

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

101

Nordøstfyn

TURISTÅRBOGEN 1976

Landskabernes form og tilblivelse

af professor, dr. phil. Axel Schou 3

Nordøstfyn i oldtiden *af dr. phil. Erling Albrechtsen 9*

På strejftog i egnens historie

af cand. mag. Henrik Jansen, Ryslinge 18

Gård og bolig

af museumsinspektør, cand. mag. Peter Michelsen 30

Sproget *af professor, dr. phil. Poul Andersen 36*

H. C. Andersen og Odense

af museumsdirektør Niels Oxenvad 42

Maleren Johannes Larsen

af rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt 50

Odense *af Niels Oxenvad 56*

Nyborg

*af museumsdirektør, dr. phil. Henning Henningsen,
Kronborg 71*

Kerteminde *af lektor Hugo Madsen, Kerteminde*

Ture i Nordøstfyn

af redaktør, cand. jur. Tage Christiansen 93

Fra Knudshoved til Seden og Kerteminde 93

Fra Kerteminde til Fyns Hoved 108

Fra Korshavn til Kerteminde 122

Mellem Kerteminde og Knudshoved 129

Denne bog er sat med 10 punkt Intertype Baskerville
og trykt i Fyens Stiftsbogtrykkeri, Odense
Klicheerne fra Fyens Stifts Reproduktionsanstalt
Typografien ved Erik Ellegaard Frederiksen IDD
På omslaget Udsigt fra Munkebo Bakker over Kerteminde
Fjord. Fotograf Svend Thoby. Danmarks Turistråd
Kortudsnittene er fra Geodætisk Institut og er
reproduceret med dettes tilladelse A. 235/76

Redaktion ved Johan Hvidtfeldt

Udgivet af Samvirkende Danske Turistforeninger

Landskabernes form og tilblivelse

Af AXEL SCHOU

Nordøstfyns landskaber er i alle hovedtræk udformet i sidste istids slutfase, da Jylland var blevet befriet for indlandsisen, bortset fra efterladte rester af det bortsmeltede isdække, såkaldt „dødis“, dvs. ismasser, som ikke mere var dele af de levende gletschere, der fra nord og øst, altså fra Norges og Sveriges højdeområder, var gledet ned over det område, hvor Danmark nu ligger.

Store Bælts-gletscheren formede Nordøstfyn

De sidste isstrømme i istidens slutfase kom til Danmark gennem den lavning, der nu er fyldt af Østersøens vandmasse, og delte sig i 3 gletschere, der sydfra bevægede sig gennem henholdsvis Øresund, Lille Bælt og Store Bælt ud i Kattegat. Det er den sidstnævnte, Store Bælt-gletscheren, som trængte ind over det nordøstlige Fyn og var afgørende for landskabsudformningen her. Den nåede maksimalt til det sydlige Djursland, hvorefter dens istilførsel svigtede på grund af klimaforbedringen, så dens yderste rand efterhånden smeltede tilbage mod syd gennem Store Bælt og Smålandsfarvandet, ikke kontinuerligt, men med stop en række steder, når kuldeperioder afbrød klimaforbedringen. Medens den levende Store Bælt-gletscher indefrosset i sin bund transportererede det morænemateriale – ler, sand, grus og blokke – som sluttelig blev aflejret over ældre lag i Nordøstfyn, var Fyns centrale områder dækket mere eller mindre af dødis – altså af resisterende rester af de tidligere isstrømme i istidens hovedfase. Men Store Bælt-gletscheren bragte ikke alene materialet til Nordøstfyns landskaber, den udformede også overfladerelieffet på forskellig vis alt efter den bevægelsestilstand, den befandt sig i på de forskellige lokaliteter. Hvor den ved afsmeltningen efterlod et jævnt morænedække over de undergrundslag, den havde glathøvlet, fremkom moræneflader som f. eks. omkring Ladby. Hvor den under en kuldeperiode foretog

et fremstød, pressede den de tidligere aflejrede morænemasser op i bakkedrag som f. eks. ved Munkebo.

Hindsholm-halvøen

Betragter man et kort over Fyn, gør Hindsholm sig straks bemærket som en topografisk selvstændig, vel afgrænset del af Nordøstfyn. Hindsholm-halvøen strækker sig fra Kerteminde 20 km direkte mod nord ud i Bælthavet og danner derved en stærk kontrast til Fyns i øvrigt så jævnt afrundede landmasse. Hindsholm er bredest mod syd umiddelbart nord for Kerteminde. Fra Stavreds Hoved ved Store Bælt til vestsiden af Skoven-halvøen, der som en massiv læmole skaber bølgero i Odense Fjord, er afstanden 12 km, mod nord smalner Hindsholm efterhånden ind til få km's bredde, og allernordligst opløses landmassen til et morænearkipel.

Hindsholm – et dansk drumlinlandskab

Hindsholms morænelandskaber har et særpræg, der skyldes de mange isolerede, langstrakte enkeltbakker, der med nord-sydlig længderetning ligger som strøet over en jævn moræneflade. Bakkerne imponerer ikke med større højde. De største, f. eks. Måle Banke og Diger Banke, er således kun ca. 35 m. De opfattes dog som enkeltbakker, fordi de er omgivet af plane flader, hvilket giver sig udtryk deri, at de har individuelle navne. Den ensartede længdeorientering parallel med Store Bælt-gletscherens bevægelsesretning røber deres dannelsesmåde. Da denne gletscher i istidens sidste afsnit bevægede sig nordpå, retningsdirigeret af bæltlavningen, gled dens vestlige sidefløj ind over Nordøstfyn. Her i gletschertungens ydre, tynde vestlige dele har isens transportevne ikke slået til over for den medførte store morænelast, og dele deraf er derfor blevet efterladt og – da isen var i bevægelse – udtværet i bevægelsesretningen, altså i nord-sydlig retning. Da isen sluttelig smeltede helt bort, lå disse jordmasser tilbage som de aflange bakkedrag, vi nu ser.

Denne morænebakke-type betegnes i den internationale faglige terminologi med det irske ord „drumlin“, fordi denne bakkeform er yderst almindelig i det irske landskab. Drumlin-

Luftfoto af den nordligste del af halvøen Hindsholm, der ender i Fyns Hoved. Billedet giver et indtryk af dette ejendommelige landskab med dets store naturskønhed, et eldorado for jægere. Man ser den lille naturhavn, skærmet af Korsøre, og den øverste del af Langø med den ejendommelige krummodde.

Reproduceret med Geodætisk Instituts tilladelse – A. 235/76.

bakker forekommer også almindeligt i mange andre af de lande, der var dækket af istidens gletschere, således i Nordtyskland og for Amerikas vedkommende specielt i Wisconsin. I Danmark

er disse bakker dog relativt sjældne, og Hindsholm er således et af de få danske drumlin-landskaber.

Korshavns morænearkipel

Øerne i dette arkipel er langstrakte i nord-sydlig retning, idet de er dannet som drumlin-bakker ligesom bakkerne på Hindsholms sydlige del. Det topografiske særpræg fremkommer derved, at morænefladen mellem bakkerne her ligger på så lavt et niveau, at den nu er dækket af havet, medens bakkerne rager op over havfladen som øer.

På de sider af øerne, der er udsat for kraftige vinde, forekommer stejle klinter, der vidner om bølgeangrebets voldsomhed, som det f. eks. er tilfældet på den nordligste af disse øer, Fyns Hoved, med den 25 m høje Bresbanke.

Det nedbrudte morænemateriale sorteres af bølgerne på strandplanet, det lavvandede område uden for kystlinien, som fortæller om øens tidligere udstrækning, idet det er en abrasionsflade skabt ved bølgenes nedbrydning af landmassen. De mange tons svære moræneblokke – fortrinsvis af granit – der ligger spredt over strandfladen vidner på lignende måde om nedbrydningens dimensioner. De sten, som bølgerne kan bevæge, samt grus og sand bliver af de skråt indløbende bølger kastet skråt op på strandbredden, hvor de større sten ofte bliver liggende, medens de mindre partikler med det tilbageløbende bølgevand triller den korteste vej tilbage vinkelret på vandlinien. Ved den siksak-bevægelse, småsten, grus og sandskorn således foretager i havstokken, fremkommer den såkaldte materialevandring langs kysten. Under denne slibes de kantslidte morænesten efterhånden helt runde – de bliver til rullesten – og gruspartiklerne såvel som sandskornene bliver stadig mindre. De mindste partikler i morænen, lermasserne opslemmes i havvandet og kan med havstrømmene fragtes langt bort – helt ud på de store dybder, hvor der ikke er bølgeuro, og hvor disse partikler derfor sluttelig aflejres på havbunden som lagdelt ler.

Ved øernes ender danner de vandrende rullesten og sandmasser odder, der her lokalt benævnes „haler“ eller „triller“. Nærliggende øer kan ved disse odders vækst svejses sammen,

idet der dannes tanger, også kaldet drag – (lokal udtale: „drej“) – mellem øerne eller mellem øer og fastlandet. Mejlø er en sådan sammensvejsning af flere øer. Andre steder, hvor materialvandringen er stor, vokser odderne ud til kilometerlange forlandsdannelser, som f. eks. Tornen ved Hindsholms nordspids øst for Fyns Hoved. Da oddernes ender almindeligvis udformes med en krumning ifølge materialvandringens natur, kan de store odders vækst ofte afspejle sig i flere efter hinanden følgende krumoddespidser. Tornens yderste del er et sådant krumoddekompleks.

Kerteminde-egnen set fra Munkebo Bakke

Der er visse danske landskaber, hvis tilblivelseshistorie man kan få et tydeligt indtryk af ved at se ud over dem i forskellige retninger fra et højt udsigtspunkt. For Kertemindeegnen er der et sådant. Det er Munkebo Bakkes 58 m høje top, 6 km vest for Kerteminde. Står man her en solrig efterårsdag i en „indian summer“-periode med højtryksvejr, „klar luft og blå himmel“, ser man det bueformede bakkedrag, hvis østlige ende er Kongshøj, 39 m, øst for Drigstrup, og hvis vestlige afslutning er det 25 m høje bakkeområde sydøst for Dræby. Det er en endemorænebakke, vi står på, presset op under fremstød af en gletschertunge fra Store Bælt-gletscheren. Ser vi mod syd, oplever vi Kertinge Nors blånende vandflade, og ved at kigge mod øst kan vi følge Kerteminde Fjords snoede rende til udløbet i Store Bælt – dog kun det første stykke, da selve fjordmundingen skjules af Kertemindes huse med de røde tegltage. Syd for Kertinge Nor ser vi klart den næsten plane moræneflade omkring Ladby og Kertinge inddelt af agerfelternes tavl, hvis grænser trækkes tydeligt op af de levende hegns rækker af stynede popler. Disse lave flader, hvis dybestliggende dele er havdækket, Kertinge Nor og Kerteminde Fjord, er inderlavningen, skabt ved gletschertungens slid.

Smeltevandsstrømmenes aflejringer – de fynske hedesletter

Vender vi os så helt om og skuer mod nord og vest, ser vi udstrakte flade strækninger, der svagt skrånende fortsætter

ud under Odense Fjords og Seden Strands vandflader som fjordbund. Disse flade landskaber omkring Agedrup, Seden, Åsum og Marslev gennemstrømmes af de parallelt strømmende vandløb: Geelså, Vejrup Å og Odense Å, der alle søger mod nordvest og antyder fladens hældning i denne retning. Disse vandløb er kun små i sammenligning med deres forgængere, smeltevandssfloderne, hvis store dimensioner fremgår af de her aflejrede enorme sandmasser, der de fleste steder helt dækker den underliggende moræneflade. Med disse hedesletter har vi den glaciære serie af landskabsformer komplet for Østfyns vedkommende – om ikke i så store former som i Odsherred og Djursland, så lige så klart overskuelige, måske netop, fordi afstandene her ikke er så store som på de nævnte sjællandske og østjyske lokaliteter.

Landskabet langs Store Bælt

Eggen mellem Kerteminde og Nyborg omkring Bovense, Avnø og Ullerslev er i væsentlig grad et lavtliggende, jævnt bølgende morænelandskab, hvor smeltevandssandet kun gør sig gældende i visse ådale. Kystlinien mod Store Bælt er stærk udlignet. Syd for Kerteminde er der ved Lundsgaard nogle kilometer klintekyst, hvor havets angreb har skabt stejlvægge, i hvilke undergrundens tertiære mergellag træder frem under et tyndt morænedække. Længere sydpå er der på lange strækninger fladstrand. Ud for Nyborg ligger Knudshoved Odde skabt af materialvandringen nordfra ved aflejring af mægtige strandvolde af rullesten og sand mellem små moræneøer, altså et dragkompleks. Mod syd afsluttes dette marine forland af en typisk krumodde, der beskytter Slipshavn. Jernbanefærgens rute ind gennem Nyborg Fjord går tæt syd om denne krumodde og følger dens karakteristiske kurve, der således aftegnes i ligedannet form af færgernes kølvandsstriber døgnet rundt.

Nordøstfyn i oldtiden

Af ERLING ALBRECHTSEN

Fyn er kun en lille del af Danmark. Med sin beliggenhed midt i riget har øen dog som bro mellem landsdelene gennem tiderne modtaget nyt fra øst og fra vest og gennemgået en lignende kulturhistorisk udvikling som Sjælland og Jylland. De fælles-danske træk både der og her kan spores allerede i oldtiden, i landskabets mindesmærker, i museernes arkæologiske fund. Alt er led i en større sammenhæng, først en fynsk, så en dansk, så en europæisk.

Nemtest er det naturligtvis at overskue sammenhængene i et endnu mindre område som Nordøstfyn. Her har mennesket til alle tider haft fordelagtige levevilkår. Jordbunden består mest af frugtbart moræneler, der øst for Odense kan gå over i afsmeltningsskaller med sand. Alle vegne var der nær adgang til havet. Mod nord, om Langø, Lillestrand, Korshavn, har en landhævning på kun en lille meter siden stenalderhavets tid bundet de mange holme og småøer, som dengang løftede sig grønne af det blå hav, sammen, et vakkert syn, man endnu delvis har for øje ved Lillestrand.

Stenalderen

For syv tusinde år siden færdedes i denne „atlantiske periode“ hårdføre folk, den ældre stenalderes jægere og fiskere. På Fynshoved finder man flere steder i bakkeknudens sider askepletter med muslingeskaller og tilhugget flint. Det lave vand mellem Knuden og Korshavn gemmer mange flintoldsager fra omliggende, nu mest bortskyllede bopladser. Trods landhævningen er der åbenbart foregået bortskylning af land ved strøm og erosion. Ud for vestkysten af Mejlø og ud for Langøhoved blev der for nogle år siden af frømandsdykkere på 2 m vand fundet mængder af flintsager fra bortskyllede køkkenmøddinger. Den bedst kendte af de hindsholmske køkkenmøddinger er den 1 m tykke skaldyngede vest for Martofte, hvor halvøen Langø udgår

mod nord. Bopladsen blev o. 1930 udgravet af Nationalmuseet. Også på sydsiden af Kerteminde Fjord er der fra byen og nogle kilometer mod vest fundet flintredskaber på lavt vand.

Længe havde landet ligget uberørt hen, men omkring år 4000 f. Kr. kom bonden og dermed agerbruget til Danmark. Rydning af skov, kornsåning i den ardbløjede jord har skabt lysninger i den sammenhængende egeskov, der dækkede landet. Fra denne periode, den yngre stenalder, stammer de store stengrave, dysser og jættestuer: dyssen, det åbne gravkammer med svær overliggersten, jættestuen dækket af en jordhøj. Langt det meste er ryddet i nyere tid. Ved Salby skal have ligget en halv snes dysser i gruppe, men de er alle væk. Andetsteds er nogle få bevaret: et dyssekammer nord for Snave, et ved Brockdorff og to ved Munkebo. Her ligger på præstegårdsmarken også to åbne jættestuer, som mangler overliggerne. I bevaringsstand og størrelse overgås alle de nævnte af jættestuen i Snavehøj. Mellem Martofte og Snave ligger den mægtige jordkuppel, og den gemmer i sin midte et 10,5 m langt stenkammer i mandshøjde; fra sydvæggen udgår en lang gang. Nogle hundrede meter fra Snavehøj ligger en anden velbevaret jættestue i Hesthøj. Andre store høje i nabolaget gemmer sandsynligvis jættestuer, og de nævnte mindesmærker tyder da på, at der i den yngre stenalder har bredt sig en velbefolket bygd på Hindsholm og sydvest for Odense Fjord.

Bronzealderen

I stenalderens slutning ændrede en del redskaber form, en simpel følge af den lovbundne udvikling i alt liv og tillige af kulturhistorisk påvirkning mellem landsdelene gennem tiden. Denne udvikling fører tidligt i det andet årtusinde langsomt over i bronzealderen. Velbevarede bronzesværd, spydspidser og andre redskaber i det gyldne metal kendes i stort tal både i Fyns Stiftsmuseums og i Nationalmuseets samlinger og viser klart, at den yngre stenalderes bebyggelse har fortsat ikke mindre tæt og folkerigt i bronzealderen.

På Kertinge mark syd for fjorden pløjede en gårdmand i 1929 på en samling af bronzesager, som straks efter blev opta-

get af Nationalmuseets udsending. Det rigt udstyrede fund – der var en armring af guld mellem sagerne – er blevet lagt i jorden ved midten af den yngre bronzealder, i det 8. århundrede f. Kr. Men hvorfor? Er mon de mange mærkelige nedlægninger fra bronzealderen med kostbare sager nedlagte som ofre eller for at sikre værdier i urotider? Vi kan se nærmere på et par fund og søge et svar.

I september 1948 var en landmand i Midskov ved at jævne et vandhul på sin mark. I randen stod et par vidiebuske, som nu blev trukket op af et hestespand. I rodnettets mørke muld glimtede det gyldent fra syv skåle, nogle af dem med høje hænke afsluttet foroven i et hestehovede. Dette fund minder om et andet berømt fynsk fund af samme art, fra Mariesminde Mose ved Langeskov, hvor der dybt i tørven stod en stor bronzespand med elleve lignende guldsåle. For datiden har disse nedlægninger rummet kostbarheder af umådelig værdi. Er de mon ikke af ejermændenes ofre til de livgivende naturguddomme, der bestemte for bondens velfærd? Muligt er det, at karrene slet ikke har været i en enkelt ejermænds besiddelse, men måske udgør en samlet bygdeskat, et sæt af rituelle kar til bygdens gudsdyrkelse, ejet i fællesskab, nedlagt på bygdens helligplads som et fælles offer, når nød truede.

Jernalderen

Lige så jævnt som stenalderen var gledet over i bronzealderen, afløses denne ved midten af årtusindet før Kristus af jernalderen. Nu begynder tydelige spor af egentlige bopladser at vise sig. På mange steder er der fundet affaldsgruber fra denne tidsalder, huller i jorden, hvor man har taget ler til husbygning og fremstilling af lerkar. Vi kender dem allerede i sen bronzealder. Lidt syd for Martofte på Hindsholm blev afdækket en del gruber fra førromersk eller keltisk jernalder. Bosættelsen varede dér så længe ved, at der havde dannet sig et sammenhængende sortfarvet kulturlag. Under det sporede rester af hustømter, men stedet var desværre forstyrret ved pløjning.

Bedre var forholdene i Åsum øst for Odense. På Lundsgårds mark lykkedes det under den sidste krig at finde rigtige hus-

tomter fra Fyns jernalder. De var fem eller seks i tal, så at man vel kan tale om en lille landsby her. Tomterne var dog ikke alle samtidige. De fire af husene har stået her inden for tidsregningens to første århundreder, den ældre romerske jernalder, mens to var godt et hundrede år yngre. Husformerne var tydeligt forskellige fra den tids velkendte jyske langhuse med to indre rækker tagbærende stolper i husets længderetning. De manglede i Åsum. Her var husene kortere og bredere, 9×7 m, i øvrigt mærkeligt skævvinklede i hjørnerne, som havde man afstukket planen efter bedste øjemål. Taget blev båret af en enkeltrad svære stolper i husets midtlinie, af „suler“, som man kender dem i gamle endnu eksisterende landbygninger på Fyn. Gulvet bestod af et stampet lerlag. Ved indgangsdøren i sydsiden lå et stort rundt ildsted dybt nedgravet i undergrunden, rester af en ovn, og ved siden af det fandtes en nedgravet hunds skelet i gulvet, vel et afværgeoffer mod onde magter.

De to yngre huse på Lundsgårds mark var derimod langhuse og ejendommelige ved at have en dobbelt stolperække i husenes langvægge. Indvendigt var der ingen tagbærende stolper, og langvæggene må da have været strammet sammen med tværbjælker, remme, for at kunne modstå tagets tryk udad. Fagene mellem vægstolperne var udfyldt med flettede grene og påklignet ler. Væggene var under en ildsvåde styrtet ind over gulvet. De to yngste huse minder med deres dobbelte stolperækker meget om senere huse på Lindholm Høje såvel som om Trælleborgs og Fyrkats vikingebarakker. Ved Lundsgård har vel stolperne i yderrækken støttet tagudhænget eller selve husvæggen.

Ellers er det ikke hustomterne, men de mange simple affaldsgruber over øen, som viser, hvor jernalderens jorddyrkende bønder havde slået sig ned, i afgrænsede bygder, egnssamfund. Nær bopladserne ligger, naturligt nok, gravpladserne, hvor de døde fandt hvile, når sliddet bag ard og med kornsegl var slut. Sjældnere jordedes den døde ubrændt som ved Skrøbeshave nord for Nyborg; her medførte den døde kvinde et udstyr af romerske importerede bronzekar. Langt almindeligere blev den bortgangnes legeme lagt på ligbålet, og resterne fra brændingen gemtes i en urne eller samledes i en lille nedgravning i jorden,

en brandplet. I øvrigt ligger de mange arkæologiske fund som helhed i så nøje forbindelse med stednavnene af gammel type, at navnene med endelsen -lev og -inge deraf med rimelighed kan dateres til den ældre jernalder, århundrederne omkring Kristi fødsel, således Mesinge i midten af bygden på Hinds-holm.

Nordøstfyns boplads- og gravfund fra jernalderen ligger, som vi kender dem i dag, jævnt fordelt over området. En stor gravplads er fundet ved Seden, nær Odense Ås udmunding i fjorden. Her blev i 1960'erne på en sandet mark et lag al brudt ved dybpløjning. Derved fremkom skår og metalsager fra mange urnegrave og brandpletter. Ved flere gravninger lykkedes det Fyns Stiftsmuseum at bjerge resterne af i alt 158 grave på denne plads, som i størrelse her på Fyn kun står tilbage for gravpladsen ved Broholm på Sydøstfyn. Fundene ved Seden ligger mindre end 2 km nord for bopladsen på Lundsgårds mark. Selv om man vel ikke kan regne med en sikker forbindelse mellem de to findesteder, viser de en mere end 400-årig fast bosættelse her i Åsum herred.

Fra jernalderens senere og sidste århundreder er fundene temmelig få. Spredte jordfund viser dog at bebyggelsen var opretholdt, og blandt løsfundene er et par vægtige guldringe. Den ene, et spiralarmbånd af guld, vejer 163 gram og fandtes 1841 ved Bøgebjerg under pløjning. Den anden er en svær halsring af sølvblandet guld til en vægt af 955 gram. Den fremkom i 1915 ved pløjning på Knudshoved.

Heller ikke vikingetiden gør sig med betydelige fund iøjne-faldende gældende i området. En undtagelse er der dog med:

Vikingskibet ved Ladby

Lidt nord for Ladby står vi over for et af landets mærkeligste og bedst udgravede oldfund fra vikingetiden. Det blev opda-get i februar-marts 1935 af apoteker P. Helweg Mikkelsen i Odense.

Ladby er en landsbydannelse fra vikingetiden, og navnets forled har nok at gøre med ordet lade eller læsse. Det passer med beliggenheden nær Kerteminde Fjord. En halv mil inden

for fjordmundingen blev for tusinde år siden et skib trukket fra stranden et hundrede meter mod syd op ad den skrånende mark. Forinden havde man gravet en kløft i grunden, for at fartøjet kunne stå afstøttet i den omgivende grund og bære vægten af den døde og alt det tunge gravgods, der blev ham medgivet på den sidste færd.

Skibet var nedsat solret med forstavnen i syd. I stævnen var skibets store jernanker hensat med sin kætting. Øverst fandt man her ti spiralprydelser af jern, der bag det højt rejste dragehoved har prydet uhyrets spændte hals som manke. Tilsvarende fandtes, da Nationalmuseet fra maj til oktober 1935 under konservator G. Rosenberg udgravede skibet, i dets nordende et lignende antal jernspidser, der vist har forestillet de strittende skæl på dragens stjert. Fartøjet var en del sammentrykket af den store jordhøj, man i oldtiden kastede over graven, og som har været over 28 m i tværmål.

Skibsplankernes træ var næsten helt formuldet. Men velbevarede rækker af jernklinknagler viste, at skibets længde har været 20.60 m, bredden midtskibs 2.85 m, men skibslagemets højde fra køl til ræling kun 68 cm, hvorunder dog må erindres, at jordtrykket må have gjort dette tal mindre, end det oprindeligt var. Begge skibssider var hver samlet af syv bordplanker, de to nederste fastnaglede til et svært T-formet stykke køltømmer. Naglerne sad med 25 centimeters mellemrum. Af deres længde kan sluttes, at skibsplankerne har været ca. 2.5 cm tykke, idet den ene kant af hver planke greb lidt ind over den hosliggende og holdtes til denne af naglerne. Bordene afstivedes indvendigt af 17 spanter, dels nittet, dels fastsurret til bordene. Endvidere har siddet fire vantringe af jern i rælingen, to i hver side, og holdt skibets mast i stilling.

Da nedlægningen af den døde var endt og gravgaverne lagt på plads, blev alt dækket af et planketag, og til sidst dyngedes den store høj op. Udgravningen viste, at i den søndre halvdel af skibet var indholdet urørt. Her fandtes på bunden skeletterne af elleve heste, små dyr som nutidens islandske. Herved lå en økse, hvormed man vel har dræbt dyrene ved ofringen. Under hestene lå skeletter af nogle temmelig store hunde og

Ladbysskibet med anker, nagler og rester af dyr.
Det kgl. Bibliotek.

mellem dem dele af et seletøj med et prægtigt ornamenteret samlestykke af forgyldt bronze; det har i jægerens hånd holdt kobbelet af jagthunde sammen.

Sikre spor af et egentligt gravkammer blev ikke fundet. Den døde må være lagt lidt bag skibets midte, for her lå over nogle meter største delen af fundets oldsager, mange af dem brudt itu, i alt ca. 600 genstande. Der optoges mange dele af en jernbeslagen træspand, ved styrbords side en hel bunke ridetøj, vistnok samlet nedlagt dengang i en æske eller kasse af træ. Derimod var der kun få våben: en skjoldbukkel og et bundt pilespidser. Af andre sager var der et bæltespænde og en rembøjle af sølv, spændet prydet med frankisk akantusornamentik. Der opsamledes små brudstykker af en sølvtallerken med angel-

saksiske båndslang, et bronzefad og rester af et spillebræt, endelig smådele af nu ødelagte tekstiler. Flere af tøjdelene har været prydet med påsyede rosetter og med flettede tråde alt af guld og sølv. En lille træplade ved bagbordssiden og 4 m bag skibsmidten havde påmalede geometriske mønstre i røde, grønne og sorte kulører; en kopi heraf sikredes, inden farverne svandt bort.

Den stærke forstyrrelse af området bag skibsmidten tyder på, at der engang senere har fundet en krænkelser af gravfreden sted. Hvorfor fandtes mon ingen spor af den gravlagtes skelet, når dog så mange dyrekogler var bevaret, og hvorfor var så vigtige dele af den gravlagtes våbenudstyr som sværdet, øksen, spydet, ikke til stede? Sammenligner man skibsfundet ved Ladby med de tilsvarende norske, ses det nu, at også i gravene ved Gokstad og Oseberg var der sket indbrud. Den norske arkæolog A. W. Brøgger mente, at ikke længe efter gravlægningerne dér har indbrud fundet sted. Ved kristendommens indførelse har det hedenske bygdefolk sandsynligvis i smug vedblevet at ofre til den store hedengangne i graven. Dette uvæsen har man da fra officiel kirkelig side søgt at sætte en stopper for ved at bryde gravene op og besværgede det hedenske trolderi med fjernelsen af den dødes rester. Knud Thorvildsen, der publicerede Ladbygraven, mener, at noget lignende har fundet sted i Ladby.

Den, der stedtes til hvile her, har i datiden været en anelig mand, men historien kender ikke hans navn; vi ved ikke, om han har deltaget i vikingefærd over de store have. Sandsynligt er, at det stedlige bygdefolk gav sin høvding den storlåede ligbegængelse af en art, vi ellers ikke kender i danske fund. Men gravudstyret giver et billede af datidens Danmark. Ornamentikken på de to fremmede stykker, bæltspændet og sølvtallerkenen, viser sikkert dele af plyndringsbytte hjembragt fra Vesteuropa under krigstogt. Andre ting med prydelser i de nordiske stilarter, som benævnes efter findestederne Borre i Norge og Jelling, giver et rimeligt grundlag for at datere anlæggelsen af skibsgraven i Ladby til ca. 950, dog med et spillerum på femogtyve år til hver side af dette årstal.

Skibsgraven er ikke den eneste grav på stedet. I en lille terrænfold en snes meter øst for skibet er der på en lille gravplads undersøgt en halv snes jordfæstegrave, i hvilke der til de døde kun var henlagt sparsomt gravudstyr. I en kvindegrav fandtes dog to skålformede bronzespænder og et trefliget smykke. De var alle tre forgyldte og prydet med nordisk dyreornamentik. Denne grav er måske hen mod et hundrede år ældre end skibsgraven, og gravpladsen har vel da været anvendt af bygdefolket over længere tid.

Ladbyskibets ringe højde fra ræling til køl har sammen med dets ringe bredde, der kun udgør halvdelen af f. eks. Gokstadskibets, kun gjort det lidet egnet til langfart på de store have. Jernringene til vantet viser, at fartøjet har båret en let mast til et lille sejl, vist mest til pynt. Med sine sytten årepar har skibet, eller rettere langbåden, med ringe dybgående, sin slanke form, under roning kunnet skyde hurtig fart på sine lokale ærinder hen over fjorden eller gennem fjordmundingen ud i bugten, hvor Storebælt endnu var roligt og sikkert.

På strejftog i egnens historie

Af HENRIK M. JANSEN

Nordøstfyn omfatter hele Bjerge herred og dele af Åsum og Vindinge herreder. Herredsinddelingen i Danmark kan føres tilbage til tidlig middelalder, men er uden tvivl en endnu ældre foreteelse med rod i de oprindelige bygder og så først senere fæstnet ved en systematisk inddeling med retslige og administrative formål.

Det er almindeligt antaget, at stednavnene kan yde et vigtigt bidrag til studiet af landets bebyggelsehistorie. Deres betydning beror først og fremmest på mulighederne for at datere dem, hvorfor enhver, der ønsker oplysninger om sin bys eller egnshistorie i ældre tid, tyr til denne store kildegruppe.

Det er endelig fastslået, at vore nuværende stednavne ikke kan føres tilbage til stenalderen og bronzealderen – de kan kun oplyse om bebyggelse fra jernalderen og endnu yngre perioder. Men desværre er det meget svært at få dette spændende kildemateriale til at give sikre oplysninger om fortiden. Det er stadig de sproglige dateringskriterier, der daterer navnet – det er ikke lykkedes at fastslå et stednavns alder ad arkæologisk vej, hvilket i første række skyldes ringe forskningsindsats indenfor dette område. Heldigvis er der ved at indtræffe en ændring her på Fyn – bebyggelsesundersøgelserne forlægges efterhånden fra skrivebordet til marken. Et andet såre vigtigt usikkerhedsmoment: de fleste af de efterlede sammenholdte typer har været brugt gennem en lang periode. Navnetyperne -inge, -um, -lev, -løse, -sted menes at kulminere i folkevandringstiden og i århundrederne på begge sider af denne. Fordelingen er noget ujævn på Nordøstfyn, hvor -inge, -um og -lev alene er repræsenteret, som f. eks. Mesinge, Åsum og Ullerslev. Endelsen -lev skulle betyde arvegods; -um skal være udviklet af det gammel-danske hem, der almindeligvis betyder gård eller landsby. Med hensyn til -inge råder der stadig stor diskussion hos de lærde både med hensyn til endelsens oprindelige form og betydning.

Det meste af den nuværende bebyggelse på Hindsholm synes at have et ungt præg – først i vikingetiden må skoven enkelte steder give plads for nye landsbysamfund. I denne periode kulminerer endelserne -torp, -by, -bølle – sidstnævnte findes dog ikke på Nordøstfyn. De nye navne skyldes en vældig bebyggelsesekspansion – især kendetegnet ved navne på -torp, d.v.s. udflytterlandsby – jvf. Drigstrup og Agerup. Endelsen -by i Dalby betyder slet og ret landsby. Der sker således en anelig forøgelse af antallet af bebyggelser; en udvikling der fortsættes i middelalderen, hvor al skov ryddes på Hindsholm for at give plads for marker. I dag er halvøen praktisk talt skovløs.

For Nordøstfyn som helhed sker der i tiden 1000–1800 kun få ændringer i bebyggelsesmønstret. Enkelte navne på rydninger kommer til. En del torper forsvinder – ikke som følge af stagnation eller tilbagegang, men derimod på grund af ændrede dyrkningsmetoder, hvorved de dyrkede områder blev udvidet.

Med udflytningen af gårdene fra landsbyerne til landsbymarkerne i forbindelse med landboreformerne omkring 1800, sker den sidste større ændring i bebyggelsens struktur, som er af interesse for udviklingen i navngivningen.

Kirker

I 988 omtales Odense som den 4. bispeby i Danmark. Den tyske kejser Otto 3. fritager stiftet for skat, hvilket taler kraftigt for tilstedeværelsen af et kristent samfund på Fyn i anden halvdel af 900-årene. Hvorfor skulle den tyske kejser ellers ulejlige sig med at fritage fynboerne for skat?

Kirkerne på Nordøstfyn kan dog næppe i deres nuværende skikkelse føres længere tilbage end til 1100-årene. Bortset fra Odense har vi intet kendskab til stavkirker på denne egn, men det skyldes atter manglende arkæologiske undersøgelser. De kommende år vil forhåbentlig udfylde dette tomrum.

Hovedparten af landsbykirkerne i denne del af Fyn er opført af rå og kløvet kamp, f. eks. Bovense, Ullerslev, Drigstrup, Dalby, Kølstrup og Revninge foruden den stærkt ombyggede Mesinge kirke. Fint tilhuggede granitkvadre er anvendt i Flød-

strup og Ullerslev kirker. De almindelige kampestenskirker har ofte en tilhugget profileret sokkel og kvaderhjørner. Stort set er de fynske kampestenskirker placeret midtvejs mellem deres jyske og sjællandske fæller – finere end de sidste, men grovere end de første.

Fra begyndelsen af 1200-tallet stammer de romanske teglstenskirker – her kun repræsenteret med den anselige Aunslev kirke ved Nyborg, Skellerup, Rynkeby og den senromanske Stubberup kirke, hvor blot skibets langmure er de oprindelige. I skibet i sidstnævnte findes i øvrigt under bræddegulvet en flad sten uden inskription og ornament. Ifølge sagnet sættes den i forbindelse med den fredløse marsk Stigs begravelse. Til denne gruppe af kirker må også medregnes de ældste dele af Vor Frue i Odense.

Den fuldt udviklede gotik finder vi først og fremmest i domkirken indviet til Skt. Knud, og navnlig i dens vestparti fra ca. 1300. Da kirken i 1400-tallet blev fuldført, fik den langhusform, og denne bygningstype har overhovedet været bestemmende ved ombygningen i sengotisk tid af talrige fynske landsbykirker. På Nordøstfyn kan nævnes Birkende, Marslev, Age-rup, Seden, Åsum og Viby. Købstadkirkerne i Kerteminde og Nyborg er også gode sengotiske kirker.

Kun en enkelt landsbykirke på Nordøstfyn kan fremvise kalkmalerier – de er til gengæld overmåde værdifulde – nemlig Rynkeby kirke, hvor man i 1961 afdækkede et helt orkester på i alt 32 engle med 32 forskellige instrumenter, malede i hvæl-vingskapperne i Hardenbergernes kapel – vel omkring 1565. Musikhistorisk er decorationen af den allerstørste interesse, fordi de enkelte instrumenter er tydeligt gengivet såsom orgel, sækkepibe, spinet, „hakkebræt“, drejeharpe eller drejelire, d.v.s. et banjolignende instrument med håndtag, en forløber for lirekassen; desuden mange stryge- og blæseinstrumenter.

Voldsteder og herregårde

På Nordøstfyn er godt en snes middelalderlige voldsteder beva-rede, hvortil skal føjes nogle usikre anlæg, hvis karakter først kan påvises ad arkæologisk vej.

Ældst og måske også mest kendt er ringvoldanlægget på Nonnebakken lige syd for Odense Å. Man har hævdet, at det skulle være af samme type som Trelleborg ved Slagelse og Fyrkat uden for Hobro, men udgravningerne i begyndelsen af 1970'erne kunne ikke bekræfte denne formodning. Et par sølvfund, det ene med et rundt spænde, lidt brudsølv og 9 mønter, det andet med 24 mønter, heraf de fleste arabiske, foruden fund fra de arkæologiske undersøgelser daterer anlægget til anden halvdel af 900-årene.

Alene i Revninge sogn findes ikke mindre end tre voldsteder, hvoraf det ene er et af landets mest interessante og velbevarede middelalderlige jordværker. Det ligger midt i Storskov og kaldes Lindshøj. Anlægget består af en lille, ca. 6 m høj rund borgbanke omgivet af grave, der også skiller den fra en ved siden af lavere liggende, nærmest oval banke, der ligeledes er omgivet af grave på alle sider. Dertil følger sig et stort plant areal, der begrænses af en hesteskoformet lav vold med en grav foran. Vi står her overfor et af de bedste danske eksempler på de såkaldte motte- og bailey-voldsteder – her med to motter d.v.s. banker og den karakteristisk halvkredsformede bailey, som kendes fra det øvrige Vesteuropa. På toppen af den store banke ses enkelte kampesten i randen, men desværre er der ikke foretaget undersøgelser, der yderligere kan datere voldstedet.

Også et par af Danmarks mest værdifulde herregårde, set fra en arkitektonisk og bygningshistorisk synsvinkel, er at finde i dette hjørne af Fyn. Som helhed kan det siges, at de fleste af de nedenfor omtalte herregårde kan føre deres historie tilbage til middelalderen, men ufred, tidens tand og modeluner har bevirket, at de eksisterende bygninger alle skriver sig fra en senere periode.

Skovsbo i Rynkeby sogn opførtes i årene 1572–79 af Erik Hardenberg og er en af de smukkeste, tidlig-renaissance borggårdsbygninger. I modsætning til de fleste herregårde fra denne tid har Skovsbo ikke noget fæstningsagtigt præg, og anlægget blev aldrig omgivet af grave.

Detail fra Claus Bjerqs epitafium over kong Hans i Skt. Knuds Kirke i Odense. Lenn. Larsen fot. Nationalmuseet.

Hvor Kerteminde Fjord udvider sig mod vest og syd i Ker-tinge Nor ligger Ulriksholm på den sydlige bred af noret i Køl-strup sogn. Slottet fristes man næsten til at kalde det, er bygget af Christian 4. – ifølge årstallet på vestgavlen i 1636. I 1643 skænkede han godset til sin 15-årige yndlingssøn med Vibeke Kruse, Ulrik Christian Gyldenløve, der allerede i 1658 døde i Odense under svenskekrigen. Han havde da rang af general-løjtnant – og var stærkt forgældet. Inden da nåede han at op-føre den nuværende østfløj i 1646. Hans fars værk var syd-fløjen, som i første halvdel af 1800-årene mistede det øverste af de to oprindelige stokværk. Materialerne skulle bruges til bygning af en ny ladegård.

I 1700-årene var byggeaktiviteten på Nordøstfyn nærmest at betegne som eksplosiv.

I 1765 lod Jens Juel opføre den smukt beliggende fransk inspirerede rokokobygning Lundsgård i Revninge sogn. Og få kilometer nord for Nyborg i Aunslev sogn, men fjernt fra alfar-vej byggede Gregers Christian Juel Juelsbergs smukke fornem-me hovedbygning i udpræget Louis XVI-stil. Den er nu om-givet af en dejlig park med store fritstående træer og grønne kuperede plæner.

Mindre iøjnefaldende, men alligevel med en plads i 1700-åre-nes herregårdsarkitekturhistorie er Østergård i Munkebo sogn og Risinge i Flødstrup sogn, som eksempler på anvendelse af bin-dingsværkskonstruktionen i landaristokratiets boliger i midten af 1700-årene. I 1800-årene tog byggeaktiviteten af – baron Carl Juel Brockdorff lod en ny-klassicistisk hovedbygning erstatte den gamle på Schelenborg i Stubberup sogn på Hinds-holm. Godset hed tidligere Eskebjerg og i sin tid tilhørte det marsk Stig Andersen, hvis slægt fik lov til at beholde Eskebjerg også efter afsigelsen af den stærkt omdiskuterede Nyborg-dom.

Ufredsår

I middelalderens begyndelse var Fyn målet for utallige vender-togter, som det først lykkedes Valdemar den Store at dæmme op for ved at opføre teglstenstårnet på Sprogø og en række borge langs kysterne. Det gav fred for en tid, men i 1200-årenes

slutning, da landet var kommet sig efter Valdemarssønnernes stridigheder, hærgede de fredløse og den norske konge Erik Præstehader i fællesskab kyster og byer, hvoraf flere blev brændt af. I 1300-årene var øen ligesom den øvrige del af riget et sagesløs offer for kongemagtens strid først med de holstenske grever og senere med Lübeck og andre større hansebyer. Den blodige grevefejde fandt som bekendt sin foreløbige afslutning på Fyn, hvor den nærmest fik karakter af regulær borgerkrig – hovedparten af befolkningen i byerne holdt med den afsatte Christian 2. og grev Christoffer af Oldenburg.

Men værst af alt har uden tvivl svenskekrigene været, idet de svenske tropper holdt øen besat i mere end 1½ år, hvilket betød et afgørende vendepunkt for de fynske byer, der ikke alene gik glip af et blomstrende handels- og næringsliv, men krigene medførte også en almindelig forarmelse af befolkningen som følge af indkvarteringer og hårde udskrivninger. Først med den danske sejr i slaget ved Nyborg den 14. november 1659 udfriedes fynboerne af deres trængsler.

I oktober måned planlagde Frederik 3. sammen med sine forbundsfæller et dobbeltangreb på Fyn. Hovedangrebet blev sat ind med støtte af en hollandsk hjælpeflåde under ledelse af den berømte admiral Michiel de Ruyter mod den østfynske kyst, hvor der nord for Kerteminde landsattes ca. 4000 fodfolk og 2000 ryttere under ledelse af feltmarskal Hans Schack. Operationen skete næsten uden svensk modstand, idet svenskerne skyndsomt trak sig tilbage bag Nyborgs beskyttende volde. Også fra Jylland kom der hjælp, idet general Ernst Albrecht von Eberstein, tysk feltherre i dansk tjeneste, med held var sat over Lillebælt med lejetropper fra Polen og Brandenburg foruden det danske kontingent. Da de to hære var forenet sinkedes den videre fremrykning nogle dage af kompetencestridigheder, fordi Frederik 3., der sad i sin rede, ved en fejltagelse havde udnævnt begge feltherrer til øverstbefalende over de dansk-allierede styrker, og det var mere end Eberstein og Schack kunne få udredet lige med det samme. Endelig enedes de om at rykke frem mod den svenske hovedstyrke i Nyborg, som var danskerne langt underlegen. Svenskerne og deres tyske

allierede stod under kommando af pfalzgreve Philip von Sulzbach og feltmarskal Gustav Otto Stenbock.

Den dansk-allierede hær gik i stilling i en bue fra Storebælt-kysten ved Skabohuse ind over land ned mod mosestrækningerne ved Hjulby sø. Svenskerne rykkede derpå ud og tog stilling i en tilsvarende bue med centrum ved det nuværende Juelsberg. Her havde de opkastet skanser og gravet et net af løbegrave. Kampen varede hele dagen, og blev hård og meget blodig, og der var længe usikkerhed om udfaldet, indtil det endelig lykkedes generaløjtnant Hans Ahlefeldt med den yderste højre fløj at føre sine ryttere gennem mosedragene ved Hjulby, som indtil da havde dannet et solidt værn for svenskerne, – de blev nu rendt over ende. Hurtigt greb de polske ryttere ind og kastede sig over det svenske infanteri, der var blevet blottet, da den venstre fløj brød sammen, og de blev næsten alle hugget ned af de nådeløse polakker, som ganske gik amok, da deres oberst faldt for Sulzbachs hånd. Skyndsomt søgte resterne af den svenske hær mod Nyborg, hvorpå de måtte overgive sig betingelsesløst, mens Stenbock og Sulzbach i ly af mørket undgik den hollandske flåde udenfor Nyborg og slap over til Korsør, hvor den svenske konge Carl 10. Gustav, der havde været tilskuer til begivenhederne på den anden side af bæltet, modtog dem med de bevingede ord: Har fanden taget fårene, kunne han gerne have taget bukkene med.

Næste morgen indtoges Nyborg, og traditionen tro behandlede de tyske og polske lejetropper byen som en erobret by: de plyndrede huse og voldtog kvinder. På denne baggrund må man undre sig over, at nyborgenserne stadig taler om deres bys befrielse.

Hermed var hele Fyn atter dansk, men tabene havde været store i det afgørende slag. Svenskerne menes at have mistet ca. 3000 mand – danskerne det halve. Den dag i dag fremvises ved Juelsberg nogle træbevoksede høje, bl. a. Svenskehøjen, hvor de mange faldne menes at være stedt til hvile. Men dertil kommer de mange tusinde civile, der var blevet dræbt, omkommet som følge af hungersnød eller revet væk af pesten, vistnok plettyfus, som fulgte med de polske tropper. Mange byer og

Kort, der viser hærene under kampen i november 1659 ved Nyborg. De danske og allierede tropper ses opmarcheret mod vest, længst til venstre i billedet, og overfor dem står de svenske styrker. I Store Bælt ud for Knudshoved ligger den danske og hollandske flådestyrke. Rigsarkivet fot. Hærens Arkiv.

landsbyer havde mistet over halvdelen af deres indbyggere.

Landsbyforhold

Ifølge den kendte og særdeles flittige folklorist August F. Schmidt skulle Bjerge herred være en af de egne i Danmark, hvor man længst har holdt fast ved gamle skikke og sædvaner, når det gjaldt landsbyernes fælles anliggender, såsom oldermænd, bystævne, fællesarbejder, igangsgilder etc.

I Kertinge i Kølstrup sogn fandtes et bystævne, hvor i sin tid landsbyens fælles sager blev debatteret og afgjort. Stævnet er nu nedlagt, ligesom det skete i 1875 med stævnet i Ladby. Begge steder bestod det af 12 utilhugne sten, sat i en lige række i Ladby og i to parallelle rækker i Kertinge. I Ladby hærgede landsbynostalgie i 1946, hvorfor man genrejste stævnet – denne gang som en cirkel af natursten! Det smukke bystævne i Marslev består af 12 sten i en rundkreds – oprindeligt var de utildannede, men i 1843 tilhuggedes de og forsynedes på inder-siden med bymændenes navnetræk og årstallet 1843. I 1893 plantedes et lindetræ i midten og stenene underkastedes samme proces som i 1843, hvilket i øvrigt gentog sig i 1943. – De Marslev-bymænd i 1700-årene ville nok have taget sig til hovedet herover.

I Martofte i Stubberup sogn på Hindsholm lå bystævnet midt i byen med veje ud til alle fire verdenshjørner. Hver gårdejer havde hugget navn og matrikelnummer i stenene – enkelte med krone og én havde årstallet 1777. Ved udskiftningen flyttede enkelte gårdmænd deres sten med ud til gården – ja, nogle blev endda anvendt til grundsten i de nye gårde eller stillet op ved gårdindkørslerne – som et minde fra landsbyfællesskabets tid.

Landsbyens styrelse blev varetaget af bymændene; blandt disse valgtes en oldermand, der de fleste steder valgtes for et år ad gangen. Hans medhjælp kaldtes en stoelsbroder. Styrelsesvedtægterne med sanktioner fandtes nedfældet i byloven. I Drigstrups bylov, der vedtoges af bymændene i 1698, siges at oldermanden og stoelsbroderen afsættes hver Voldermisedag – d.v.s. 1. maj. Ligeså bestemmes det i Over Kærby bylov fra 1723. I Martofte valgtes ny oldermand den sidste dag i april, mens dette skete i Holev i Marslev sogn søndagen før maj. Der var ved den lejlighed afgangsgilde hos den gamle oldermand, hvorunder byhornet blev skiftet. I Stubberup afgjordes vigtige sager om eftermiddagen. Om aftenen fik bymændene så meget at spise og drikke, som de orkede, dog kun kolde retter som f. eks. kold flæskesteg, sylte og frikadeller med snaps til. Og bagefter spillede man kort og fik endnu flere snaps.

Drigstrup bylov fastslog, at den, der ikke ville være oldermand, skulle bøde med en tønde øl, så god som 4 sletdaler, og en anden antages i hans sted. Bylovene fra Drigstrup og Over Kærby er på henholdsvis 77 og 72 paragraffer, og der var heri bestemmelser om mangt og meget, om stoelsbroder, foldefoged, om stævne, der i Drigstrup skulle holdes kyndelmisse, fastelavn, voldersmisse, pinsedag og alle helgensdag, om byens tyr, husfolk, hegnhugning, om gærder og ovne, om ildsvåde, sygdom og pleje, – sæde- og høsttid, om kvæg i dynd, slet, tøjring, græsbed, skadeligt kvæg og hunde, om skel og pæle, panttagning og kvæg, der bryder i vang.

Man møder i disse love selve den gamle fællesskabstanke – de var ryggraden i datidens samfundsorden. Hist og her holdes bylav med oldermandsinstitutionen endnu i hævd, men de er nu blot et blegt relikv fra en tid, vidt forskellig fra vor, hvorfor det da også er den rent selskabelige side, der værnes om, men på dette område lader man næppe de gamle bymænd noget efter.

Religiøse og folkelige bevægelser

Når den gudelige vækkelse kom til at sætte så dybe spor på Nordfyn, har det vist sit egentlige udspring i et meget religiøst lægmandsrøre – stærkt herrnhutisk inspireret – der i 1820'erne brød frem på Kertemindeegnen. Ophavsmanden var tømreren Christen Madsen i Bregnør ved Drigstrup, som i 1820 fik en gudelig vækkelse i gang, og med hjælp af dygtige og veltalende lægprædikanter som P. Larsen, Skræppenborg blev bevægelsen spredt ud over øen. Øvrigheden søgte at bremse vækkelsesfeltet, men forfølgelsen af de vakte havde naturligvis den modsatte virkning. Præsterne var Madsens argeste modstandere. Når han indtrængende bad sine tilhørere om at lade sig omvende, inden det var for sent, vakte hans forkyndelse så stort røre, at præsterne påstod, at forsamlingerne var lovstridige – og man talte om denne „fanatiske Kiertemindesect“. Allerede i 1821 lagde Danske Kancelli sag an mod Christen Madsen. Anklageren karakteriserede ham som et farligt subjekt, der fortjente tre års tugthus. I nogle uger var han arresteret, men blev

løsladt mod kaution, så længe sagen vandrede igennem de forskellige retsinstanser for til sidst at ende i Højesteret, der i foråret 1829 idømte ham en bøde på 30 rigsdaler.

Igennem P. Larsen, Skræppenborg, som i 1841 forlagde sin virksomhed til Jylland, var bevægelsen kommet i forbindelse med Grundtvig, og den grundtvigske bevægelse fik i de følgende årtier en voksende indflydelse på egnen. I 1852 flyttede Christen Kold fra Ryslinge på Midtfyn til Dalby på Hindsholm, og åbnede en grundtvigsk friskole – d.v.s. en privat børneskole – og året efter en højskole. De grundtvigske og folkelige tanker fandt hermed en stærk grobund, og snart blev også Dalbyskolen for lille, hvorfor Christen Kold i 1862 på Hjallesemark i Dalum byggede en ny stor højskole. Men det var i Dalby den danske folkehøjskole blev skabt, hvor børn blev undervist som børn uden brug af moraliserende og oplysende bøger for børn, der blot var en blanding af docerende voksensnak og pjat.

Samfærdsel

I ældre tid var transporten af store godsmængder over land vanskelig, hvorfor de mange gode havnemuligheder gjorde skibsfararten til det vigtigste samfærdselsmiddel i Danmark. Landevejene havde dog også stor betydning. Hovedvej A 1, fra Nyborg via Odense til Middelfart, synes fra gammel tid at have været den vigtigste hovedfærdselsåre. Ganske vist har anlæggelsen af nye moderne motorveje ændret det gamle og oprindelige vejforløb hist og her, men i hovedtrækkene genkendes formålet med vejen selv, omend den nu går uden om de to kystbyer. Jernbanenettet domineres af den i 1865 indviede dobbeltsporede fynske hovedjernbane, der har såvel lokal som national og international betydning. Odense blev det naturlige knudepunkt for de fynske jernbaneanlæg – såvel de statslige som de private. Alle de sidstnævnte blev nedlagt i 1966, heriblandt den i 1894 til 1900 anlagte Odense–Kerteminde–Martofte bane på i alt 35,6 km. Strækningen Dalby–Martofte åbnedes først i 1914. Idag søger rutebiler at opfylde behovet for kollektiv transport på Nordøstfyn.

Gård og bolig

Af PETER MICHELSEN

De fleste fremmede, der kommer til Fyn, kører direkte igennem på strækningen mellem Nyborg og Odense. Det tager ikke lang tid at krydse det østlige Fyn på den måde, og det er begrænset, hvad man når at opfatte under farten. Et gammelt hus hist og her får man dog at se, og det bliver bekræftet, at bindingsværk stadig er noget, der er mere af på Fyn end de fleste andre steder i landet. Hovedvejen trækker dog ikke en klar skillelinie mellem nordøstfynsk byggeskik og noget, der blot i almindelighed er karakteristisk for det østlige Fyn. Der er ikke stor forskel på husene nord og syd for vejen. Hvis man dog på grundlag af de bevarede bygninger skal prøve at finde ud af, hvad der er Nordøstfyns særpræg, må man forlade hovedlandevejen og give sig god tid under turen nordpå ad de mindre veje.

Hvad man ser fra vejen

Når man færdes gennem landskabet, er bygningernes placering i terrænet noget af det, man nemmest lægger mærke til. Forskellen mellem de tæt sammenbyggede landsbyer og den mere spredte bebyggelse træder klart frem. Før de store landboreformer hørte Nordøstfyn til de dele af landet, hvor der bortset fra herregårdene så at sige ikke var bygninger uden for landsbyerne. Det følger heraf, at selv om der også er bindingsværk i en del af de enligt liggende gårde og huse, så er de ældste eksempler normalt at finde i landsbyerne.

Hvad der også er nemt at iagttage under en hastig færden gennem egnen, er anlægsformen ved de ældre landbrugsejendomme. Hvis man kun ser på de ældre gårde, får man bekræftet forestillingen om den firlængede gårdforms store udbredelse. Det hindrer ikke, at gårde, der i øvrigt er firlængede, har kunnet have et eller flere småhuse derudover. En sådan gård i Åsum er beskrevet 1642. Den havde et selvstændigt liggende såkaldt herberghus. Det betyder ikke, at man har holdt kro på

den gård. Derimod har man i det lille, kun fem fags hus haft et eller flere rum, hvis blandede funktioner senere er overtaget af storstue, gæstekammer, karlekammer, selekammer og smårum til opbevaring.

Der har også sidenhen været mindre, fritliggende huse ved de firlængede gårde. Endnu i bindingsværkets sidste periode i 1800-årene kom der flere af den slags bygninger til. Det drejer sig ikke mindst om svinehuse. De fleste af dem er dog bygget så sent i århundredet, at det har været naturligt at opføre dem i grundmur. Der har også i denne egn været en del eksempler på de ofte ottekantede hesteomgangshuse. De kendes i bindingsværk, men kunne også være brædde- eller spånklædt. Herinde gik en hest i rundkreds og leverede kraft til et tærskværk eller en anden maskine i ladelængen ved siden af.

Også i den nordøstlige del af Fyn synes firlængetheden i den grad at have været idealet, at den endda har fundet anvendelse på ganske små ejendomme, hvor der ikke var brug for ret meget udhusrum. Som så mange steder på denne ø kan disse småhuse dog også her fremtræde som trelængede anlæg.

Naturligvis ser man først og fremmest det, der vender ud mod vejen og kan iagttages uden indtrængen på privat grund. Hertil hører ikke mindst selve byggemåden i de gamle gårde og huse, bindingsværket. Det drejer sig i denne egn om den normale fynske udformning af bindingsværket, omend måske med knap så meget fyldtømmer som i visse dele af øen. Stolperne står som regel på et vandret fodtømmer lige over stensylden. Tømmerstykkerne er samlet ved hjælp af tappe indstukket i taphuller. Foroven på stolperne, ved samlingen med bjælkerne på tværs af huset, går tappene på de ældste huse helt igennem taphullet og stikker frem øverst på facaderne. I det yngre bindingsværk hviler bjælkerne derimod oven på ydervæggene ligesom i grundmurshuse.

Det man mest lægger mærke til ved de gamle bygninger, er vel farverne. Denne egn kan præstere al den brogethed, man forventer af landligt fynsk bindingsværk. For nogle år siden kunne der i Dræby konstateres tilstedeværelsen af brunt farvet tømmer med hvid kalkning af tavlene, brunt tømmer med gul

Gård i Viby med ret ungt bindingsværk. Stuehuset har grønt bindingsværk og gul pudsning. Laden har gule mursten. På gårdspladsen er der en forhøjning efter hesteomgang.

Peter Michelsen fot. 1958. Dansk Folkemuseum, Brede.

kalkning, sort tømmer med gult eller hvidt samt nogle steder rødt tømmer, andre steder grønt, hvortil i begge tilfælde hørte hvidkalkede tav. Samme sogn kender også til brugen af tilhuggede kampesten eller marksten i bindingsværket, en byggemåde der blev taget op i en periode af sidste århundrede til afløsning af lerklining, der var den traditionelle metode til udfyldning af mellemrummene mellem tømmerstykkerne.

Man brugte også i en forholdsvis kort periode at bygge helt af kampesten. Det er der eksempler på i Nordøstfyn, men tallet er beskedent, for dette byggemateriale kunne ikke ret længe konkurrere med murstenene, som snart blev det dominerende materiale i alt nyt byggeri, først og fremmest som ren grundmur. De blev dog også i en ret lang overgangstid i høj grad brugt til udfyldning af tavlene i bindingsværket, både ved reparation af ældre huse og ved opførelse af de yngste bindings-

værksbygninger. Ikke sjældent kom disse bygninger med mursten til at stå ukalket. Det har en tid formentlig været prestigegivende at bruge de gedigne mursten.

Ellers er selvfølgelig som andre steder mange af de nyere bygninger helt hvidkalkede. I modsætning til hvad man måske ville tro, er der imidlertid gammel tradition for hvidkalkning i denne egn. Ind imellem den pyntelige afstøpning af bindingsværket på normal fynsk vis kan man nemlig på Hindsholm og andre steder i Bjerger herred se adskillige tilfælde af bindingsværksbygninger, der er helt overkalket. I samme område har kalkens hvide farve undertiden slet ikke fået lov at træde tydeligt frem. Her har man nemlig ligesom på Sjælland brugt at beklæde de lerklinede vægge med halm eller rør, der kunne beskytte leret mod udvaskning ved kraftige regnskyl.

Mange forskellige udformninger af bygningernes ydre kan findes mellem hinanden i det nordøstlige Fyn. I dette område mødes også forskellige metoder til fremstilling af et stråtag. På Hindsholm har man haft såkaldt syede tage ligesom på Vestfyn og i det meste af Jylland, mens der i de sydligere dele af Bjerger herred og på det øvrige Østfyn – som på Sjælland – har været bundne tage, hvor tækkematerialet er holdt på plads af tækkækæppe. At mønningerne hyppigt har været lavet af tang, skal derimod ikke fortolkes anderledes, end at der ikke nogen steder på denne egn er særlig langt til stranden. Dette let tilgængelige materiale har også været brugt til gærder.

Landsbyens bevaring

De her nævnte træk af gamle gårde og huses udseende, bidrager alle til at skabe det helhedsbillede af landlig fynsk bygningskultur, som nogle af landsbyerne i det nordøstlige Fyn er udmærkede eksempler på. Det er summen af den slags træk – og andre, der ikke har været omtalt – som gør disse landsbyer til seværdigheder. I de tilfælde, hvor større sammenhængende dele af en landsby stadig består af bindingsværksbygninger, kan man få et indtryk af gammeldags landsbybebyggelse, som de fleste andre steder er slået i stykker af nyere indslag i bebyggelsen, der brutalt bryder en stemning.

Der har vel længe været mange mennesker, der satte de æstetiske værdier ved en sådan bebyggelse højt. Det gælder en stor del af beboerne i disse landsbyer, som ellers næppe var blevet bevaret så pietetsfuldt. Når der alligevel har været og stadig er problemer ved bevaringen af disse ældre bygninger, er baggrunden delvis af økonomisk karakter. Før i tiden var det en vanskelighed, at en landbrugsbedrift måtte have tidsvarende udlænger, hvis en rentabel drift skulle være mulig. Det førte til mange bindingsværksstaldes udskiftning med moderne grundmurede stalde, som ofte havde helt andre proportioner end de huse, de blev placeret iblandt. Nu kan vanskeligheden være nærmest den modsatte. Ved omlægning til kvægløst agerbrug har udlængerne mange steder mistet deres funktion. Ejerne må da spørge sig selv, om de har råd til at vedligeholde disse bygninger. I nogle tilfælde er det vor tids nye landsbybeboere, de udflyttede byfolk, der må klare problemerne. De kender ikke altid den stedlige tradition for vedligeholdelse af gamle bygninger, og det i sig selv kan give anledning til chokerende nydannelser.

En af de bedst bevarede landsbyer ikke blot i Nordøstfyn, men måske i hele landet, er Viby på Hindsholm. Den er et godt eksempel på en endnu sammenhængende bindingsværksbebyggelse. Den er tillige eksempel på et landsbymiljø, som man inden for de seneste år har udfoldet alvorlige bestræbelser for at sikre bevaringen af.

Inden døre

Det der skal bevares, for at landsbyen kan beholde sit gammel-dags præg, er altsammen noget udvendigt. Det drejer sig om stråtaget, om bindingsværket og dets farver og om udformningen af vinduer og døre. Bygningernes omgivelser er også vigtige. Her gælder det om at undgå moderniteter i disharmoni med de gamle bygninger og om at fastholde en tilstand af have og gårdsplads, som stemmer med huset.

Men hvad der foregår inden døre, er normalt mindre væsentligt set fra et bevaringssynspunkt. Det er selvfølgelig ikke ligegyldigt, hvilke gardiner der hænger i vinduerne, for de ses

ude fra vejen sammen med facaden. Men inde i stuerne kan man modernisere så meget, det skal være. Heri ligger netop en mulighed for bevaring af mange gamle huse.

Den gamle ruminddeling kan ændres. Man er ikke mere afhængig af de to skorstene, som rummene i en fynsk bondebygning har placeret sig efter, bryggersskorstenen og køkken-skorstenen, men kan indrette moderne former for opvarmning. Blot må man gøre sig klart, at de to skorstenspiber nødtigt skal mangle på et gammelt hus i denne del af landet. Tilsvarende kan udlænger indrettes til beboelse, men så bør de nye stuevinduer vende ind mod gården, da gadebilledet ellers bliver ændret.

Det er nødvendigt at se i øjnene, at gamle huse for at bevares undertiden må bygges om, så de også under nye forhold kan være funktionsdygtige. Der er ikke noget mærkeligt i, at traditionsbestemte foreteelser, der har aner langt tilbage, på et eller andet tidspunkt dør ud. Det er noget, der i høj grad kendes fra rumindretning. Der er ingen åbne skorstene mere og ingen alkover i stuerne. Men det hindrer ikke, at man kan sidde lunt inden døre eller sove trygt bag de gamle vægge.

Sproget

Af POUL ANDERSEN

Dialektologerne taler om øst-, syd- og vestfynsk, og østfynsk dækker et væsentligt større område end det Nordøstfyn, der her skal behandles. I stedet for landevejen Nyborg–Odense bruger dialektologen Bøjdenlandevejen, den gamle landevej fra Nyborg til Bøjden på Horneland, vest for Fåborg. Således afgrænset kan man tale om et østfynsk, karakteristisk forskelligt fra både sydfynsken syd for landevejen og vestfynsken vest for Odense Å og Fjord, men østfynsken er dog ingenlunde uden indre forskelle fra nord til syd og fra øst til vest.

Vi skal se på tre små prøver på østfynsk: 1. fra områdets nordligste sogn, Stubberup på Hindsholm, 2. fra området lige syd for Kerteminde, Revninge sogn, og 3. fra et sydligt punkt, nede ved grænsen til sydfynsk, Ellested sogn. Teksterne gengives i dialektretskrivning, der giver et groft billede af udtalen, og særligt skal her bemærkes, at *nd*, *n* og *ng* i parentes: *ma'(nd)*, *ha(n)*, *fa(ng)e*, angiver, at lyden i parentesens udtales, men at den har afsat nasalering på vokalen foran parentesens. Det hedder altså: *ma'*, *ha* og *fae* med *a'*er, der udtales „snøvlet“, gennem næsen. Desuden skal man lægge mærke til tegnene *'* og *'*, der betyder henholdsvis „stød“ og stigende tone, „højtone“. Stød er det lille hik, vi danske bruger i mange (især) enstavelsesord: f. eks. *ne'd* eller *ned'* men *nede*, i tekst 1: *si'e* (*se*) men *nie* (*nede*), og *'* finder man i slutningen af tekst 1 i *'yw* (*ud*), der altså ikke har stød som *u'd* eller *ud'* i rigsmål men i stedet en stærkt stigende tone.

Tekst 1: *der va i(n) gammel ma'(nd) niere fra Muele og va komme i tanker om, ha(n) vi yw og jælpe mæj og fa(ng)e røspætter, og så sku ha(n) oåp i pra'mi. Jæ sae: Nå(n) ka(n) du godt sto op Johannes, eller kravle oåp. Og så tåw ha(n) jo fat i sijen a pra'mi, lessom nå vi tar fat i(n) gammeldaws möjvåwn a vi ku vippe vos op over sijen – mæ det resulta't, a ha(n) fik tæ'erne e'(nd) under. Og ha(n) slæwd jo, og jæ slæwde i*

dæ(n) a(nd)en sije for og hulle ham på ræ't ky'el, men leje mæ i'et, så ku jæ ette hulle ham, så gik ha(n) ba over. Hø, hø, sae ha(n), og soå ku jæ leje si'e en bitte a hans runde mawe og så neåsen over va(nd)et. Så sae jæ: du ska jæ'm og ha tørt tøj pu'e. Næej, vi ska sgu 'yw og fa(ng)e nonne røspætter, sae ha(n) – ha(n) vitte jæ'm og ha tørt tøj pu'e.

Tekst 2: Der fløj i(n) fasankok oåp og jæ hulte te ham og ha(n) röj ni'e ovre ve då(nd)en sije bækki. Jæ såae: Der ligger ha(n) ovre, men det har vi jutte möje glæe a'w. Dæ'(n)j ska vi næ'mt fu'e, såae Pæ'ter, mi(n) makker, og ha(n) hanke jo oåp og låae bøssen, og så gik ha(n) tebae og tåw ræ'(nd)j te. Ha(n) vi jo spre(ng)e over bækki, men ha(n) vå for bri'e ha(n) vå over fire ale – og ha(n) spra'nk leje 'yw i bækki. Så vi ha(n) kravle i lå'(nd)j te mæj. Næj, såae jæ, du ska over og ha kokki föst, nå du nå(n) e'(nd)j gå'(ng)j er bliw 'vow. Nå, så kröw ha(n) over ve då(nd)en sije, men da ha(n) kom oåp, så begø(nd)jte kokki og baske a'w en bitte, for ha(n) vatte ræjte dy'e. Så tæ(nk)jte jæ, nå(n) fu'er ha(n) da og varme en bitte i bi'enene, nå ha(n) ska traew kokki oåp. Ha(n) fik jo så fat i kokki, og så lu'e der en fjæl omme ve då(nd)en sije bækki, og dæ'(n)j kylte ha(n) hæ'n over bækki. Det vå sånnen en fjæl a folk gik over, nå di gik der. Så sej'er ha(n) te mæj: Bare nå(n) fjællen kå hujle. Jae, såae jæ, det vå jo ærkeli sku du fajle 'ij og bliw 'vow.

Tekst 3: Nå vi bajte bry'e, og nå vi hae slawte, så vå det skek, a vi knæjte vi sku gæene ræ(nd)e op te Jørren A'(nd)esen og te Håns Åwesen og te dæ(n)j stowre sme med et råwbrø og en bitte slawtema, di ku ha te 'jywl. Og så vå der 'e(n)j 'ga(ng)j, da hae Mower 'saw, jæ sku ræ(nd)e op te Jørren A'(nd)esen mæ de hæ'r råwbrø og så en bitte slawtema, og da hae ha(n) næmli – ha(n) gik jo på åarbe oppe i Rawnholt-skåw'i – og da hae ha(n) brække sit iene bi'en. Og jæ kå håwse, at da jæ kom 'e(nd)j – ha(n) lu'e jo henne i sæ'(ng)en – så sejer ha(n), Jørren A'(nd)esen: Jae, du ska smæ(nd)j ha manne tak. Kå du nå(n) hielse mower og seje manne tak – men du kå hielse he(nd)e og seje, a bare mæj og mi(n) 'grijs vi kå bliwe i vælmawt, så ska vi nok klare skjæ'rene, sae ha(n).

Det mest iørefaldende træk ved østfynsk er vel nok talens livlige, stærkt varierede tonegang. Det er det, der ofte, lidt banalt, høres udtrykt i billedet af fynsk som „det sprog, englenerne taler om søndagen“ – engle menes jo at være meget syngende. Smukkere udtrykt af Johs. V. Jensen, der siger: „Fynboen sætter melodi på enhver dagligdags bemærkning; spørger man fynske børn om vej, intonerer de en lille sang, fin i tonen og med mange sløjfninger; det er ikke altid, man forstår dem, men man føler sig på Fyn“.

Alle dialekter har en sætningstone, og da den ofte er meget karakteristisk, er den vel nok det træk, der almindeligst benyttes, når man skal forsøge at stedbestemme en dialekttalende. Men i fynsk, og især i østfynsk, er tonen ikke blot en typisk sætningsfigur, tonebevægelsen indgår også som betydningsfuldt led i udtalen af det enkelte ord, d.v.s. dialekten har ordtoner, og dette medfører at sætningstonen bliver foranderlig og tit overraskende livlig. I en række typer af ord, hyppigst i ord med de høje vokaler i, y, u og o, indgår en stærkt stigende tone i ordenes udtale i stedet for stød. Det er dette vi finder i tekst 1: 'yw (rigsmålets u'd eller ud'), i tekst 2: 'vow (rigsmålets vå'd), 'ij (rigsmålets i'), i tekst 3: 'jywl (rigsmålets ju'l), 'grijs (rigsmålets gri's), og det er især i Nyborgegnens østfynsk, at disse ordtoner er hyppige. Det hedder i tekst 3, at mower har 'saw (sagt), hvor fortællerne af tekst 1 og 2 ville have sagt sa'w, med stød. Egnen nord og syd for Kerteminde ligger altså uden for centrum i toneområdet i Vindinge herred. Omvendt ville en lyttende tilhører kunne erfare, at havde det været fortælleren fra Ellested, der havde fortalt historien i tekst 2, ville han ikke have sagt ha(n) tåw ræ'(nd)j te, med stød i ordet rend, han ville have sagt ha(n) tåw 'ræ(nd)j te, med den høje, stigende tone. Og ligesom stødet jo i udtalen kan være afgørende for ordets betydning, således kan også tonebevægelsen være det. I dansk rigsmålsudtale er der betydningsforskel mellem sej' sej(g) og sig (uden stød) ligesom mellem dej' og dig. På samme måde skelner fynboen fra Vindinge herred ved hjælp af tonen 'sæj (sej(g)) fra sæj (sig), 'dæj (dej(g)) fra dæj (dig). I visse forbindelser breder disse toner sig ud over langt større

dele af Fyn. Selve ordet Fyn hedder 'fyn helt over til Båg og Vends herreder ved Lillebælt, først der møder vi fy'n, med stød, og over hele øen – (måske med undtagelse af Middelfart-hjørnet) – er der forskel på f. eks. gi mæj en 'ny (en ny), og gi mæj en ny (en nød), der fløjer en 'bi (en bi), men ha(n) tawte en bi (en bid). Også det almindelige stød er på fynsk tit mere en tonebevægelse, løbende stejlt op og faldende brat ned, end det er et egentlig „stød“ eller „hik“ i talen, sådan som det høres hos sjællændere og jyder, Johs. V. Jensens udtryk: „den lille sang“ med „de mange sløjfninger“ dækker en meget fin og rigtig iagttagelse.

Karakteristisk østfynsk er også udtaleformerne uden -g- i ba over (bag over, i 1) og tebae (tilbage, i 2), bae kaer (bage kager), ha(n) smaete pu'et (han smagte på det), hvor sydfynboen siger baw over, bawte, bawe kawer, smawte. Forskel mellem øst- og sydfynsk har man også deri, at ordtonerne godt kan forekomme syd på ned mod Svendborg, mens stødet – hos de ældre i hvert fald – aldrig høres.

Derimod ligner øst- og sydfynsk hinanden i brugen af tvelydene ue, ye og ie: Tekst 1: Muele (Måle), ky'el (køl), i'et (eet), si'e (se), tekst 2: fu'er (får), dy'e (død), bi'enene (bene), bri'e (bred) og tekst 3: lu'e (lå), bry'e (brød), hielse (hilse), og her er det vestfynsk, der skiller sig ud ved at have tvelyd af en hel anden art.

Alle fynboer er derimod enige om, at „det bløde d“ vil de ikke vedkende sig. Det hedder råwbrø og slawtema, dy'e, bri'e, 'vow og 'yw.

Så er der de stærke nasaludviklinger, den „snøvlede“ udtale af vokalerne, som er typisk for alle fynske dialekter, men som alligevel udviser store forskelle inden for området. Som man kan finde mange eksempler på i teksterne er både nd- og ng-ordene udtalt med „snøvlede“, nasalerede vokaler: ma'(nd) (mand), va'(nd)et (vandet), lå'(nd)j (land), ræ'(nd)j (rend), begø(nd)jte (begyndte), dæ(n) a(nd)en eller då(nd)en (den anden), e'(nd) eller 'e(nd)j (ind), he(nd)e (hende); fa(ng)e, spre(ng)e, sæ'(ng)en (sengen), ga'(ng)j (gang), tæ(nk)jte (tænkte). Her viser tekst 1, sammenlignet med de to andre, at

dialekten på Hindsholm skiller sig ud fra sproget syd for Kerteminde ved ikke at have noget -j- i enstavelsesordene efter den nasalerede vokal, Hindsholm: va'(nd), e'(nd), men Revninge: lå'(nd)j og Ellested: 'e(nd)j, smæ(nd)j (såmænd). Disse nasaleringer fører også til at ordene på -nd- og ordene på -ng- i mange tilfælde falder sammen i udtalen: la(nd)e betyder både lande og lange, ve(nd)e både vinde og vinge, sæ(nd)e både sende og senge, og Morten Korch skriver i sine fynske fortællinger Betingelsen i betydningen Betændelsen. Kommer vi syd for Bøjdenlandevejen, er det samme tilfældet ved ord med vokalerne -e- og -æ-, men i sydfynsk gælder det ikke ved -a-ordene, for ligesom sydfynboen siger bawe kawer (med -w-), udtaler han også et -w- i ang-ordene. Det hedder her i(n) ga(ng)w, at sammenligne med tekst 3: 'ga(ng)j, og Langeland hedder her la(ng)wela(nd)j, hvor østfynboen siger la(ng)-ela'(nd)j.

Taler fynboerne nu stadig fynsk som i de her fremlagte prøver? Hvis man ser nøjere på teksterne, lægger man hurtigt mærke til, at tekst 2 (Revninge) har et ældre præg end de to andre. Her hedder det då(nd)en, mens 1 har dæ(n) a(nd)en, det hedder lå'(nd)j (med å), hvor 1 har ma'(nd) og va'(nd), hvor det i 2 ville have lydt må'(nd)j og vå'(nd)j. I 2 har vi de gammeldags former såae og låae (sagde og lagde), hvor 1 og 3 har sae. Men 3 har dog årarbe (arbejde), og fortælleren siger vå (var) ligesom i 2, hvor 1 har va. Fortælleren af 1 bruger formen jæ'm (hjem), hvor 2 ville have haft: du ska hi'em. Tekst 2 har også de gamle former på -jl- i fajle (falde) og hujle (holde), hvor 1 har hulle. Svaret må blive, at et østfynsk som i tekst 2 vil man ikke kunne høre mere, fortælleren var nu også født i 1866. Men de to andre fortællere er nulevende fynboer, født henholdsvis 1903 (tekst 1) og 1895 (tekst 3), og et sådant fynsk kan man nok stadig høre, når gamle fynboer taler sammen. Hører vi på de yngre årgange, under 50, så kniber det med flere af de her omtalte træk, tvetydne hænger stadig ved om end i mindre udpræget form (se'e, po'e, brø'e), men nasaleringerne uden hørligt nd og ng er det gået ud over. Skriftbilledet har tvunget n'et ind i udtalen. De yngre siger ma'(n)n,

va'(n)n, ræ'(n)n og smæn, d.v.s. de udtaler n'et, men man hører stadig, at vokalen foran er nasaleret.

En sådan nedbrydning af det gamle dialektale system mærkes også på et andet felt, som endnu ikke har været omtalt. Fynsk er et trekønsmaal, d.v.s. der er – som allerede den berømte fynske sprogforsker Rasmus Rask, i begyndelsen af forrige århundrede, gjorde opmærksom på – forskel på bestemt og ubestemt kendeord i hankøn: kokki, bækki, pra'mi – i(n) kok, i(n) ga'(ng)j, i(n) 'grijs, og i hunkøn: fjællen, sijen, næsen, sæ(ng)en, bøssen – en fjæl, en bitte o.s.v. De gamle fynboer overholder altså stort set denne oprindelige forskel i ordenes køn, men det er dog kun den gamle fortæller i 2, der siger ha(n) om kokki og bækki. Denne sprogbrug er hos de yngre vist helt forsvundet, de siger dæ'(n)j såvel om kokki som om hunkønsordet, fjællen. Således allerede i makkerens replik i tekst 2. Det er naturligvis hunkønsformen -en, en, der i de yngres sprog trænger den særlige hankønsform (i(n)) ud.

Vil det da gå dialekternes lydlige særpræg ligesom det forlængst er gået dialekternes særlige gamle ordforråd, vil de helt forsvinde? Det vil i hvert fald vare flere generationer, inden det sker. I mange år endnu vil vi kunne kende fynske børn på „den lille sang“ med „de mange sløjfninger“.

H. C. Andersen og Odense

Af NIELS OXENVAD

„Odenseerne må dog være glade, at de således har en digter, der bringer deres hjem både i romaner og på teatret. *Kruse* oversætter nu denne på tysk, så læser dog folk ved Rhinen og Donau om Odenseå og Nonnebakken.“ Således kunne den unge H. C. Andersen i 1836 skrive hjem til Odense til sin dérboende veninde og korrespondent Henriette Hanck, på et tidspunkt hvor romanen „O. T.“ var på vej til digterens tyske publikum. Det blev i tidens løb til adskilligt mere end Odense å og Nonnebakken, som takket være H. C. Andersens digtning blev nærværende og vedkommende lokaliteter for et stort publikum i ind- og udland, for samtid og eftertid. Ikke bare i romaner og skuespil, men i hele det store og brogede forfatterskab træder barndomsbyen Odense og dens beboere op. Gang på gang søger digteren sin inspiration i noget i barndomsbyen sét og oplevet og anvender det i sin digtning. Med H. C. Andersen som „fører“ er vi i stand til at besøge en stor dansk provinsby i tiden 1810–20, og vi behøver ikke nøjes med byens „seværdigheder“, som samtidens topografiske skribenter gav en fyldig omtale, og som H. C. Andersen da heller ikke lod uomtalt. Til forskel fra topograferne fører H. C. Andersen os lejlighedsvis ind i husene, lader os stifte bekendtskab med byens beboere.

Barndomshjemmet og forældrene

Megen flid har været anvendt på at bevise, hvor i Odense H. C. Andersen fødtes den 2. april 1805, og hvem der var hans „virkelige“ forældre. Der er rokket alvorligt ved tilliden til den tradition, der har udpeget det nu som H. C. Andersens Hus benævnte museum, på hjørnet af Hans Jensensstræde og Bangs Boder, som digterens fødested. Og man har rejst tvivl om Hans Andersens faderværdighed, ja endog om Anne Marie Andersdatters ret til at være digterens moder.

Det står dog fast som ubestridt, at H. C. Andersen voksede

H. C. Andersens Hus, Hans Jensensstræde 45, er et museum for den berømte digter. Det indeholder interiører med digterens egne møbler, dokumenter og billeder, bøger og manuskripter. Ifølge en mundtlig, men ikke bevist tradition skal digteren være født i dette hus. Le-Be fot. Danmarks Turistråd.

op som søn – og eneste barn – i den familie, som dannedes ved Hans Andersens og Anne Marie Andersdatters ægteskab i februar 1805, to måneder før H. C. Andersens fødsel. Og det står fast, at skomagerfamilien – den nybakte ægtemand avancerede fra skomagersvend til frimester – fra 1807 og til 1819 havde tilhold i den étværelseslejlighed med køkken, som lå i en beskeden, men net lejevåning i Munkemøllestræde. Også dette hus er siden blevet til et H. C. Andersen-museum, kaldet H. C. Andersens Barndomshjem. Dette hjem og dette hus var centrum i den senere digters odenseanske univers, hans udsigtspost og udgangspunkt.

Forældrene var begge almuesfolk, og hjemmet var fattigt. Det ser dog ud til, at man i H. C. Andersens tidligste barndomshjem

levede et godt stykke over det man har kaldt „kummergrænsen“. Det var først henimod afslutningen af den 7-årige krigsperiode (1807–14), at det gik galt. Allerede før faderens død i 1816 måtte moderen bjerge føden til familien. Hun var – i stærk modsætning til faderen – et vældigt arbejdsmenneske, men nægtes kan det ikke, at hårdt arbejde og barske kår bragte hende et godt stykke ud i drikkældigheden. I „Hun duede ikke“ har sønnen rejst hende et æresminde. Hun, der i sine barneår var blevet tvunget ud at betle, var på sine sidste år ikke fri for at tigge sig til hjælp af sin søn, der på det tidspunkt så vist ikke havde noget at undvære.

Hvad man i barndomshjemmet måtte undvære af tryghed og velstand, opvejedes i nogen grad af åndeligt liv og boglige interesser. Denne påvirkning udgik dog udelukkende fra faderen, idet moderen nærmest må karakteriseres som analfabet. Der blev læst – og læst højt – i digterens hjem. „Det var ikke blot komedier og fortællinger, min fader gerne læste, men også historier og den hellige bibel . . .“, fortæller H. C. Andersen i selvbiografien „Mit Livs Eventyr“. Ved disse åndelige sysler skilte faderen sig ud fra sine ligemænd og gav sønnen en første tilskyndelse til hans senere virke.

Byens liv

„Odense selv, i mine tidligste barndomsdage, var en ganske anden by end nu (d.v.s. 1850'erne) . . . den gang var man dér, troer jeg, hundrede år tilbage, da herskede her endnu en mængde skikke og brug, som allerede længst vare forsvundne i hovedstaden.“

Som eksempel på gamle – i Odense bevarede – folkeskikke nævner han de festligheder, der ledsagede håndværkerlavens flytten skilt fra gammelt til nyt herberg. Hvor lavsbrødrene gik i procession med vajende faner og anført af en „Harlequin med bjælde og brix“. Skilteflytningen har vel været en sjælden foreteelse, men årligt tilbagevendende festligheder var borgerskabets trommen nytåret ind, og på fastelavnsmandagen kunne drengen være vidne til både slagternes tog igennem byen med en stud, som var pyntet med fastelavnsris, og til Stige-søfolke-

nes dystløb ude i havnen. Også sommertiden bød på begivenheder, der satte byen på den anden ende. I forsommeren holdt de bedrestillede borgere skyttelav, hvis festlige afslutning H. C. Andersen var tilskuer til. „Jeg var dog aldrig med, men stod på en høj trappe og så den hele lystighed.“ Kort efter holdt man årets største marked, Skt. Knuds marked midt i juli måned. For et par dage omskabtes torvepladserne i byens midte til en „by i byen“, hvor de forskellige håndværkere og handlende havde opstillet deres boder i særskilte gader og kvarterer. I romanerne „O. T.“ og „Kun en Spillemand“ gjorde H. C. Andersen digterisk brug af slige barndomserindringer.

„Min gamle farmoder, der elskede mig så usigelig, tog mig altid med for at se det, bar og førte mig til enhver glæde, der kunde fåes uden penge“, hedder det i *Levnedsbogen*.

Gråbrødre Hospital

I byens midte, lidt nord for Vestergade, lå – og ligger stadig – Gråbrødre Hospital. I ærværdige bygninger, som oprindeligt udgjorde et stort tiggermunkekloster, fandtes en social institution, hvor fattige, syge og gamle i deres sidste år kunne friste en tålelig tilværelse. Talrige tråde knyttede forbindelser mellem H. C. Andersens familie og hospitalet.

Hans farmor tjente lidt penge ved at passe hospitalsportnerens have. Denne bestilling førte i øvrigt med sig, at hospitalsportneren blev bedt om at stå fadder til den senere eventyrdigter ved dennes dåb. Men sammen med farmoderen kom H. C. Andersen jævnligt inden for hospitalets mure. Herfra erindrer han tydeligt både den grænseløse uhygge i Daaren, de vanvittiges tilholdssted, og hyggen i de gamle koners spindestue. „Man fortalte mig da historier, sang viser, kort, både kloge og gale, gjorde hvad de kunne for at give mig et romantisk sving“.

En af de gamle koner har fået en særlig plads i digterens livshistorie. I skomagerhjemmet i Munkemøllestræde kom undertiden „en gammel kone fra Hospitalet og fik levninger af vort tarvelige bord, denne gamle var bekjendt for at kunne spå, ja selv hekse, hun var tit min moders orakel.“ Denne gamle kone,

som man nu kender navnet på, har lagt navn og skikkelse til ét af digterens sidste eventyr „Hvad gamle Johanne fortalte“, og hun kan med rimelighed identificeres som den spåkone, der forudsagde skomagerkonens søn en stor fremtid og at „der skal engang blive illumineret i hele Odense for ham“. En historie, som H. C. Andersen aldrig blev træt af at fortælle, lige til man i 1867 sørgede for at lade spådommen gå i opfyldelse ved hans udnævnelse til Odense bys æresborger.

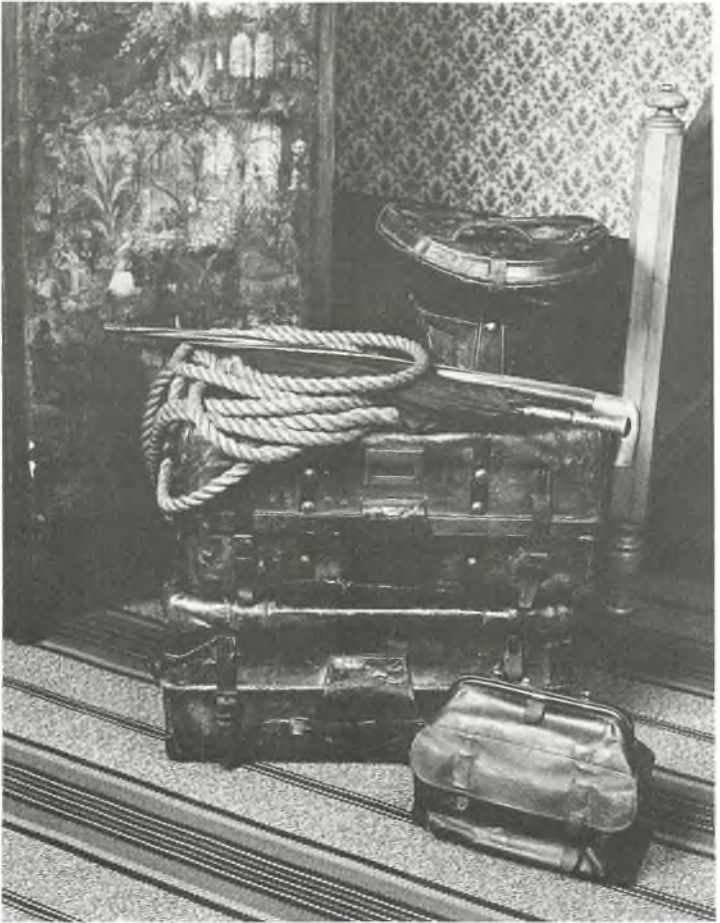
Fattigskolen

Omend den store og skelsættende skoleforordning af 1814 først skulle føres ud i livet midtvejs i H. C. Andersens barndomstid, så ser det ud til, at han har fået en efter tid og stand god skolegang. Eller i det mindste har fået tilbudt en god skolegang.

Byen havde allerede dengang adskillige skoler. Der var både den „latinske“ og den „danske“ skole, foruden de såkaldte kateketiske skoler og en Militærskole, hvortil kommer et ikke ringe antal mindre skoler, privatskoler, som nutiden måske vil vægre sig ved at kalde egentlige skoler. Det var i den sidstnævnte skolekategori, H. C. Andersen begyndte sin skolegang.

H. C. Andersen lærte at læse hos en „Læremo'r“, i hvis pogeskole et stort ris var det pædagogiske hjælpemiddel nr. 1. Og da hun kom for skade – og mod aftalen – at anvende dette på H. C. Andersen, flyttede hans mor ham over i en drengeskole, særlig for jødebørn. Men fra 1812 og frem til konfirmationen var H. C. Andersen elev i den skole, man holdt på fattiggården for fattigvæsenets regning og beregnet på børn fra absolut ubemidlede hjem, hvad enten disse så var undergivet fattigforsorg eller ej.

Som skoleelev udmærkede H. C. Andersen sig ingeniende ved stor flid. Han var en opvakt elev og havde stort lærenemme, men lektierne gav han en god dag. „Det er en dum dreng“, sagde hans mor om nabokonens søn, „han læser altid, min Christian tager aldrig en bog til skolen i hånden og kommer dog ud af det!“ Selv i fattigskolen var der imidlertid noget, der talte til drengens fantasi. Fattigskolen og fattiggården var indrettet i en forhenværende patricierejendom fra 1600-

H. C. Andersens rejseudstyr. Fra museet i Odense.
Lennard fot. Danmarks Turistråd.

tallet. På klasseværelsets vægge var der malede bibelhistoriske fremstillinger. „Jeg sad ofte og stirrede på dem, drømte mig så underlig ind deri, at læreren tit skændte for min fraværenhed.“

Som følge af faderens død og moderens udearbejde var H. C. Andersen meget overladt til sig selv. For at beskæftige ham – og vel også for at lade ham bidrage sit til hjemmets økonomi –

fik moderen ham ansat som arbejdsdreng på en fabrik, først på en klædefabrik, siden på en tobaksfabrik. Men intet af stederne blev beskæftigelsen af længere varighed. H. C. Andersen foretrak at underholde svendene og de andre fabriksdrengene med sin sang og med uddrag af Holbergs og Shakespeares dramatiske værker. Men enebarnet klarede ikke konfrontationen med fabriksmiljøets barske virkelighed, og H. C. Andersen søgte tilflugt inden for barndomshjemmets beskyttende mure eller hos rare damer i genbohuset, en stiftelse ved navn Eilschows Boliger med boliger for enker og jomfruer af såvel præstestanden som købmandsstanden. Hos én af disse „legatricer“, en præstee enke ved navn madam Bunkeflod, hørte han for første gang ordet „digter“ nævnt med andagt og ærefrygt, og han omtaler hendes hjem som det første „dannede“ hus, hvor han fandt en slags hjem.

Velyndere

Rygtet om drengens smukke sangstemme og hans evne til at gengive dramatiske scener bredte sig fra det nærmeste nabolag ud i byen og op i det bedre borgerskab. En aften hentede man ham hen i bispegården for at underholde biskop Plums gæster, og dér gjorde han oberst Høegh-Guldbergs bekendtskab. Obersten var chef for byens dragonregiment og havde som sådan sin gang i alle de toneangivende hjem, hvilket kom den fremad- og opadstræbende H. C. Andersen til gode.

Efterhånden som skoletiden nærmede sig sin afslutning og konfirmationen stod for døren, måtte der tages en bestemmelse om hans uddannelse og fremtid. Hans mor kunne ikke forestille sig andet og mere end en håndværkertilværelse. Farmoderen var adskilligt mere ærgerrig på sønnesønnens vegne, mente at han med sine evner nok kunne drive det til at blive skriver på et kontor. Men selv havde drengen drømme af helt anden art.

Den afdøde faders højtlesninger, mangeårig leg med dukke-teater og – nu på det sidste – jævnlig gang på Odense Teater havde fæstnet den forestilling hos ham, at forsynet havde udset ham til noget stort og at denne storhed skulle virkeliggøres i

teatrets verden. Her nyttede det imidlertid ikke at blive i Odense og at forrette statistjeneste på Odense Teater. Kongens teater og kongens København var målet, og hertil måtte velynderne yde deres hjælp.

Vi skal ikke følge H. C. Andersen længere end hertil, til opbruddet fra fødebyen i eftersommeren 1819. Med sig på rejsen førte han en lille opsparat kapital, en halv snes rigsdaler, et rejsepas der tillod ham at passere bæltet, samt en introduktionsskrivelse fra en af hans Odense-velyndere til en af Det kgl. Teaters førende kunstnere. Ret beset var hans klippefaste forsynstro nok af ulig større betydning end både penge, pas og brev. Men herudover førte han også med sig fra Odense en rigdom af minder, han siden skulle omsætte i kunstnerisk form. „Således gav det lokale min fantasi næring, og min barndom har noget romantisk, en københavner ikke kender til.“

Maleren Johannes Larsen

Af JOHAN HVIDTFELDT

I sin bog „Jeg kan huske“ skriver Johannes Larsen, at Kerteminde i 1870'erne var „meget anderledes og meget kønnere end nu. Vel nok den kønneste lille by i verden, som den lå inderst i bugten ved Fjordens udløb, vendt mod bæltet og solopgangen“. I denne by blev maleren født den 27. december 1867. Hans fader var en bødkersøn fra Hjallesø, som havde skabt en betydelig købmandshandel i Kerteminde. Moderen Vilhelmine Christine Bless var barnefødt i byen. Hendes broder Johan Peter Bless var portrætmaler. I den lille erindringsbog giver Johannes Larsen en detaljeret beskrivelse af barndommens hus. Den har historisk interesse ved at fortælle, hvorledes en mindre købmandsgård var indrettet for hundrede år siden, men den viser først og fremmest hans evne til at opleve og bevare enkeltheder og til præcist og intenst at give udtryk for det oplevede. Det er karakteristiske træk for hans kunst.

Som dreng færdedes Johannes Larsen meget i naturen. Fugle var det bedste, han vidste. Fra lille tegnede han og malede med vandfarve. Til sin moder lavede han småbøger med kolorerede fuglebilleder. Sommerferien blev tilbragt i Småland, hvor faderen i 1874 havde erhvervet en ejendom, Båxhult, hvorfra han kunne få tømmer til handelen hjemme i Kerteminde. Naturen her var anderledes, oplevelser og iagttagelser forskellige fra de nordfynske.

Som drengen voksede til, stod det ham mere og mere klart, at han ville være kunstner. Faderen var ikke uden betænkeligheder, men det blev bestemt, at han under alle omstændigheder skulle tage præliminæreksamen. Som sekstenårig rejste han til København, og nogle måneder senere kunne han aflægge prøve på universitetet. Vejen til kunstneruddannelsen var hermed fri. Han gik ikke ind på Akademiet, men søgte som så mange af de unge dengang til Frants Schwartz' Studieskole, som i øvrigt snart blev overtaget af Kr. Zahrtmann. Her mødte han blandt

Johannes Larsen. Selvportræt. Uden år.
Kunsthistorisk Pladearkiv, Charlottenborg.

mange andre Fritz Syberg og Peter Hansen. Det blev til venskab for livet, og de tre kom til at arbejde nær sammen, „den fynske skole“ fik stor betydning for dansk malerkunst.

Da studietiden og soldatertiden var forbi, vendte Johannes Larsen tilbage til Kerteminde, og „den kønneste lille by i verden“ blev i resten af hans lange liv det sted, hvor han levede

midt i alt det velkendte men altid nyopdagede, husene med deres røde tage og havnen, naturen og dyrene. I sine yngre år malede han en række billeder fra barndommens miljø, f. eks. Middagssol i Kontoret 1889 og Tidlig Majmorgen, Kerteminde, fra 1897.

I 1898 ægtede han Alhed Maria Warberg, som også var malerinde. Det havde ikke i de unge år været let for kunstneren at tjene til dagen og vejen. De priser, der blev betalt for hans – og andres – billeder var uforståeligt små. Det blev bedre, da han fra 1894 blev medlem af Den frie Udstilling. Han kunne i 1901 bygge sit eget hus, Møllebakken, på en grund, der tilhørte hans fader. Her levede han sit liv sammen med familien. Nu og da brød han dog op på rejser til København og til steder i Danmark, hvor han gerne ville male, f. eks. ved Filsø i Vestjylland. Nu og da studerede han kunst i udlandet på kortere besøg, Italien, Paris og Tyskland. Ofte var han på Huxholt, og 1907 var han et halvt år i Boston på familiebesøg. I 1925 deltog han i E. Lehn Schiølers Fugleekspedition til Grønland, 1927 og 1930 var han på Island. Særlig betydning fik måske hans lange rejser med Achton Friis i årene 1921–1924 i forbindelse med Friis' bog *De danskes Øer*. Johannes Larsen havde sagt ja til at blive bogens illustratør, og Jeppe Aakjær kommenterede dette valg i et brev til Friis: „til den ekspedition er intet for godt“. Rejsen foregik på skibet *Rylen*, som var købt i Kerteminde, og den blev en begivenhed i hans liv. Senere lavede han også tegninger til Achton Friis' værker om Jylland og større danske øer.

Som tegner og grafiker hører Johannes Larsen til de betydeligste, Danmark har haft. Han dyrkede både radering og litografi, men ikke mindst kom han i træsnittet til at yde det helt ypperlige. Hans træskårne illustrationer til St. St. Blichers *Trækfuglene* er blevet kaldt „en af de skønneste juveler i dansk bogkunst“. Vigtig er også hans illustrationer til oversættelsen af de islandske sagaer 1930–1932. Oplevelsen af denne natur, så forskellig fra den danske, virkede stærkt på kunstneren.

Fra sin barndom havde Johannes Larsen været optaget af fugle, og de har betydet meget i hans liv som kunstner. Men

Johannes Larsen. Knortegæs ved Lundsgård Klint. Privat eje. Rørpen og vandfarve på papir.
Kunsthistorisk Pladearkiv. Charlottenborg.

det er først efterhånden, at fuglebilleder kommer til at spille en afgørende rolle i hans produktion. I 1910 skrev vennen Johannes V. Jensen, at det var med urette, man kaldte ham „Fuglemaleren“, „en betegnelse, som fagkritikere enten af mangel eller af vane bliver ved at knytte til hans navn, som var han kun specialist. Sandheden er, at han havde skabt sig et område *mere*, men har malet udmærkede portrætter, er en fin landskabsmaler, og til overflod maler han fugle“. Hans interesse for fugle bragte ham i forbindelse med vekslerer E. Lehn Schiøler, grundlæggeren af Dansk Ornitologisk Forening, og han påtog sig at lave en del tegninger til Lehn Schiølers store

ornitologiske værk Danmarks Fugle. De viser, at hans kendskab til fuglene ikke kun er malerens og naturlyrikerens, men også videnskabsmandens.

På Zahrtmanns skole var Johannes Larsen ført ind i et indgående farvestudium, og i hans tidligere arbejder møder man en personlig farveskala, hvor blå og brunt er hovedfarverne. De unge malere i 1890'erne vendte sig mod den foregående tids naturalistiske gengivelse af virkeligheden. Naturen skulle opfattes og fortolkes på en mere personlig måde, og formsproget skulle være strammere, mere dekorativt. Det er disse træk, man møder i Johannes Larsens tidligere værker, hvor der stræbes efter en stram kunstnerisk form. Kort efter 1900 når han frem til et friere herredømme over såvel mål som midler og frem til en ny naturalisme. Det betød, at han frit kunne hengive sig til en naturlyrik, som helt hvilede på hans egen stadigt voksende erfaring om vejret og dets samspil med naturen og om det rige dyreliv, som mødte ham, især på havet og ved stranden. Han har herved været med til at åbne nye sider af dansk natur for mange danskere. Mange af hans billeder findes i de almindelige samlinger, først og fremmest i Fåborg Museum, og hans mange tegninger i de store bogværker har gjort ham til en af de mest kendte kunstnere fra den tid.

I Møllebakken samlede en stor kreds af familie, af kunstner venner, malere og digtere, og af folk fra egnen som f. eks. jagtkammerater fra udflugterne til Fyns Hoved. La's som han blev kaldt var „usnaksom“, sagde Johannes V. Jensen om ham. I sit lange liv brugte han ikke mange ord, det var, som om han nød ikke at sige noget udover ja og nej. Måske bundede det i en udpræget beskedenhed, han ville ikke dømme om noget „ud over sine egne præstationers forhold til hans hensigt med dem“. En af dem, der har kendt ham, beskrev ham således: „Hans hænder er altid i ro. De er store og stærke med mange, tykke årer. Velformede. Neglene er smalle og stærkt buede. Øjnene er grå, men ser aldrig på nogen, eller kun i smug. Hans blik er skråt, ubemærket, men opfatter alt“. Det var nok i fuglenes selskab, at han havde fået den vane at se, uden at den, han betragtede, kunne mærke det. Fugle frygter direkte blikke. Han

var ikke reserveret, „men sky, og venligheden lå parat hos ham lige under skyheden, og der var ikke mindste selvhøjtidelighed at finde hos ham“.

Otto Gelsted boede et par år hos Johannes Larsen som huslærer for de to sønner. Han beretter om de dyr, Johannes Larsen samlede i hjemmet og i haven, en hel zoologisk have. Der var en odder, Jokum, hed den, og den var hos La's i mange år. Påfuglen Harald med kone og fem-seks unger stod ham særligt nær. En dag ved morgenkaffen „kommer Johannes ind, og vi kunne godt se, han ser så frygtelig trist og makaber ud, og vi turde ikke spørge ham, hvad der var sket. Han var jo sådan en munter mand, som regel i et uhyre ligevægtigt humør, og vi kunne straks se, der var en ulykke af en eller anden art. . . . Så spurgte vi, hvad der var sket. „Jeg er kommet til at slå Harald ihjel“. Det var en frygtelig ulykke. Nu skulle Harald begraves med al sin pragt uberørt. Men da La's ville hente liget af Harald, var den kommet til live igen. „Vi kunne jo da ikke begribe, da La's højt grinende og glædestrålende kom ind igen“. Kærligheden til dyrene var nok noget centralt i Johannes Larsens tilværelse, en uundværlig baggrund for hans kunstneriske virke.

Odense

Af NIELS OXENVAD

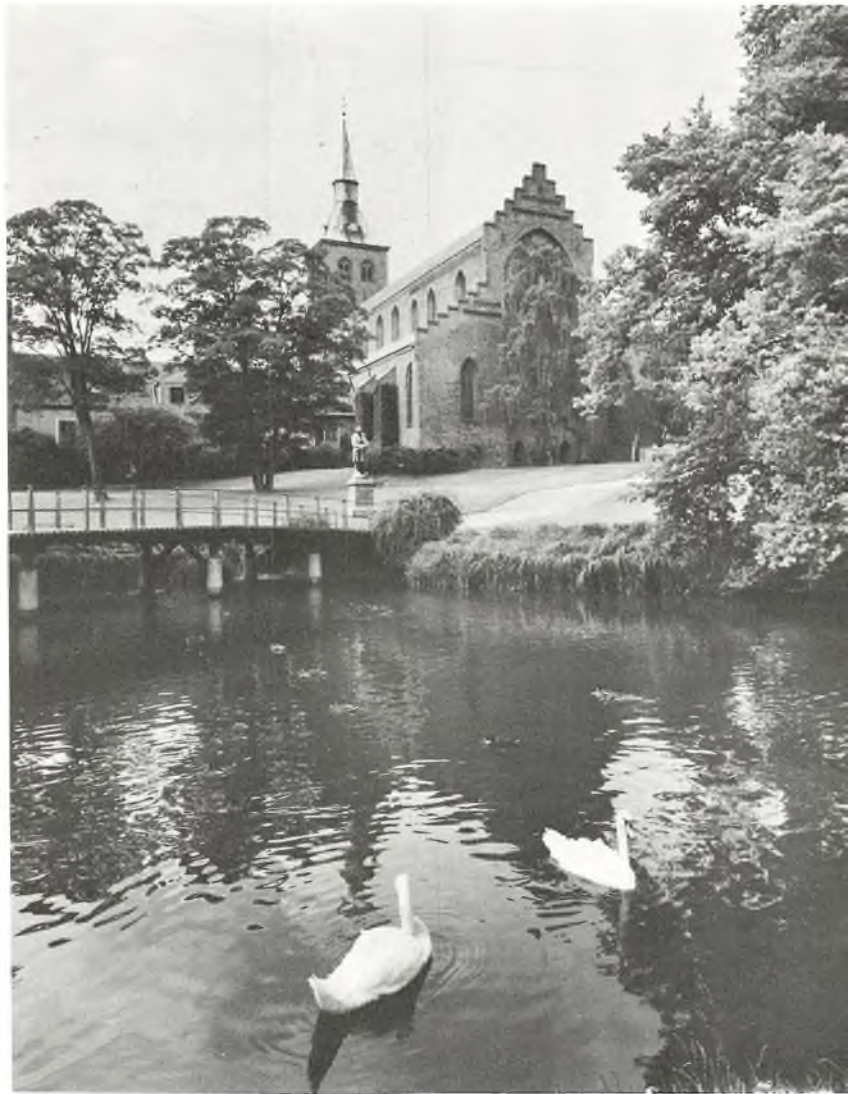
De centrale og gamle dele af nutidens Odense er beliggende på en lav højderyg nord for den å, som bærer byens navn og som tillige er Fyns største vandløb. Her, kun få kilometer fra åens udløb i Odense fjord, lå allerede i oldtidens slutning et betydningsfuldt bysamfund.

Det skal indrømmes, at vi ved så godt som intet om dette bysamfunds udstrækning og karakter, ikke engang dets nøjagtige geografiske placering. Vi har kun selve navnet. Dets sammensætning af *Odin* og *vi* siger imidlertid, at byen har været sæde for en Odin-helligdom, og man tør formode, at en helligdom for hovedguden har givet lokaliteten en fremtrædende plads blandt det daværende Danmarks yderst få byer. I sin krønike omtaler Adam af Bremen omkring 1070 Odense som en magna civitas, en stor by, og det er næppe sandsynligt, at Odense først i kristen tid har fået sin egentlige by-karakter.

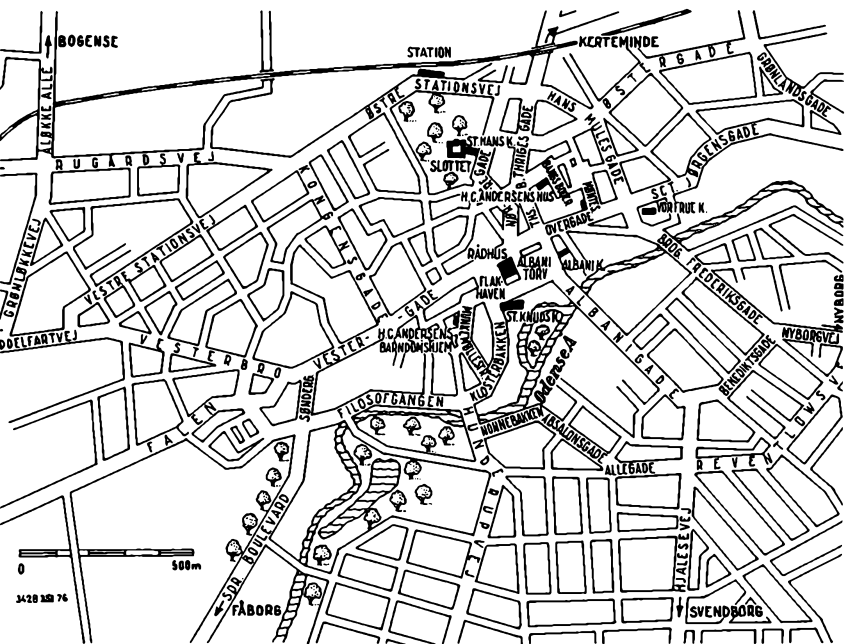
Det ældste skriftlige bevis for Odenses eksistens er kejser Otto 3.s brev af 18. marts 988, hvor Odense omtales som et bispesæde, på linje med de 40 år ældre jyske bispesæder. Hvor vel etableret den nye kristne lære og kirke har været i Odense – og Danmark – på dette tidlige tidspunkt, får stå hen, men tilsyneladende har Odense-bispestolen siden da været i ubrudt eksistens. Under Knud den Store og under Svend Estridsen træffer vi englændere som biskopper i Odense.

Den helt afgørende begivenhed i Odenses tidlige historie indtraf en sommerdag, 10. juli, i året 1086. Hin dag *dræbtes* i Odense landets konge, *Knud*, af nogle af sine egne undersåtter, efter at han fra Jylland havde søgt tilflugt og værn mod oprørerne i en kirke, der var indviet til den engelske helgen, Skt. Alban. Det var i øvrigt kong Knud selv, der havde skænket kirken dens engelske værnehelgens relikvier.

Det blev afgørende for Odense, at den dræbte konge ganske få år efter blev ophøjet til helgen, blev kanoniseret, som Skt.

H. C. Andersen-Haven og Sct. Knuds Kirke i Odense. Haven blev anlagt 1942–43 ved sammenlægning af flere haver, bl. a. Læseforeningens fra 1876. Sven Thoby fot. Danmarks Turistråd.

Kort over Odense. Tegnet af I. Steiner Jessen.

Knud eller *Knud den Hellige*. I året 1101 blev hans jordiske levninger under store højtideligheder skrinsat på højalteret i en stor stenbygget kirke umiddelbart vest for Albani kirke. Den kirke havde kong Knud selv, året før sin død, foranlediget påbegyndt. Nu blev den rammen omkring hans helgendyrkelse.

Den nustående kirkebygning, Skt. Knuds Kirke, Domkirken, er ingenlunde identisk med den kirke, Knud lod opføre. Knuds kirke var en frådstenskirke, af hvilken betydelige levn kunne fremdrages under gravninger i 1950'erne. Frådstenskirken var udsat for ildsvåde under borgerkrigen forud for Valdemar den Stores enkongedømme, og det samme skete under de urolige år efter Valdemar Sejrs død. For at skaffe helgenraven en passende indramning begyndte stiftets biskop i 1200-årenes slutning, Gisico, at opføre den nustående højgotiske kirke. Opførelsen kom til at strække sig over henved to århundreder, men

dette til trods fik kirken en ualmindelig helstøbt udformning. I kirkens krypt – rekonstrueret omkring 1870 – hviler Knud den Hellige side om side med en mand, som nogle identificerer med Skt. Alban, andre med kongens broder, Benedikt, der også fandt døden i Odense 1086.

Skt. Knud kom vel ikke til at nyde den folkeyndest, som kongemagten og kirken havde gjort regning på, men Odense blev alligevel målet for mange troendes *valfart*. Særlig i dagene omkring helgendagen, 10. juli, havde tilstrømningen et stort omfang. I kølvandet på valfartende pilgrimme opstod et stort marked, og herigennem styrkedes det lokale samfunds erhvervsliv vældigt.

For byens udvikling fik det stor betydning, at den ene gejstlige institution trak den anden med sig. I tilknytning til kongehelgenens kirke dannedes et *benediktinerkloster*, som lagde beslag på et større område mellem det centrale byområde og åen. Dette var et *munkekloster*, som tilmed hurtigt fik status som domkapitel. Et benediktiner-nonnekloster grundlagdes ved åens sydbred på en plads, som tidligere, i sen vikingetid, havde haft en ringborg af type som Trelleborg ved Slagelse, i Odense efter klostret kaldet *Nonnebakken*. Til disse tidlige klostre føjede sig sidenhen to tiggermunkeklostre, et sortebrødre- og et gråbrødre-kloster fra 1200-tallets midte, og lidt senere fik byen nok et herrekloster, et johanitterkloster, som placeredes nord for byen og uden for dens tidlig-middelalderlige befæstning. Rester af dette kloster indgår i Odense slots bygninger, og *Skt. Hans Kirke* var oprindeligt dette klostres kirke, men var ikke, som det ellers var almindeligt en del af selve klosteranlægget. Endelig fik Odense også et helligåndshus, en Skt. Jørgensgård og – allersidst, lige før reformationen – et Skt. Clara kloster.

De talrige klostres og bispesædets eksistens har – sammen med Odenses karakter af valfartssted – haft den største betydning for Odenses udvikling i middelalderen. Derimod har byen i samme tidsrum kun i ringe grad nydt godt af kongens nærværelse. I så henseende blev blandt de fynske byer Nyborg foretrukket, takket være denne bys beliggenhed lige ud til Storebælt.

I middelalderens slutningstid var Odense dog for en kortere årrække kongelig residens. Kong Hans og dronning Christine opholdt sig med forkærlighed på en borg nordvest for Odense, *Næsbyhoved*. Selve borgen kan ikke følges længere tilbage end til de urolige år omkring 1300-tallets midte, hvor kongen og de holstenske panthavere stredes om besiddelsen af Fyn og de fynske slotte. I tiden fra 1480 og frem til *dronning Christines* død i 1521 var Næsbyhoved nogenlunde permanent kongelig residens, ikke mindst i dronningens enkestand. Det blev indtaget og ødelagt af borgerne i 1534 under Grevens Fejde; men et imponerende voldsted viser endnu hvor det lå.

Hofholdningen på Næsbyhoved – og senere på dronningens gård inde i byen – kastede glans over byen og var til gavn for dens handel og håndværk. Navnkundig blandt tidens håndværkere er den billedskærer ved navn *Claus Berg*, som dronningen lod indkalde fra Lübeck for i Odense at udføre den prægtige altertavle til *Gråbrødre Klosters kirke*. I denne kirke lod hun kong Hans gravsætte, selv blev hun også begravet dér og mange år senere, i 1559, fandt også sønnen, Christian 2., sit sidste hvilested i den odenseanske kirke. Gråbrødre Kirke er ikke mere. En sen eftertid, rationalismens tidsalder, ofrede uden større bekymring dette prægtige fortidsminde af sparsommelighedsgrunde, men de kongelige begravelser såvel som disses „monumenter“ – Claus Bergs altertavle, epitafiet over kong Hans og dronning Christine m. m. – blev overført til *Skt. Knuds kirke*, hvor de stadig er.

Grevefejden og de omvæltninger, som deraf fulgte, dannede afslutningen på en epoke i Odenses historie, hvor byen var gejstligt domineret. Den katolske kirkes fald og de mange gejstlige institutioners undergang skulle for en kort tid rokke ved byens erhvervsmæssige placering, men på lidt længere sigt blev overgangen til den nye tid kun til byens fordel. Det nærmest følgende hundredår, frem til midten af 1660-årene, blev en sand opblomstringstid for Odense. Byen fik sin rigelige del af den opgang, som satte ind omkring 1550.

I snævert samarbejde med handelspartnere i de nordtyske stæder drev Odenses købmænd en stor eksport af stude og an-

Detalje fra Claus Bjergs sengotiske altertavle i Skt. Knuds Kirke i Odense. I tavlens fodstykke står Kristus som smertensmand med medlemmerne af den kgl. familie grupperet omkring sig, mændene på den ene side, kvinderne – dronning Christine, dronning Elisabeth og kong Hans' datter Elisabeth af Brandenburg – på den anden. På billedet her ses fra højre kong Hans, kong Christian 2. og de to prinser Frants og Hans. Nationalmuseet.

dre landbrugsprodukter, og til gengæld importerede de luksusbetonede varer, som ikke kunne fremstilles eller fås lokalt. Indirekte nød handelens og håndværkets mænd – og byen som helhed – godt af den velstand, der blev renæssancetidens fynske adel til del. Mangfoldige fynske adelsmænd erhvervede sig gårde inde i Odense, hvor de lejlighedsvis tog ophold. I pragt kunne landadelens bygårde og købmændenes gårde kappes. Af købmændene var der adskillige, som også førte adelsvåben såsom slægterne Mule, Kotte og flere, og disse var i stand til at bygge sig gårde, som over for omverdenen demonstrerede deres

ejeres byrd og velstand. Den Odense-borger, som har fået det største og længstvarende ry for driftighed, rigdom og byggelyst, er *Oluf Bager*. Han tjente sig sin formue ved store leverancer til kongen og hæren og anbragte en væsentlig del af sine midler i ejendomme. Ejendommen Nørregade 29, kaldet *Oluf Bagers mødrene gård*, er et talende minde om hans rigdom og byggelyst. En sandstenstavle viser, at den er opført af nyt 1586.

Med velstående adelsmænd og bjergsomme borgerlige handelsmænd som kunder oplevede Odenses håndværkere en formelig højkonjunktur i dette hundredår. En enkelt blandt byens håndværkere, sølvsmeden *Didrik Fuiren*, skal fremhæves, idet det var ham, man betroede den ærefulde og krævende opgave at forfærdige Christian 4.s krone til kroningen i 1596. *Didrik Fuirens* arbejde er nu et af hovedværkerne i de danske kongers kronologiske samling på Rosenborg.

Siden kong Hans' og dronning Christines dage havde Odense kun sjældent ophold af kongen og hoffet. Under Frederik 2. etableredes en kongelig residens i Odense, idet det tidligere Skt. Hans kloster ombyggedes til *Odensegård*. Som kongelig residens tjente *Odensegård* eksempelvis i 1580, da Frederik 2. og de slesvigske hertuger samledes i Odense for i fællig at tage Slesvig til len af den danske krone. For at skaffe plads til forligningsceremonien og til de i samme anledning afholdte ridder-spil måtte man i byens midte etablere et stort torv, hvad byen hidtil havde måttet savne. Hertil kunne man passende anvende den nedbrudte Albani Kirkes tomt og kirkegård, men for at torvet – Albani torv – kunne blive stort nok, måtte man også forgribe sig på en hel husrække og et par stræder.

I 1657 lod Frederik 3. sammenkalde til stændermøde til afholdelse på rådstuen i Odense. Selv tog kongen ind på *Odensegård*, og mange af stændermødets rigsråder og øvrige adelsmænd har formentlig kunnet finde plads i den fynske landadels *Odense-gårde*. Hvad kongen og hans rådgivere ønskede, skatter til finansiering af ny krig mod den svenske arvefjende, bevilgedes, men stændermødet og de deraf følgende to svenskekrige kom for Odenses vedkommende til at betegne afslutningen på et strålende kapitel i byens historie. Hvor der før var fremgang

Odense Frøkenkloster og Slottet i Odense. Tegning er udført af Grønvold og viser Frederik 5.s ankomst til byen. Til venstre ses kavalleriet, som holdt vagt. To kompagnier borgere „stod i gevær“ og skimtes gennem porten til højre. Nationalmuseet.

og velstand, fulgte siden forarmelse og deroute. Nedgangen var for så vidt begyndt længe før svenskekrigene. Under Christian 4.s senere år gik det tilbage for Odense-købmændenes handel. Deres nordtyske handelspartnere og kunder forarmedes, og med den nye tids mænd, de hollandske og engelske købmænd, formåede Odense-købmændene ikke at komme i samme intime kontakt.

Krigenes ophør bragte ingen bedring i tingenes tilstand, og der skulle komme til at gå henved et århundrede, før Odense igen kom på fode i økonomisk henseende. Den almindelige forarmelse ramte såvel byens næringsdrivende som disses kunder. Embedsmændene, både de civile og de militære, var sådan set den eneste befolkningsgruppe, som gik styrket ud af samfunds-

og statsomvæltningen. Men sådanne havde det nye styre, enevælden, også brug for. Odense kunne tælle adskillige embedsmænd blandt sine borgere, og med enevældens indførelse blev der flere af dem, ligesom deres sociale status og hele betydning styrkedes. I byens liv, også dens økonomiske liv, indtog embedsmændene med tiden den plads, som tidligere var forbeholdt købmandsaristokratiet og de derfra udgåede borgmestre og rådmænd. Man kan ligefrem se, hvorledes officerer og embedsmænd lejrede sig i købmændenes tidligere gårde og huse.

I årene 1677–1703 var salmedigteren *Thomas Kingo* Fyns stifts myndige biskop. Med dygtighed og nidkærhed tog han sig af den sociale institution, som under navnet *Gråbrødre Hospital* havde afløst det middelalderlige Gråbrødre Kloster. Kingos indsats afvendte hospitalets undergang, og institutionen eksisterer den dag i dag. Kingo skal i Odense tillige erindres som fornyer af bogtrykkunsten. Det af ham grundlagte bogtrykkeri fik endda sin plads i selve bispegården.

Enevældens konger opholdt sig normalt kun i Odense på gennemrejse fra og til residensen i København, men selv hertil var Frederik 2.s Odensegård for beskedent. Med Frederik 4. som bygherre og med Fredensborgs arkitekt – I. C. Krieger – som bygmester blev Odensegård kraftigt ombygget og udvidet til det nuværende *Odense Slot*. Bygherren blev i øvrigt indhentet af døden på dette slot, i 1730.

I sidste halvdel af 1700-årene kommer der opgang til Odense. Håndværket oplevede en blomstringstid, og ikke mindst byens mange „læderprofessionister“ kunne bringe det til relativ velstand, for enkeltes vedkommende endda til stor rigdom. Handskemageren *J. M. Lahn* eksporterede Odense-handsker til hele Europa, og sin derpå grundlagte formue testamenterede Lahn til en veldædig børneinstitution. Industrielle foretagender som et sukkerraffinaderi og et sæbesyderi oplevede gode år og bragte deres interessenter velstand. Derimod lykkedes det ikke at opbygge en klædefabrikation, som kunne svare regning. 1772 begyndte byens første – og endnu eksisterende – avis at udkomme, 1780 avis nr. 2, og fra de til aviserne knyttede bogtrykkerier udkom bøger i stort tal.

Eiler Rønnows gård i Odense, det ældste af byens bevarede bindingsværkshuse. Det er opført 1547 for lensmanden Eiler Rønnow. Kommunen erhvervede huset i 1900, og i 1939 blev det flyttet fra sin oprindelige plads i Nørregade 62 til museumskomplekset i Møntestræde. Billedet her er taget af Hugo Matthiessen i 1915.

Nationalmuseet.

Den fynske landadel, som efter 1660 havde svigtet Odense, begyndte igen at søge til byen på vinterophold i årene fra 1780 og fremefter. Under adelens vinterophold udfoldede sig et rigt selskabeligt liv, og til adelens og borgerskabets „divertissement“ oprettedes i 1795 et fast *teater*, det første provinsteater i Danmark.

Ved folketællingen 1769 havde Odense en befolkning på godt 5000 sjæle, hvortil skal lægges et fodfolks- og et rytterregiments mandskab samt – i sæsonen – de tilflyttede adelsfamilier med deres tjenerskab. Odense var på det tidspunkt kongerigets næststørste by, men befolkningen kunne udmærket finde plads inden for den middelalderlige bys rammer. Netop i 1700-årenes slutning byggedes der i ret stort omfang lejevåninger til småfolk, men dette kunne ske ved udnyttelse af ubebyggede arealer inden for byområdets gamle grænser. 1760'ernes salg af det fynske ryttergods havde også skabt en ring af privatejede større landejendomme omkring Odense. Dette satte indtil videre en bom for en kraftigere byudvikling.

Det havde altid været et stort problem for Odenses handlende, at den egentlige søværts handel ikke drives på eller fra Odense. Mindre skibe kunne ganske vist losse og laste i *Skibhusene*, nogle km nord for byen, men større skibe måtte anløbe Stige eller Kerteminde, hvilket medførte en kostbar landværts varetransport efterpå. Omkring 1800 løstes dette problem derved, at man gravede en *kanal* fra bunden af Odense Fjord ind til byen, hvor der i det sydøstre hjørne af Næsbyhoved Sø blev anlagt et havnebassin. Kanalens og havnens tilblivelse skyldes en energisk stiftamtmand, Fr. Buchwald. Denne, som var en typisk repræsentant for den oplyste enevældes embedsmandskorps, residerede på Odense Slot, hvor han omgav sig med stor pragt – og undergravede sin økonomi. Noget senere, i 1815, fik slottet en prins af blodet som beboer. Landets tronfølger, *prins Christian (8.) Frederik*, blev efter sin hjemkomst fra Norge placeret i Odense som guvernør over Fyns stift. Hans søn, *Frederik 7.*, efterfulgte ham i embedet. Selv om guvernørernes hofholdning var yderst beskeden, betød prinsguvernørens og hoffets tilstedeværelse i byen en gavnlig stimulans for byens liv,

Turistbåd på Odense Å. Sven Thoby fot.
Danmarks Turistråd.

både i økonomisk og selskabelig henseende, og det er ikke underligt, at byen i disse åringer mand og mand imellem benævntes „det lille Kjøbenhavn“.

Napoleonstiden og englænderkrigene var også for Odense en periode med udpræget højkonjunktur, som imidlertid blev bragt til en brat afslutning ved fredsslutningen og den efterfølgende afsætningskrise. I 1800-tallets 1. halvdel var Odense stadig kongerigets næststørste by, men dens erhvervsliv var i en tilstand af stagnation. Således gik det til, at eksempelvis byens middelalderlige håndværkerlav – og lavsskikkene – trivedes i bedste velgående på en tid, hvor sligt andetsteds, i det mindste i København, var i rivende tilbagegang. Også byens ydre bar i mange henseender præg af den gamle by. Byens gæster fremhævede netop denne bys mange „Alderdomslevninger“ som no-

get karakteristisk. Det er dette bysamfund; H. C. Andersen har kendt som barn og som ungt menneske.

Ny vækst satte ind omkring 1840, hvilket i det ydre manifesterede sig ved kraftig byggevirksomhed. Havnen og kanalen udvidedes, og handelen nød godt af de bedre priser på landbrugets produkter. Efterhånden grundlagdes adskillige industrivirksomheder i Odense. I 1865 fik byen sin første *jernbane*, ved anlæggelsen af Dronning Louises Jernbane fra Nyborg over Odense til Strib. Og fra 1876 og fremefter udbyggedes et sandt edderkoppenet af jernbaner på Fyn, med Odense placeret i nettets midte. I stigende grad blev byen øens erhvervsmæssige og økonomiske centrum. Byen havde tidligt – 1816 – fået en sparekasse, men for erhvervslivet betød det nok så meget, at man i 1846 fik sin egen bank, *Fyens Disconto Kasse*, den første privatbank i Danmark.

Handelens og industriens stormænd kunne for manges vedkommende smykke sig med etatsråd-titel, og så mange blev der af slagsen i Odense, at den både dengang og siden har haft navn af „etatsrådernes by“. Etatsråderne fik imidlertid tid og kræfter til at passe mere end deres private forretninger. De fyldedes i byens råd, i kommunalbestyrelsen. I politisk henseende var de naturligvis at finde på højrefløj, men dette forhindrede dem ingenlunde i at bidrage aktivt til en modernisering af den gamle by. Begyndende med en vandforsyning og en gasforsyning, som var både tidligere og bedre end hovedstadens, tilvejebragtes efterhånden alle den nye tids „faciliteter“. Det var etatsrådernes Odense, hvis kommunalbestyrelse i 1867 udnævnte H. C. Andersen til byens æresborger og fejrede dette ved en storstilet festlighed på rådhuset.

Industrialisering og befolkningstilvækst medførte en byudvikling, som ændrede byens udseende totalt og medførte en mangedobling af dens areal. Nu slog den middelalderlige by ikke længere til. I første omgang udviklede byen sig nordud, mod havnen, og sydud, mod landsbyen *Hunderup*, som helt blev opslugt af Odense. I havnekarveret fandt en god del af den nye industri sin plads, men syd for åen tog villabebyggelsen foringen, så at en meget stor del af Odense fik karakter af *haveby*.

Gågade i Odense en sommerdag. Erik Betting fot.
Danmarks Turistråd.

Sammenlignet med denne udvikling har udviklingen mod øst og vest været af mere beskedent omfang, har indskrænket sig til en samlet bebyggelse langs landevejene, der forbinder Odense med de fynske søkøbstæder. I de seneste år er dog også arealerne mellem disse radialveje taget i anvendelse.

I 1800-tallets sidste halvdel måtte Odense – al udvikling til trods – afgive pladsen som Danmarks næststørste by til Århus, men som industriby formåede den at holde pladsen som nr. 1 efter København. I takt med industrialiseringen fik arbejderstanden større numerisk vægt – og også politisk magt – men i lange tider var Odense dog en konservatismens højborg. Først i 1937 lykkedes det Socialdemokratiet at erobre flertallet i byens råd og besætte borgmesterposten.

Omend det knap 100-årige jernbanenet mellem Odense og de fynske kystbyer nu er reduceret til to, skal dette ikke tages som et tegn på, at byen har mistet sin plads som landsdelens centrum, erhvervsmæssigt og administrativt. Byens sygehus er udbygget til at betjene hele landsdelen, og det samme gælder de højere læreanstalter, som med det i 1966 grundlagte *Odense Universitet* i spidsen er organiseret som et „universitetscenter“, placeret i det endnu svagt udbyggede område mod sydøst, på de gamle landsbyers Hunderups og Killerups udmarker.

I kommunal henseende var Odense indtil 1970 en købstad, som foruden den gamle købstad på åens nordre bred omfattede indlemmede områder fra de gamle bykirkers landsogne. I købstadens slutningsfase var den et bysamfund på ca. 100.000 indbyggere, men med en klar tendens til „udvandring“ til de omkringliggende landkommuner. Under devisen „én by, én kommune“ sammenlagdes ved kommunalreformen 1970 Odense købstad med landkommunerne og voksede derved til et bysamfund på 160.000 indb.

I byens yderområder var og er der mulighed for parcelhusbyggeri i større omfang, og på den måde har Odense – også det større Odense – bevaret den karakter af haveby, som allerede 100 år tidligere blev fremhævet som noget karakteristisk for Odense.

Nyborg

Af HENNING HENNINGSEN

Det er et paradoks, at Nyborg, selv om den øst-vestgående trafik gennem Danmark berører den, ligesom altid har ligget „ved vejen“, lidt afsides, ret upåagtet og beskeden. Trods sin centrale beliggenhed midt i riget udviklede den sig aldrig til noget stort. Grunden hertil er først og fremmest den, at Storebælt på grund af vanskelige besejlingsforhold aldrig blev det vigtige stræde for verdenssøfarten, som Øresund har været gennem århundreder. Med rette voksede København i kraft af sin ene-stående beliggenhed op til at blive hovedstad, mens Nyborg stod i stampe, ovenikøbet hårdt trængt af konkurrencen med de altfor mange andre fynske købstæder, specielt Odense og Svendborg. De fleste rejsende ilede i ældre tid gennem byen, og gør det stadig. Det er synd, for den lille by har en del at byde den fremmede, som interesserer sig for righistorie, militær- og søfartshistorie, for byudvikling og -arkitektur.

Byens udvikling og befæstning

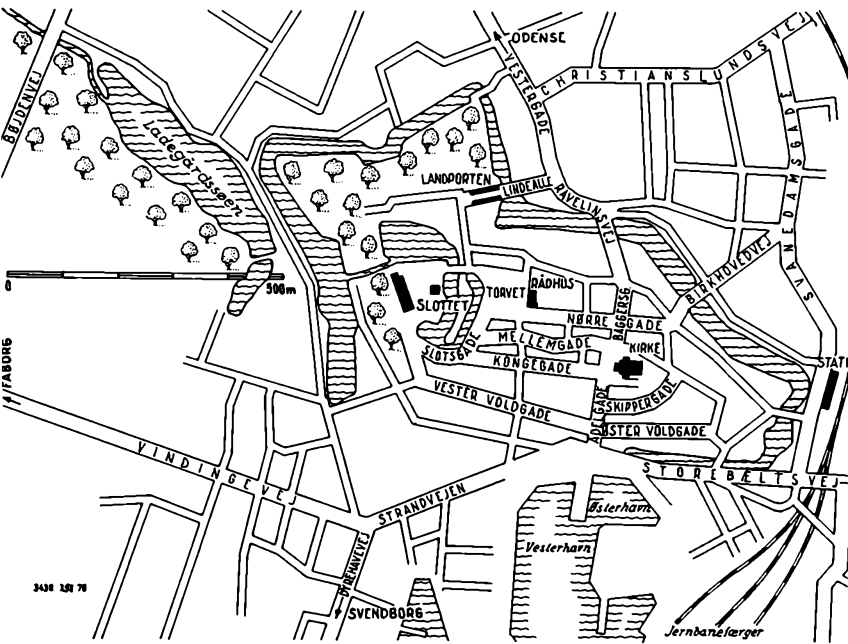
Byens oprindelse fortaber sig i mørket, men man kan roligt gå ud fra, at der meget tidligt er opstået et samfund af fiskere og færgemænd her ved Storebælt. Den ældste bebyggelse har ligget på randen af bakkesletten nord for den inderste vig af den beskyttende fjord. I fjordbunden lå der i det sumpede terræn nogle små faste lerholme, og på en af disse byggede Valdemar den Stores nevø Knud Prislavsøn omkring 1170 en borg af røde mursten som led i Valdemarernes sikring af de danske farvande ved anlæg af forsvarsborge tværs over Danmark til værn mod venderne og andre sørøvere. På samme måde blev Sprogø og Korsør befæstet. Den nye borg kaldtes Nyborg, muligvis for at markere afløsning af den Gammelborg, hvis voldsted stadig ses ved Vindinge Å.

I 1300-årene blev byen flyttet fra bakkerne ned i sumpen omkring holmene. Terrænet mellem dem blev udfyldt, Vor

Frue kirke blev bygget på en af dem, og byens regelmæssige gader: tre lange palallelgader i retning øst-vest, med flere tværgader, blev udlagt. I 1500-årene kom en ny lille bydel, Nyenstad, til mod øst, og dermed var den gamle bykerne skabt. På grund af sin strategisk vigtige beliggenhed midt i riget og ved Storebælt blev byen, der fik sit navn fra borgen, befæstet. Uden tvivl har stats- og kongemagt stået bag byens flytning og udformning – gadeplanen må være udformet på tegnebrættet af datidens byplanlæggere – netop fordi den var udset til sammen med borganlægget at danne en dansk *centralfæstning*. I Kristoffer af Bayerns privilegier for Nyborg 1446 forlangtes, at borgerne skulle sætte værn og planker, vel et palisadeværk, op langs byens nordside, som var mest sårbar, og under Christian 3. lagdes en jordvold med runde bastioner – postejer – i hjørnerne omkring byen. De blev forbundet med borganlægget, som blev udvidet til et stærkt, firfløjet slot.

I takt med angrebsvåbnenes stigende effektivitet blev det nødvendigt at forstærke fæstningsværkerne. Christian 4. lod opføre et ret beskedent voldanlæg med små spidse bastioner nordvest og vest for byen; på de andre sider ansås fjorden og de sumpede enge for beskyttelse nok. Det viste sig under sven skekrigen, at disse værker var alt for svage, og fjenden besatte byen uden besvær 1658. I de 22 måneder, de svenske tropper lå i byen, lod de i hast opføre et stærkere og mere regelmæssigt anlæg mod vest. Det har dog selvfølgelig været af feltmæssig karakter.

Efter krigen gik man i gang med at modernisere og ombygge de danske fæstninger. I Nyborg begyndte man straks at bygge de imponerende bastioner på den sårbare vestflanke, hvor et eventuelt angreb fra landsiden måtte afvises, nemlig Kongens, Dronningens og Kronprinsens bastioner. Adgangen til byen skete fra landsiden over en ravelin, d.v.s. et fremskudt fæstningsværk, og gennem den bemærkelsesværdige, 40 m lange Landport fra 1666, som endnu står. Fra søsiden kom man gennem Strandporten ind i fæstningen. Rundt om byen udgravedes en voldgrav, som fik sit vand fra de regulerede åer vest for byen, Vindinge Å og Ladegårdsåen.

Kort over Nyborg. Tegnet af I. Steiner Jessen.

På grund af pengemangel gik arbejdet efterhånden i stå, og kun langsomt blev de øvrige voldanlæg moderniseret i det følgende hundredår. I virkeligheden blev det store program aldrig helt gennemført, f. eks. beholdt Prins Frederiks bastion eller Flagbastionen i fæstningens sydøstlige hjørne sin runde postejform fra 1500-årene lige indtil fæstningen blev nedlagt i 1869. På det tidspunkt havde den i lange tider været håbløs forældet.

Efter nedlæggelsen gik kommunen igang med at demolere voldene. Byens borgere havde følt sig som indespærrede af dem, og nu skulle de have frisk luft. At man samtidig ødelagde en charmerende idyl, havde ingen i begyndelsen tanker for. Bebyggelsen på de gamle voldpartier blev dog af ringe kvalitet, selv om voldgaderne blev omdøbt til boulevarder. Først efter godt 20 års forløb voksede modstanden mod ødelæggelsen sig så stærk, at man standsede nedrivningen. Tilbage står nu de to

største *bastioner*, Dronningens og Kronprinsens, rester af de mellemliggende kurtiner og faussebraier og Prins Carls bastion, „den lille vold“, og heldigvis slynger *voldgraven* sig stadig rundt om byen. Selv i deres lemlæstede og delvis oplejede tilstand er voldene dog også i dag en seværdighed og et besøg værd, både for deres militærhistoriske og skønhedsmæssige skyld. Fra anlæggene har man nu som før en smuk udsigt ind over byen og ud over Ladegårdssøen, småhaverne og terrænet omkring. Langs Slotssøen, ved slottet, i Blegdamsgade og Ravnecrogen, ved Landporten og i Stendamsgade fornemmer man endnu stemningen i en gammel fæstningsby.

Nyborg gennem tiderne

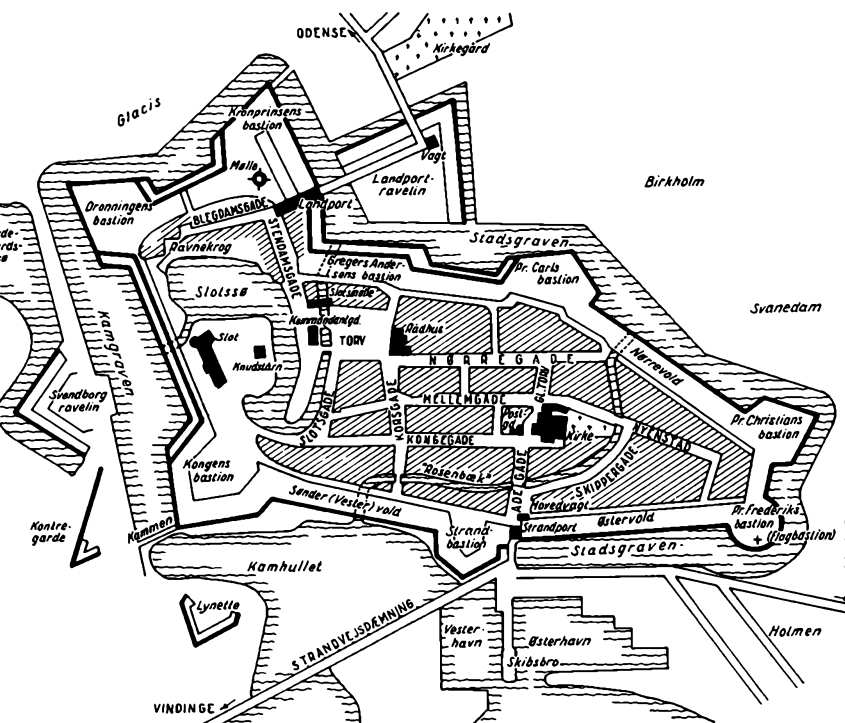
Byens ældste kendte *privilegier* er fra slutningen af 1200-årene. Den lille by har været et appendiks til borgen, som den har været helt domineret af i lang tid. Kirkens magt har ikke været stor; byen har f. eks. aldrig haft et klosteranlæg. Under Grevens fejde holdt Nyborg som de fleste andre danske købstæder med Christian 2., der var født på slottet, men byen erobredes efter en streng belejring. I 1500-årene og især i første halvdel af 1600-tallet havde byen rige opgangssår, og der opstod et velhavende bypatriciat. *Svenskekrigen* med dens besættelse, ødelæggelse og gru gjorde en brat ende herpå. Byen fik et knæk, som den kun langsomt forvandt. Den endnu oprettholdt „svenskeringning“ fra Nyborg kirke hver aften kl. 21.45 skal efter traditionen være et minde om, at borgerne på et sådant signal rejste sig og dræbte de indkvarterede svenskere; men der kendes intet til nogen form for aktiv modstand. I virkeligheden er det et varsel om, at byens porte lukkedes kl. 22, så folk kunne nå at komme hjem forinden. Efter krigen blev Nyborg stabelstad, oplagsplads for bestemte varer, men nogen praktisk betydning fik det ikke. At de skibe, som gik gennem Storebælt i stedet for gennem Øresund, skulle betale strømtole i Nyborg, betød heller ikke meget. Langt op i 1700-årene var Nyborg som de fleste andre danske småkøbstæder en fattig by, som ernærede sig kummerligt af et bagland af ringe udstrækning og af en smule søhandel og fiskeri. Et forsøg på at drive

hvalfangst fra byen i 1760'erne slog fejl. I 1781 beløb hele byens handelsflåde sig til 9 fartøjer på ialt 179 læster, d.v.s. ca. 360 tons. Genopbygningen efter den store brand i 1797 gik dog hurtigt, selv om Nyborg blev inddraget i napoleonskrigene og en tid lang husede de spanske hjælpetropper, som her gjorde oprør mod Napoleon og lod sig transportere hjem i de engelske krigsskibe, der lå og spærrede bæltet. 1800-årene bragte en langsom opkomst for byen. Havnen og dermed søhandelen forbedredes, og trafikforholdene ligeledes. De gamle *færgejagter* afløstes af dampskibe og senere af færger, og jernbanen over Fyn åbnedes. Befolkningstallet steg fra ca. 1860 i 1801 til 7800 i 1901.

Det lykkedes dog aldrig byen at få opbygget nogen særlig betydningsfuld industri, men en del institutioner, anstalter og skoler blev i tidens løb henlagt til stedet. 1913 ophævedes *garnisonen*, hvad der både økonomisk og traditionsmæssigt betød et tab for byen. Den fik ikke rigtig del i den voldsomme ekspansion, som prægede mange andre danske byer, og indbyggerantallet har længe været noget nær stagnation. Bystyrets planer om en betydelig udvikling i fremtiden har haft svært ved at lade sig realisere. Derfor er Nyborg stadig forblevet lidt af en torneroseby, hvilket igen har betydet, at bybilledet har undgået alt for store ødelæggelser, og at den på sin vis enestående stemning fra fæstnings- og garnisonstiden er blevet bevaret. I mere end 100 år har Nyborg været et centrum for kristelige møder, der især har koncentreret sig om hotel Nyborg Strand, og i de senere år er den godt på vej til at blive Nordens største kongresby, ikke blot for kirkelige møder. Hotelbyggeriet er så småt i gang ved stranden, smukt indpasset i naturen, og udstrakte sommerhuskolonier vidner om den tiltrækningskraft, byens beliggenhed nær skov og strand udøver.

Havn og trafik

Havnen er langsomt vokset frem. I 1400-årene nævnes Holmens skibsbro, hvor færgefartøjer lagde til, og senere byggedes byens egen *skibsbro*, nu en del af midtermolen ud for Adelgade. Først op i 1800-årene, da byen en tid lang havde den næst-

Skitseret plan over Nyborg kort før fæstningens nedlæggelse 1869. Den lille købstad begrænses snævert af volde og grave. Anlægget er særlig udbygget på den sårbare vest- og nordvestfront. På de andre fronter er fæstningsværkerne mere beskedne, idet sump og fjord mentes at beskytte byen. Prins Frederiks bastion ses endnu som en runddel i modsætning til de spidse bastioner af 1600-tals type og er da også den sidste rest fra Christian 3.s anlæg.

Skitse ved Henning Henningsen, rentegnet af I. Steiner Jessen.

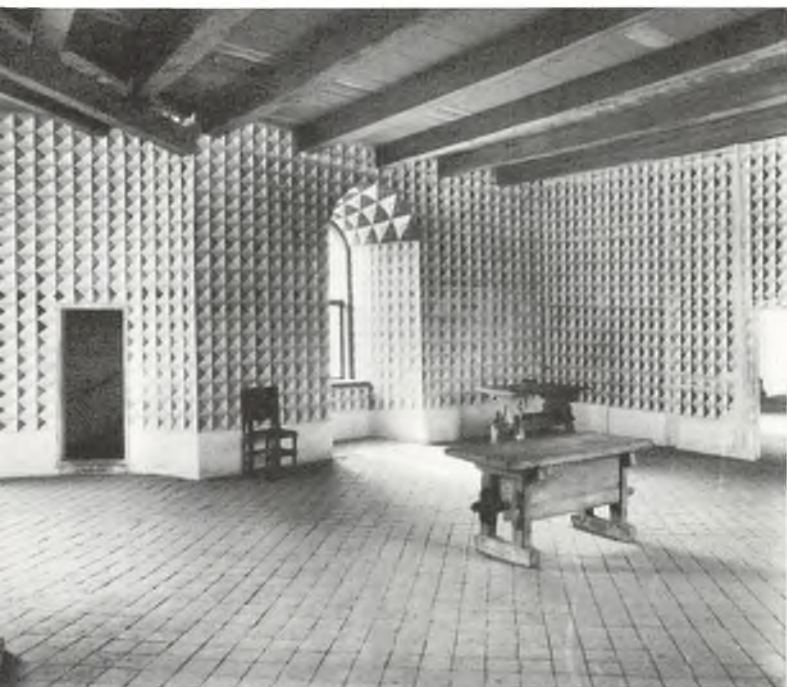
største sejlskibsflåde på Fyn, anlagdes Øster- og Vesterhavnen, som stadig er blevet udvidet. I vore dage har havnen dog mistet en del af sin betydning og sit liv. Langt mere dominerende er færgehavnen, som går tilbage til ca. 1880, og som nu omfatter flere moderne færgelejer og et stort sporterræn. En aflastning er det stærkt trafikerede bilfærganlæg, bygget for få

Luftfoto af Nyborg by. Den gamle fæstning med sine voldgrave ses tydeligt i nærheden af den almindelige færgehavn. Øverst til venstre er den nye bil-færgehavn Knudshoved.

Reproduceret med Geodætisk Instituts tilladelse – A. 235/76.

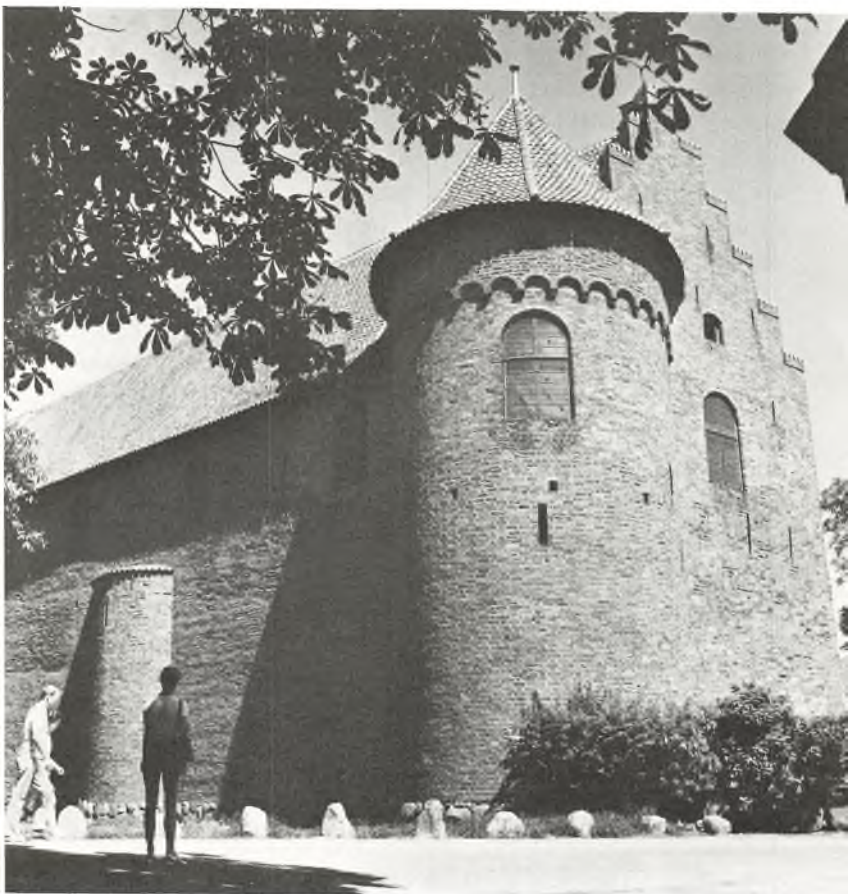
år siden på den lange *Knudshovedtange*, som adskiller fjorden fra Storebælt. En motorvej fører herfra uden om byen i retning mod Odense.

Fra Nyborg Slot. Kongens værelse findes i sydenden af slottets øverste etage og har mønstret vægdekoration i kalkfarve. Stender fot. Det kgl. Bibliotek.

Bygninger

Slottet var helt op til omkring 1600 *fyrstebolig* under kongefamiliens stadige rejser rundt om i landet. I middelalderen holdtes her de bekendte rigsmøder, danehofferne, ialt ca. 25; det sidste fandt sted år 1413. Her fødtes Christian 2. i 1481, og Christian 3. følte sig øjensynlig veltilpas i byen og på slottet. I den endnu bevarede vestfløj findes dels det forholdsvis lille romanske „palatium“ eller palads fra ca. 1200 bevaret, dels de senere udvidelser, ikke mindst Christian 3.s tilbygninger med riddersal og interessante interiører med vægdekorationer i kalkmaleri. Øst herfor står stadigvæk borgens ældste anlæg, Knuds-tårnet, der var den faste kerne, „donjon'en“. Frederik 4. lod

Nyborg Slot. Erik Betting fot.
Danmarks Turistråd.

store dele af slottets nord-, syd- og østfløj nedrive og brugte stenene til opførelse af slottet i Odense. Nu er resterne restaureret og slottet er åbent for publikum. Det giver et udmærket indtryk af middelalderens verdslige byggekunst. Dets røde mure og delvis rekonstruerede svære hjørnetårne spejler sig i den idylliske Slotssø, som oprindeligt var et led i befæstningen. Den fik og får stadig sit vand fra Ladegårdsåen, og dette drev indtil nyeste tid den middelalderlige slotsmølle.

Øst for slottet ligger byens store *torv*. Oprindeligt var her en boligkarré, men Christian 3. lod den rydde og indrettede i 1537 en turneringsplads på dens sted. Frederik 2. gav den til byen som torv til afløsning af det altfor lille Gammeltorv nord for kirken. Ved torvets østside byggedes 1585 byens rådhus, hvoraf der findes rester bevaret i murværket af det nuværende nygotiske rådhus fra 1860'erne. Rådhusets sidste udvidelse i moderne stil har bragt forstyrrelse ind i pladsens harmoniske helhedsvirkning, og den nyindrettede parkeringsplads på det store torv føles som et fremmedelement i det fornemme stykke byplanering. Ved torvets vestside lå indtil midt i 1930'erne den stilfulde kommandantgård, nu afløst af arkitekterne F. Lassens og E. Møllers følsomt byggede biblioteksbygning.

Vor Frue *kirkes* opførelse er begyndt på dronning Margrethes tid, da byen flyttede ned fra bakken til den inderste fjordvig. I tidens løb fik den så mange kapeller og tilbygninger, at den kom til at se helt festlig ud, med fem skibe og tre tage derover. Denne mangfoldighed blev helt ødelagt ved en brutal restaurering i 1870–71. Store dele blev revet ned, og kirken genopførtes som en trist gotisk korskirke. Tårnet med det slanke spir fra 1580'erne og det lille, typisk østfynske messekløkkespir blev dog beholdt. For ganske nylig er kirkens indre blevet restaureret. En rigdom af epitafier fra byens økonomiske storhedstid fra slutningen af 1500- og første halvdel af 1600-årene er bevaret. Nævnes må også det middelalderlige korbuekrucifiks, Anders Mortensens prædikestol fra 1653, det farverige, smukt udskårne fontelukke fra 1585, Caspar Finckes kunstfærdige smedejernsgitter fra 1649, de fire smukke lysekroner, den ældste en sjælden gotisk krone med fremstilling af jomfru

Kirken i Nyborg og Korsbrødregården. Kirkens store vesttårn er opført 1581. Spiret er dog nogle få år yngre, og hver kirke på Fyn måtte give 1/2 daler af indkomsten af hvert „pund“ korn. Korsbrødregården lige syd for kirken er delvis fra første halvdel af 1300-årene.
Sven Thoby fot. Danmarks Turistråd.

Maria i solgisen, samt fire kirkeskibsmodeller, den ældste fra 1720.

Den lille gyde op til kirkens sydside har middelalderlig karakter. På hjørnet ligger *Korsbrødregården*, et johanitter-

kompleks fra 1300-årene, med hvælvet gotisk kælder og med en smuk renæssancegavl fra 1634 ud mod Adelgade, byens brede gade, der fører op fra havnen. I midten ligger en rådmansgård fra 1650, og mod øst Danmarks ældste præstegård fra ca. 1400 med præstens gotiske stue i restaureret stand.

Omkring 1935 blev der slået nogle slemme skår i byens gamle bykerne, idet en bred færdselsåre, som nu er ganske overflødig, blev anlagt fra det ældre bilfærgeleje i havnen og tværs gennem byen. Ved den lejlighed faldt flere uerstattelige bygninger, bl. a. den gamle hovedvagt og det historiske hotel Postgården lige over for kirken. Derved blev kirken frilagt, hvad man havde glædet sig til. Desværre opdagede man for sent, at den helt mistede sin dominerende karakter, som netop skyldtes, at den syntes at hæve sig højt på baggrund af de omkringliggende lavere huse.

Trods denne og enkelte senere lemlæstelser har Nyborg stadig mange *seværdige huse*, selv om der på grund af brandene kun er få ældre huse tilbage, som f. eks. nogle bindingsværkshuse i Slotsgade, deriblandt borgmester *Mads Lærkes gård* fra ca. 1600, en karakterfast trefløjet bygning. Den rummer nu Nyborg Museum med mange genstande og billeder til belysning af byens historie. Ved siden af ligger Dronningegården, Kongegade 2, fra Christian 3.s tid, ombygget ca. 1760.

Ellers stammer de fleste huse fra genopbygningen efter branden. Det er yndefulde og stilrene provinshuse i klassicismens og empirens enkle smag. Blandt disse bygninger kan nævnes Rasmus Møllers gård i Nørregade 3, en aristokratisk købmansgård fra ca. 1800; Nellemanns gård, Torvet 3, med smukke dekorationer; Gyldencrones gård, Kongegade 1, oprindelig en renæssancebygning, men ombygget ca. 1800; den Tybjergske gård, Kongegade 12, bygget 1829, med halvrund fronton; det gamle Løveapotek, Kongegade 24, med riflede pilastre, opført af kridtsten. En række andre huse, mer eller mindre beskedne, giver byen et stilfuldt præg.

Kerteminde

Af HUGO MADSEN

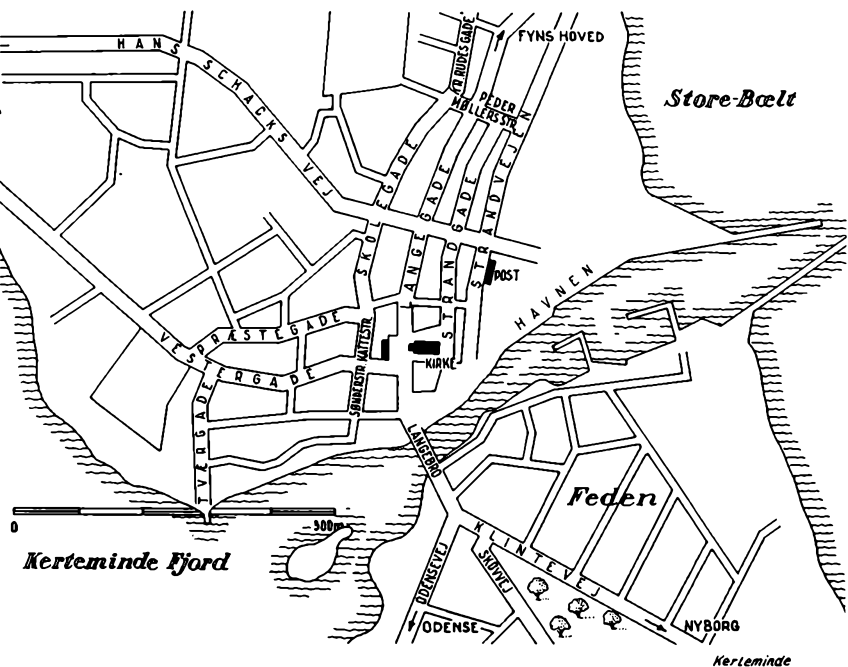
Navnet Kertemindes betydning er man ikke helt klar over. Første led Kerta eller Kirta betyder måske indskæring. Sidste del må fortolkes som munding af nor eller fjord. Der er også usikkerhed, når man skal datere bebyggelsen. Der er gjort fund fra stenalder, jernalder og tidlig middelalder, men ikke af ting, der kan vise en virkelig fast beboelse.

Ved det smalle sund mellem Kerteminde Fjord og Store Bælt var der fra gammel tid vejforbindelse mellem Hindsholm og den sydligere del af Fyn. Her var en naturlig havn, og ad fjorden var det muligt at sejle langt vestover, temmelig nær til Odense. Det var naturligt, at der her opstod en bebyggelse, hvis beboere ikke kun drev fiskeri, men også handel. Den blev en slags stabelplads for Odense og fik *privilegier* i 1413 af Erik af Pommern, som ønskede at beskytte de danske købstæders handel og hindre de tyske købmænds videre fremtrængen i Danmark. Kongen tog byen under sin beskyttelse, og de ulovlige havne mellem Knudshoved og Fyns Hoved skulle ophøre.

Byens ældste monument, der forbinder middelalder med nutid er den gotiske Skt. Laurentius kirke, hvis opførelsesår sættes til 1476. Sandsynligvis angiver dette år kun en ombygning. Tårnet er formodentlig betydeligt ældre. Ser man bort fra selve bygningen rummer kirken meget lidt gotik; der er et smukt skab i præsteværelset og et monstransskab, der nu er lavet om til kirkeblok.

Kerteminde i fremgang

1500-årene var en blomstringstid for byens handel, der vel har nydt godt af landets almindelige opgangstid. Desværre undgik byen ikke datidens store katastrofer: ildebrandene. I 1560 rasede en voldsom brand, og i 1534 måtte byen på en lidt anden måde erfare, at den havde en god beliggenhed, da grev Christoffer af Oldenburg landsatte tropper i byen.

Kort over Kerteminde. Tegnet af I. Steiner Jessen.

Fra den tid har vi meget få *bygninger*. Byens ældste verdslige grundmurede hus er den senere toldbod, der nu huser arkiv og udstillingslokaler. Det er opført af Niels Bager, en søn af Oluf Bager i Odense. Det gule smukke hus ved kirkens sydligste hjørne bærer årstallet 1735 på facaden. Det stammer fra en ombygning og passer godt til husets nuværende stil.

Toldkammerets pendant er en funktionalistisk bygning med fladt tag. Her lå den latinske skole, som byggedes efter 1536. Dens efterfølger, den første danske skole, lå også på dette sted, men er nu revet ned og genopført i Den gamle By i Århus.

Kerteminde var en by i fremgang under Christian 4. Desværre er kun lidt arkitektur bevaret fra den tid. Smukkest er Langegade 8, Karsten Iversens gård, der nu er indrettet til museum. I virkeligheden er den knægtbyggede bindingsværksgård en del af en større bygning. Der findes en enkelt knægt-

Luftfoto af Kerteminde. Man ser det smalle sund, der forbinder Kerteminde Fjord med Store Bælt eller Kerteminde Bugt. Over sundet fører en vejbro, i 1496 kaldet Langebro, og vest for den ligger Middelgrunden. Reproduceret med Geodætisk Instituts tilladelse – A. 235/76.

bygget ejendom til, som også ved en nænsom, kyndig restaurering kunne blive en smuk bygning.

Kertemindes blomstringstid blev afbrudt af *krigen* med Sverige 1657–60. Byen blev besat af svenske tropper, og den 31.

oktober 1659 ankrede den forenede dansk-hollandske flåde op i Kerteminde Bugt under anførsel af admiral de Ruyter. Efter bombardement af byen gik hollænderne og danskerne under anførsel af feltmarskal Hans Schack i land nord for byen. Et let skjult mindesmærke markerer i dag det formodede landgangssted. De forenede hære drev svenskerne ud af byen mod syd. Tabene i menneskeliv skal ikke have været store. Et mærkeligt mindesmærke findes i kirken. På hovedskibets sydside hænger et par støvler og en kårde, der skal have tilhørt en dansk officer, som faldt efter at have dræbt mange fjender. Indtil nu har det ikke været muligt at få verificeret den historie.

Krigen kostede Kerteminde dyrt. Bombardementet, venners og fjenders forplejning tærede hårdt på økonomien. Skibe, bygninger og haver var ødelagt og mange mennesker flygtede. I 1682 regnede man med, at en fjerdedel af byen var øde. En stagnationsperiode indtrådte. Og så var trængslerne med svenskerne endda ikke forbi. Under *slaget i Køge Bugt 1710* omkom 22 unge søfolk sammen med Iver Huitfeldt om bord på Dannebrog. Tabet var hårdt for en by med 600 indbyggere. Forøvrigt gav denne katastrofe anledning til, at de enkelte byers mandskaber blev fordelt på flere skibe.

Var tiden efter 1660 hård at komme igennem, hindrede det ikke borgerne i at virkeliggøre ønsket om at smykke deres kirke – tværtimod. De rigeste og smukkeste udsmykninger i Skt. Laurentius kirke stammer netop fra 1673–1712. Således fik man ny altertavle 1675, og året efter skænkede sognepræst Anders Poulsen prædikestolen til kirken. Hans epitafium er fra 1677 alt i tidens stil bruskarokken. Kirken fik nu hvælvinger i sideskibene og delvis også i hovedskibet.

Fra 1778 har vi en kort og skarp karakteristik af arkæologen Georg Zöega, der opholdt sig i byen et halvt års tid. Byen er, siger han, en sørgelig mellemting mellem købstad og landsby. Mere træffende kan det næppe siges. Byens areal var ikke stort. Mod syd og øst naturligt begrænset af fjord og bugt. Mod nord gik grænsen ved det nuværende Peder Møller Stræde og mod vest ved den nuværende Tværgade. Indenfor dette område var langt fra alt bebygget. *Erhvervene* var den gængse for en køb-

Johannes Larsen. Udsigt over Kerteminde 1905.
Det kgl. Bibliotek.

stad: håndværk – navnlig mange skomagere der lavede sko til eksport – og handel. Store købmandsgårde er bevaret fra den tid. Dertil kom naturligvis fiskeriet, men ved siden af drev mange landbrug. Stalde til kreaturerne var almindelig og gadernes udseende har svaret dertil. Søfarten stod derimod i stampe. Kun få skibe hørte til i Kerteminde. Et særpræget, men også af og til uroligt element i den lille by må militæret have været. I en stor del af 1700 var Kerteminde garnisonsby.

Stilstandsperioden betød imidlertid ikke, at den var uden dramatiske begivenheder. Således blev byens præst J. Fr. Hornemann myrdet i 1731 af sin kones elsker og med hende selv som vidne. Begivenheden fandt sted i præstegården, der endnu eksisterer i stærkt restaureret tilstand, Vestergade 25. Begge blev dømt til døden og henrettet i Odense.

I 1737 fik byen sit Skipper Ligbærerlav, der stadig fungerer. De døde bliver båret på en bære, der opbevares i kirken. En bedemand, hvis dragt ser ud som for 200 år siden, leder ceremonien. Til de lysere sider af lavets virksomhed hører det årlige lavshus og dystløbene, der finder sted hvert 10. år.

Henimod 1800 begyndte byen så småt at *udvide sig*. 1765 var havnen blevet bragt i bedre stand og en inddæmning mod vest øgede byens areal. Langegade blev forlænget fra Peder Møllers Stræde til Hindsholmvej, let kendelig på sin rette linieføring i modsætning til middelalderbyens krogede gader. I 1808 blev den nye kirkegård anlagt uden for byens venstre port. Fra denne tid stammer også byens *empirearkitektur*, der i al sin enkelthed i lang tid har gjort Kerteminde til en charmerende by. Særlig bør nævnes dørene med deres smukke karme, der er specielle for Kerteminde. Desværre går disse huse deres undergang i møde, fordi man i misforstået pietetsfølelse erstatter gammelt træværk, der skabte en smuk helhedsvirkning, med nyt, der hverken i materiale eller form passer til husene.

Krigen med England i 1807–14 blev en bevæget tid for Kerteminde. Historikeren Caspar Paludan-Müller, der ligesom broderen, digteren Frederik Paludan-Müller er født i Kerteminde, Langegade 2, beskriver i sin selvbiografi det liv og røre, der var i byen under krigen. Tropper blev overført til Sjælland og mange kapere med gode priser søgte til byen, hvor de opfyldte byen med vild tummel, og i 1808 kom spanske og franske tropper til byen. Det gik naturligvis heller ikke stille af. Navnlig huskede Paludan-Müller spanierne som store børnevenner.

Andelig og økonomisk aktivitet i 1800-årene

Freden 1814 og statsbankerotten året før satte et punktum for den opstemte aktivitet. Til gengæld kom der røre i byen på helt anden vis. I 1820'erne havde lægprædikanterne Chresten Madсен og Ole Svane deres virke i Kerteminde og i omegnen. Deres kirkesyn stod pietismen nær, og af den grund kom det ofte til sammenstød med byens rationalistiske præst. På en ejendommelig måde ændredes byens holdning senere, og *grundtvigianismen* har siden haft et af sine stærkeste områder på Nordøstfyn.

Den Muus'ske købmandsgård i Kerteminde, opført i glat bindingsværk i 1700-årene, er en af de aneligste købmandsgårde i landet. Hugo Matthiessen fot. 1916. Nationalmuseet.

En af Danmarks første valgmenighedskirker, Emauskirken, blev opført i Kerteminde 1868.

Efter 1800 begyndte en økonomisk opgangstid for Kerteminde. Hjulpet af forstående statsembedsmænd fik fiskeriet statsstøtte og voksede stærkt, nye fiskerbåde blev taget i brug. Også i den begyndende *industrialisering* fik byen del, da Kjerterminde Jernstøberi blev grundlagt 1846 syd for Langebro på Feden, der længe havde være ubebygget. Takket være anlæggelsen af et nyt vandværk kunne der nu opføres en ny bydel begyndende ved Skovvejen. Senere blev dette kvarter udbygget mod øst og navnlig i dette århundrede mod syd. Inde i byen blev maskinfabrikken Taarup grundlagt 1877. Forbindelsen med omver-

denen blev bedre. Efter anlæggelsen af *jernbanen* over Fyn blev der etableret dagvognsforbindelse med Ullerslev, der var nærmeste jernbanestation. Også på andre områder forbedredes kommunikationen. I 1887 fik man den første telefoncentral. Byen havde hidtil haft petroleumslamper til belysning af gaderne, men fik 1896 et gasværk, og 1911 opførtes et elektricitetsværk. Kjerterminde Avis blev grundlagt 1879 og udkommer stadig.

Handelen og søfarten nød også godt af opgangstiderne. I 1829 overtog Elias B. Muus den store købmandsgård i Præstegade, der stadig er i familiens eje og hører til de største i landet. Et yderligere tegn på, at byen var ved at blomstre op, var etableringen af byens første hotel, Tornøs Hotel i 1865.

Med den øgede aktivitet kom også andre institutioner. Banken for Kerteminde og Omegn blev oprettet og har til huse i en køn, restaureret bindingsværksbygning. Ligeledes oprettedes Sparekassen for Kerteminde og Omegn.

Byens skolevæsen blev forbedret. 1805 byggedes en ny skole i Langegade, der senere udvidedes med en større skole i Skolegade. I 1901 samledes undervisningen på den anden side af gaden i en ny bygning. I tilknytning til valgmenigheden oprettedes en nu nedlagt friskole.

Det nye århundrede begyndte med anlæggelsen af jernbanen fra Odense til Kerteminde og Dalby – senere forlænget til Martofte. Dermed åbnedes nye muligheder for byens erhvervsliv. I stadig højere grad udnyttedes den gode kontakt med havet. Fiskekonservesfabrikker blev oprettet, og i 1930'erne blev der anlagt en fiskerihavn på havnens sydside. Også som rekreatiønsby og badeby fik Kerteminde betydning, selv om man måske nok stillede lidt for store forventninger i den retning. Med jernbanen kom også nye gadegennembrud, uden at det kan siges, at de tilførte byen mere skønhed.

Grundtvigianerne har som nævnt altid været stærke i Kerteminde og i omegnen. Det er derfor naturligt, at der blev oprettet en folkehøjskole i Kerteminde i 1908. I dag er den indrettet til husflidsskole.

I tiden efter anden verdenskrig er nye industrier dukket op.

Mange kender revyvisen: „Min Amanda var fra Kerteminde, og hun kom til København i fjer“. Visen har været med til at gøre navnet Kerteminde kendt, og det er naturligt, at man i Amandas fødeby har opstillet en statue af en ung fiskerpige til minde om hende. Hun hed dog ikke Amanda, men Sofie Krag.
Danmarks Turistråd.

KERTEMINDE

Selv om *Lindøværftet* ligger 7 km fra Kerteminde i Munkebo kommune har det givet arbejde til mange i Kerteminde. Færdselsvanerne er blevet ændret, hvad der har bevirket, at jernbanen blev nedlagt i 1966, og at en stor ny vej blev ført igennem byen fra Odense til havnen. Den almindelige handelstrafik i havnen er blevet mindre. Til gengæld har byen fået en meget besøgt marina.

Ved *kommunalreformen* 1970 blev der dannet en ny kommune bestående af Hindsholms kommuner samt Kerteminde, Revninge, Rynkeby og Kølstrup kommuner med Kerteminde som administrativt centrum. Denne omlægning af kommunestrukturen førte naturligt med sig, at man måtte have et nyt rådhus, der blev bygget ved havnen. Det gamle rådhus på torvet, hvor alle byens tidligere rådhus havde ligget, blev indrettet til bibliotek.

Er den kommunale administration vokset, er den statslige til gengæld blevet mindre. Rets- og politivæsen er kommet under Nyborg, medens toldvæsnet er flyttet til Odense.

Byens indbyggerantal, der i 1901 var 2.552, steg før kommunalreformen til ca. 5.000. Navnlig efter 1945 er byens områder navnlig mod nord og vest blevet bebygget, ligesom den også har fået et ret stort industrikvarter.

Ture i Nordøstfyn

Af TAGE CHRISTIANSEN

Enhver, der fra færgelejet ved Knudshoved kører ind på Fyn, bliver modtaget med åbne arme. En fin motorvej og et smukt, skovrigt landskab byder velkommen både til den, der har beregnet minimal tid til hovedvejen tværs over Fyn, og – især – til den, der kommer for at opleve noget af Fyn.

FRA KNUDSHOVED TIL SEDEN OG KERTEMINDE

Vi følger hovedvejen i dens bue fra kystlandet gennem Skemark Skov til *Hjulby*. Efter disse 8 km giver vi os bedre tid på småveje, først med herregården *Juelsberg* som mål. Vejskilt ses tæt ved en viadukt.

Juelsberg og Skovsbo

Snart er vi ved sø og skov og en herregård præget af elegance og ynde. *Juelsberg* er ikke med i rækken af de meget gamle fynske herregårde, men har haft en speciel tilknytning til Nyborg. Her havde Frederik 3. ved befæstningsarbejderne under Svenskekrigen givet et nyoprettet embede som „præsident for varetagelse af byens interesser“ til Claus Rasch, der benyttede sine stillinger som præsident og borgmester m. m. til for byens penge at sikre sig selv slotsjorderne, 14–15.000 tdr. land. Godset blev kaldt *Raschenberg* og blev indlemmet i landsognet. Rasch døde som borgmester i København. *Raschenberg* blev i 1771 købt af diplomaten, kammerherre, gehejmeråd Gregers Chr. Juel fra *Hverringe*. Hans enke oprettede stamhuset *Juelsberg*, og siden har det været i denne slægts eje.

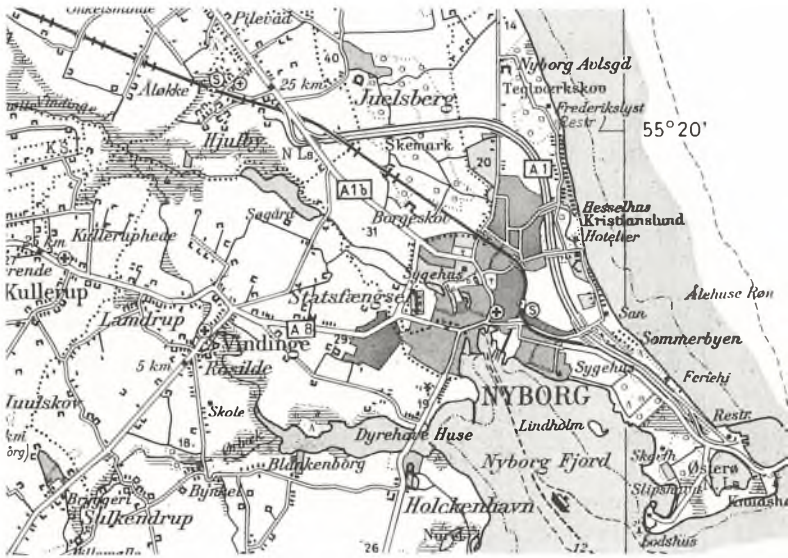
Den tidligere bondegård med hovedbygning af bindingsværk, opført af Claus Rasch, lod Gregers Juel forvandle til et nitten fag langt bygningsværk i klassicistisk stil i to etager og med stort valmtag. Da alt var færdigt i 1786 stod her en af tidens fornemme bygninger mindende lidt om jævaldrende fynske herregårde som *Krenkerup* og *Frederiksgave*.

Geodætisk Institut. 1:100.000. Till. A. 235/76.

Man kan gå rundt i parken og glæde sig ikke alene over hovedbygningen, men også over parkens plæner og trægrupper i engelsk stil. Og bagest i parken, der omslutter hovedbygningen, ligger en hvid havepavillon fra samme tid. Den er udformet som et græsk tempel med fire søjler i facaden mod hovedbygningen, hvorfra der over en åben plæne er smuk udsigt dertil. En gammel allé går i parken mod øst. Hovedbygningen er restaureret 1866 og 1897.

Fra Juelsberg fortsættes mellem park og staldbygning til vejskilt Hovgyden. Ad denne vej kommer vi til landsbyen *Avnslev*. Vi krydser gennem smågaderne ud til hovedvejen og til den åbent liggende *Avnslev Kirke* på venstre hånd. Den er med sit gravkapel knyttet til Juelsberg. En smuk gotisk køreport i kirkegårdsdiget fører ind til en kirke med senromanske friser af savsnit og med lisener som murudsmykning. I tårnrummet er bag et jerngitter med årstallet 1777 og våben for Juel og Raben gravkapel. Det rummer to kalkstenssarkofager med Gregers Chr. Juel og hans hustru Amalie Christiane Raben og desuden fire kister. I det nordvestlige hjørne af kirkegården ligger en køn lille gulkalket barokbygning. Den har været hospital og

Geodætisk Institut. 1:100.000. Till. A. 235/76.

har årstallet 1758. Efter en restaurering i 1955 har bygningen været rammen om et sognemuseum.

Fra Avnslev følger vi et lille stykke Hovedvej A1 til *Ullerlev*. Lige før det kirkespir, et katolsk messekløkkespir, som vist alle vejfarende lægger mærke til, drejer vi til højre ad Kerteminde-vejen til landsbyen *Flødstrup*. Prægtige bindingsværkshuse med stråtag og med forskellige farver på deres træværk ligger omkring kirken. Den har stadig sit romanske lille vindue i apsis ind til alteret. Også korbuekrucifikset er bevaret, og korskranken er i rokoko.

Fra *Flødstrup* skal vi – ad en vej i landsbyens sydlige udkant – til *Rynkeby*. Gennem fladt og åbent landskab når vi lidt skov ved den gamle hovedgård *Skovsbo*. Et par store kastanjetræer står midt på gårdspladsen, der indrammes af bindingsværkslænger overfor hovedbygningen. Den er en 31 m lang herregårdbygning i to etager og med svungne renæssancegavle, opført i årene 1572–79 i tidlig renæssancestil af Erik Hardenberg. I det sydøstlige hjørne støder en samtidig kort sidefløj med

kamtakker til og i den indre vinkel mellem de to bygningsdele er tilføjet et lille trappetårn. Også ved hovedbygningens nordvestlige hjørne er en tilbygning, men den står i røde sten, mens de andre bygninger er hvidtede. Mod gårdspladsen er et slankt ottekantet trappetårn. Voldgrave har her ikke været.

Den smukke herregård er en af de bedst bevarede fra 1500-årene. Men den er også en af de mest sagnomspundne og ulykkesramte i gamle dage. Som navnet siger, er den bygget efter skovrydning, og gården er kendt fra omkring 1400. Den blev i 1562 købt af rigshofmester Ejler Hardenberg af en hannoversk slægt, der her i landet uddøde med sønnen Erik Hardenberg 1604 – ligesom hans hustru, Anne Rønnow, blev den sidste af sin æt. Selv havde Anne Rønnow mistet 6 søskende og en broders selvmord er det eneste, der berettes fra datiden om denne danske adelsslægt.

Erik Hardenberg blev en lærd og meget godsrig mand, fik sæde i rigsrådet og var i 32 år lensmand på Hagenskov. Efter Anne Rønnows død 1609 har en af Skovsbos ejere, Preben Gyldenstjerne, udgivet en beretning om en ånd, der forfulgte hans datter Mette. Desuden har Skovsbo sin „hvide dame“ og et „blå kammer“, der aldrig beboes. Skovsbo solgtes 1914 til udstykning, og til det gamle herresæde hører nu kun 225 tdr. land ager og 110 tdr. land skov.

Forfatteren Otto Rung har i bogen *Fra min klunketid* fortalt om sin mor, der var født og opvokset på Skovsbo, og om spørgelsernes natlige huseren.

Det kan ikke overraske så meget, at der ved vejsiden ikke langt fra Skovsbo mod Rynkeby står et krucifiks i et anlæg – når krucifikset er på plads igen efter restaurering på Nationalmuseet. Det er rejst af Anne Rønnow.

Englene i Rynkeby

Navnet *Rynkeby* får måske en og anden til at mindes barndommens vidunderlige „musebog“ om musefamilien i Rynkeby præstegård. Den præstegård stod til 1892. Da blev den for 100 kr. solgt til nedrivning. Den anselige landsby har siden fået berømmelse for den fynske æblemost. Men en seværdighed af

Musicerende engel. Kalkmaleri i Rynkeby Kirke.
E. L. fot. 1965. Nationalmuseet.

international art fik Rynkeby, da man i 1961 i *Rynkeby Kirke* afdækkede en enestående udsmykning på hvælvingerne i kirkens nordkapel: en skare engle på en stjernehimmel, 31 ialt, alle musicerende, hver på sit instrument.

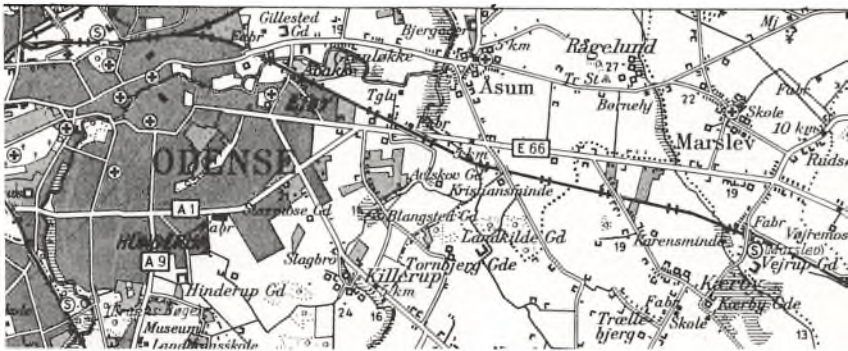
Kirken er en oprindelig romansk bygning, hvortil senere i gotisk stil er tilbygget tårn og våbenhus og på nordsiden et kapel. Der er ikke tvivl om, at det er den salmedigtende og musikinteresserede Ejler Hardenberg eller hans søn, den i kirkebyggeri stærkt interesserede og engagerede rigsråd Erik Hardenberg, begge Skovsbo, der har bygget dette nordkapel, som nu udgør en del af kirkerummet. Hardenbergerne blev ikke

begravet her, men i Klovborg Kirke. Men at kapellet er bygget og udsmykket for at tjene som dåbs- og gravkapel for slægten, kan der næppe være tvivl om. Det bekræftes også deraf, at 32 skjolde malede på nordvæggen ikke er blevet udfyldt med adelsvåben. Kapellet har dog – indtil 1842 – fungeret som gravkapel, bl. a. for Henrik Gyldenstjerne.

De kalkmalerier, der nu står afdækkede og restaurerede, er utvivlsomt malede straks, da kapellet blev bygget. Man ser øverst Kristus tronende på himmelbuen med jordkloden som sin fodskammel. Han bliver tilbedt af 12 apostle, 6 på hver side. Derunder er et billede af den korsfæstede Kristus og fragmenter af to skildringer af den lidende Kristus. På hvælvingerne til begge sider er stjernehimlen med de 31 engle, alle optaget af lovsangstonerne på deres instrumenter og alle med ansigterne vendt mod den tronende frelser.

På 17 forskellige musikinstrumenter giver englene udtryk for deres glæde. Det er musikinstrumenter, man har kendt og benyttet for over 400 år siden. Nationalmuseets konservator Gregers M. Lind kunne banke de mange lag hvidtekalk af hvælvingerne uden at beskadige kalkmalerierne, så man også ser hvordan instrumenterne med stor færdighed blev trakteret. En engel spiller på hækkebræt, en flad lydkasse med stålstrænge, som blev anslået med hamre. en primitiv forløber for klaveret. En engel blæser i trompet, to spiller på orgel, andre engle spiller på lire, fedel, langeleik osv. Også sækkepipen er repræsenteret. At dette renæssancetids-prægede himmelske orkester har samlet international musikhistorisk interesse er ganske selvfølgelig.

Forklaringen på udsmykningen som helhed må søges deri, at de to højt kultiverede Hardenbergere, Ejler Hardenberg og sønnen, Erik Hardenberg, som i længere tid havde opholdt sig i Wittenberg hos Luthers medhjælper Melanchton, var grebet af reformationens tanker og ønskede dem illustrerede for sognefolket i Rynkeby. Det er ikke det mindst betydningsfulde ved denne udsmykning, at den bryder med katolicismens dommedagsbasuner og de strenge, dramatiske dommedagsbilleder, vi ellers ser på kirkehvælvingerne – med rettergangsscener, sjæle-

Geodætisk Institut. 1:100.000. Till. A. 235/76.

vejning og skildring af fortabtes helvedespinsler. Her henvises til Kristi lidelser for at sone menneskets skyld og troen på nåden. Her er en evangelisk-luthersk version af et af al kirkekunsts hovedmotiver – en ophøjet festglæde, som tolkes ved en himmelsk koncert til Guds ære.

Over Birkende til Odense A

Fra Rynkeby kirke skal vi gennem noget af den hyggelige by og i vejkryds mod Urup. Vejen snor sig over åbent land frem mod den næste rød-hvide kirke i landskabet – her som mange andre steder på egnen med smukke blændingsdekorationer på tårnet. Det er *Birkende*, vi kommer til, og her mindes vi den fynske reformator Hans Tausen. „På Tave Bondes ager ved Birkende by / der gik en lille plovdræng og sang under sky“. Han „messede“ så godt som nogen præst, og Ingemann, der skrev sangen, lod faderen tænke: „Hver purk kan blive bisp. når Vorherre kun vil“. Hans Tausen var født i Birkende 1494. og blev biskop i Ribe. Midt i byen vil man se et anlæg med en høj, sleben granitsten med hans portræt. Mindesmærket i hjembyen er fra 1894 – en mindetavle i kirken fra 1866.

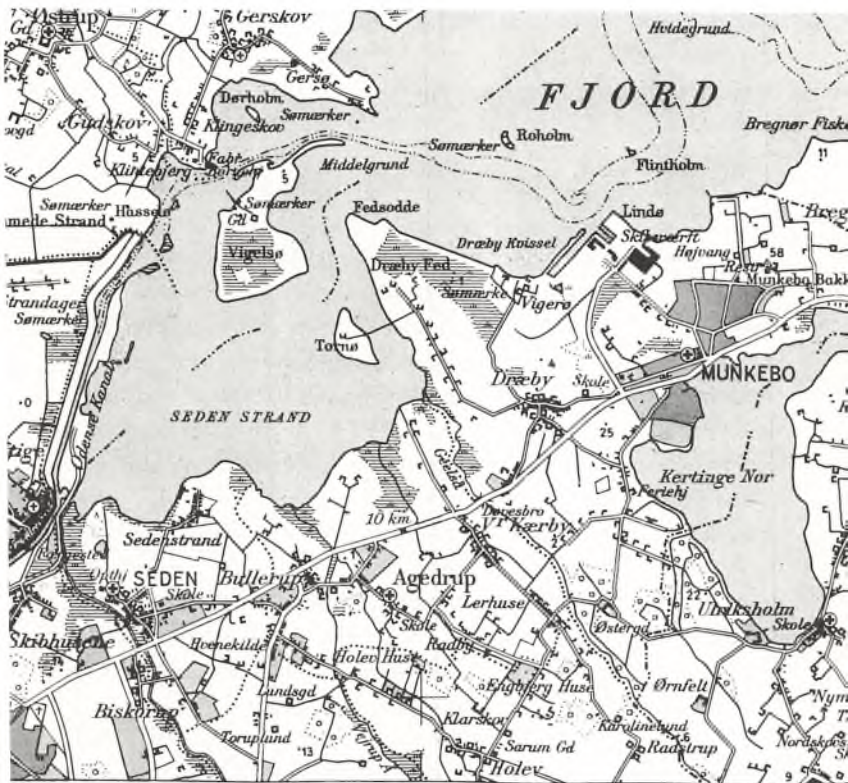
Når vi er tilbage ved kirken, følger vi vejen mod Birketved og kører gennem et landskab med store åbne marker uden plovdræng, men med store maskiner. Snart er vi på landevej og kører til venstre mellem rigtig gammeldags levende hegn i al

deres brogede pragt. Tæt ved vejen gemmer sig hovedgården *Sellebjerg*. Den har en lang historie bag sig med kendte navne blandt ejerne. 1845 opførtes den nuværende hovedbygning i villastil af Jørgen Pedersen Hvenegaard.

Lidt endnu de levende hegn, så til højre til *Marslev*. Vi kommer tæt forbi kirken, der i tidens løb er ændret en del. den har bl. a. haft overdel af bindingsværk. Dens egetræsdør fra 1916 afløste en jernbeslået dørføj fra 1533 med minuskelindskrift; den kan nu ses på Nationalmuseet. Som byen er præget af, at vi nærmer os Odense, er landskabet det også. Vi er på den store Odense-flade, hvor det kun er de mange stynede popler, der giver karakter. Også vejskiltet siger Odense og vi kommer først til *Asum*, en herlig lille landsby, der helt bryder med omgivelserne med yndefuldt bakkeparti. De ved Lundsgård nord for byen udgravede stenalderhustomter viser, at man tidligt har valgt at slå sig ned her på egnen – nær å og fjord.

Ad en gren af Odense-Kerteminde-vejen skal vi lidt nordpå til vejskilt Seden. Som en befæstningsmur ligger på venstre hånd fremskudte Odense-højhuse på række. Så krydser vi den egentlige Kertemindevej og kører gennem *Seden* landsby med lidt blandet bebyggelse. Vi vender ved kirken, da der ikke kan køres længere på grund af skydebanerne. Til den lille gotiske kirke blev der 1412 udstedt et afladsbrev. Ved den er der et lille hus med plads til en dør og to vinduer i facaden. Det var oprindeligt hospital, oprettet af herregåden Ulriksholms ejer i 1736 med plads til to personer. Siden 1915 har der ikke været behøelse. Huset er nu redskabsrum for kirken.

På tilbagevejen kører vi midt i Seden by ind på en åben grusplads. Her er vi umiddelbart ved *Odense Å*, som vi længe har spejdet efter. I rolige små bugtninger kommer den gennem enge på vej mod sit udløb. Man føler det som en lille oplevelse at stå her ved det brede åløb efter at det har været den lange vej fra Sydfyn op gennem Odense. En indhegnet lille bådehavn ligger ved bredden nedenfor gruspladsen.

Geodætisk Institut. 1:100.000. Till. A. 235/76.

Fra Seden til Munkebo

Seden Strand med en del sommerhuse ses på afstand, når vi er på Kertemindevejen mod Dræby. Tag en lille afstikker hen og se nogle dejlige stråttækte bindingsværksgårde og fine forhaver i *Vester Kærby*, der også har gadekær. Lidt efter drejer vi til venstre, vejskilt *Dræby Fed*. Det er en halvø, der stikker en trekantet spids så langt frem, at den næsten lukker for Seden Fjord og markerer grænsen mellem den og Odense Fjord. Det meste er inddæmmet land, men her er god lejlighed til at se kysten på den anden side Seden Fjord og de to øer, den 138 ha store Vigelse og den 22 ha store Tornø, hvortil der er dæmning

over det lave vand fra en gård på Dræby Fed. Men den er kun til privat trafik. Sejlrenden ved den modsatte fjordkyst er 7 m dyb, ellers er her overalt lavvandet. Der er et meget rigt fugleliv på Dræby Fed, men her er heller ikke mange til at forstyrre freden.

Uroen er dog ikke langt borte. Fra Dræby går vej ud til den kyststrækning, der synligt langt fra beherskes af *Lindø Skibsværft*. Man kan køre derud og imponeres. Men hvis man kommer ad Kerteminde-vejen mod Munkebo og Lindø-værftets sidevej på det tidspunkt, da arbejdstiden er ophørt, vil man få et overvældende indtryk af den arbejdsstyrke, som værftet beskæftiger – og som ikke har slået sig ned ved Munkebo, men skal til Odense. Det er en lang og tæt kæde af biler, man møder, så man synes, den må række fra Munkebo til Odense. Kystvej og Lindø Allé forbinder værftet med Munkebo.

Lindø-værftet, Odense Stålskibsværft A/S blev opført af skibsreder A. P. Møller i årene 1957–59 med to byggedokke og et udrustningsbassin for skibe indtil 200.000 tons dødvægt. Senere er det udvidet med bl. a. byggedok for indtil 500.000 tons dødvægt og en portalkran, som har en løfteevne på 800 tons. Lindø er nu et af verdens største enkeltværker.

For *Munkebo* har Lindø-værftet været revolutionerende. I gamle dage har her været en landingsplads for Odense, og der har været planer om en rigtig havn ved det fiskerleje, det var i forbindelse med landsbygårde. Det gamle Munkebo ligger ved landevejen Odense-Kerteminde, men alene i årene 1955–60 voksede byen med 65 pct. Nu ligger store bykvarterer med etplanshuse omkring byen, navnlig op ad skråningerne mod *Munkebo Bakke*. Et vejskilt viser dertil fra landevejen, først også til Lindø, så drejes til højre op ad den sidste stejle strækning. Ved siden af vejen ligger på bakketoppen en oldtidshøj, Loddenhøj, og på den er et udsigtstårn, 58,4 m over havet. Det er et fantastisk panorama, man herfra ser ud over. Odense er skjult af træer på bakken, men ellers har man udsigten åben til alle sider: Odense Fjord, store dele af Hindsholm med halvøen Skoven, der sammen med Enebærodde på den anden side Gabet næsten lukker for Odense Fjord, Kertemindes røde hus-

Et af de store skibe, Linga på 316.000 tons, ligger ved Lindø Skibsværfts udrustningskaj. Fot. Odense Stålskibsværft.

tage og ganske særligt de idylliske landskaber omkring det nære Kertinge Nor og Kerteminde Bugt. Vi befinder os mellem de store kontraster: den stilfærdige natur i lavlandet og det barske bakkeland nord for den bugtede brede stribe vandområde. Herfra har man også et overblik over værdien af de fredninger, der beskytter udsigterne. Ikke mindre end 37 ha af landbrugsjorden mellem Kertemindevejen og Kertinge Nor og Kerteminde Fjord er fredet for at holde udsigten fri også set fra landevejen, dels er øst for Munkebo fredet to strækninger på hver 500 meters bredde, dels 1,5 km vest for Kerteminde i 325 meters bredde og ca. 3 km vest for byen i 200 meters bredde. Der er ikke offentlig adgang til de fredede områder, men man glæ-

der sig over dem både fra Munkebo-siden og fra norets sydkyst.

Munkebo Kirke, hvis skib er af granitkvadre, fik omkring 1450 et langhuskor i stedet for det romanske, og korbuen blev udvidet. Et meget kraftigt vesttårn fra midt i 1200-årene havde oprindelig overdel af bindingsværk og højt spir, men står nu med lavt pyramidetag. Over korbuen hænger et sengotisk krucifiks. Nogle meget fornemt udsmykkede herskabsstole er i højrenæssance fra 1604.

Under Svenskekrigen nedgravede præsten i Munkebo kirkens hellige kar og sit eget sølvtøj på præstegårdens mark. Svenskerne var på jagt efter det, men fandt ikke sølvtøjet. Det kostede præsten livet. De druknede ham i en dam. Først i 1842 blev sølvtøjet fundet.

Syd om Kertinge Nor og Kerteminde Fjord

Fra Munkebo skal vi syd om *Kertinge Nor* og *Kerteminde Fjord*. Fra landevejen mod Kerteminde drejer vi ind forbi den statelige Munkebo Kro og følger den gamle landevej mod Odense til vi ved trafiklys kører til venstre og under viadukten mod Kølstrup. Vi følger ganske tæt det fredede Kertinge Nor, den inderste og bredeste del af den lange havarm, der fra Store Bælt begynder som Kerteminde Bugt og fortsætter som Kerteminde Fjord og Kertinge Nor. Det er en fredfyldt og naturskøn egn, navnlig de skovrige herregårdsområder mellem noret og Geelså.

Den første herregård på turen er *Østergård* med skovene Vesterskov og Lysengeskov. Vi kører langs et stort stengærde og hvor vejen svinger har man et godt kig ind til det for offentligheden lukkede område. Herregården er fra 1731, bygget i villastil af sort egebindingsværk og røde sten. I ældre tid tilhørte gården i adskillige slægtled familien Kaas. Christian 4.s søn med Vibeke Kruse, Ulrik Christian Gyldenløve, købte Østergård og fik året efter, 1645, af kongen skøde på Ulriksholm, der dengang hed Skinnerup. Det var dog kun en kort tid, de to godser havde samme ejer. Østergårds hovedbygning danner sammen med avlsgårdens mange lave bygninger en helhed om en stor gårdsplads.

Munkebo by og kirke, set fra syd-øst. Yde-Andersen fot. 1957.
 Dansk Folkemuseum, Brede.

Østergård ligger i Munkebo sogn, men ved den nærliggende herregård *Ulriksholm* er vi i Kølstrup sogn. Den 500 meter lange allé med 90 gamle kastanjetræer, der uden om herregården følger et 180 m langt stendige, er i 1959 blevet fredet.

Ulriksholm har de dejligste omgivelser og har ud over Keritinge Nor hele udsigten op mod bakkelandet ved Munkebo og østpå mod fjordlandskaberne. Det solide stengærde buer ind til indkørselsåbningen og her er plads, så man kan holde og se nogle af de ellers godt skjulte herligheder. Den prægtige hovedbygning inden for voldgravene er i to fløje med renæssancegavle og med ottekantet tårn med blytag og spir.

Hovedgården hed tidligere Skinnerup og tilhørte i 1400-årene en lavadelig Odense-familie, som efter slægtsvåbenet med

den blå akeleje tog navnet Akeleye. Christian 4. købte gård og bøndergods i 1616, og efter flere udvidelser skænkede kongen godset til sønnen Ulrik Christian Gyldenløve og lod den nuværende hovedbygning opføre under navnet Ulriksholm. På et indgravet voldsted i skrænten ved Kertinge Nor byggedes 1636 en sidefløj, oprindeligt i to etager over en hvælvet, stensat kælder, med et senere nedrevet spirpydet trappetårn og et mod den brede voldgrav fremspringende korshus. Øst herfor byggede han hovedfløjen. Den står med et ottekantet trappetårn midt for facaden. Ved en restaurering omkring 1860 fik det spir. Avlsbygningerne blev efter en brand i 1911 flyttet til Ørnfelt.

Kongesønnen Ulrik Christian Gyldenløves tid som herremand blev ret kort. Han levede bl. a. ved fremmede hoffet et lystigt ungarliv. I romanform har J. P. Jacobsen i Fru Marie Grubbe givet en gribende skildring af Marie Grubbes forælskelse i ham og den kun 28-årige, men under Svenskekrigen højt hædrede kongesøns døds kamp på Ulriksholm.

Blandt de slægter, der senere har været knyttet til Ulriksholm, er von Brüggmann og Danneskiold-Samsøe. Efter en omvundet skæbne var det navnlig greverne Danneskiold-Samsøe, der hægede om den gamle kongelige gård og fik bygningen frilagt. Sidst er den overtaget af Aktieselskabet Ørnfelt gods. Ørnfelt var oprindeligt en af kammerherre Rosenørn omkring 1800 oprettet afbyggergård.

Fra Ulriksholm går turen videre gennem en af Nordøstfyns allerdejlige egne ved Kølstrup. Det er en vidtstrakt, sammenhængende idyl langs Kertinge Nors sydkyst med righoldige bevoksninger i frodigt landskab og pyntelige huse og haver – en stærk kontrast til de voldsomt formede landskaber på den modsatte side af nor og fjord, men med udsigt over vandet til Ulriksholm-skovene.

Som nærmeste nabo til *Kølstrup Kirke* ligger dens gamle firlængede bindingsværks-præstegård med stråtag over tre af længerne. Den er bygget 1670, ombygget 1780 og fredet i klasse B. Under overskriften *Kølstrups Idyl* har rektor J. H. Monrad i bogen *Præstegårdsliv* 1949 givet en indtagende skildring af

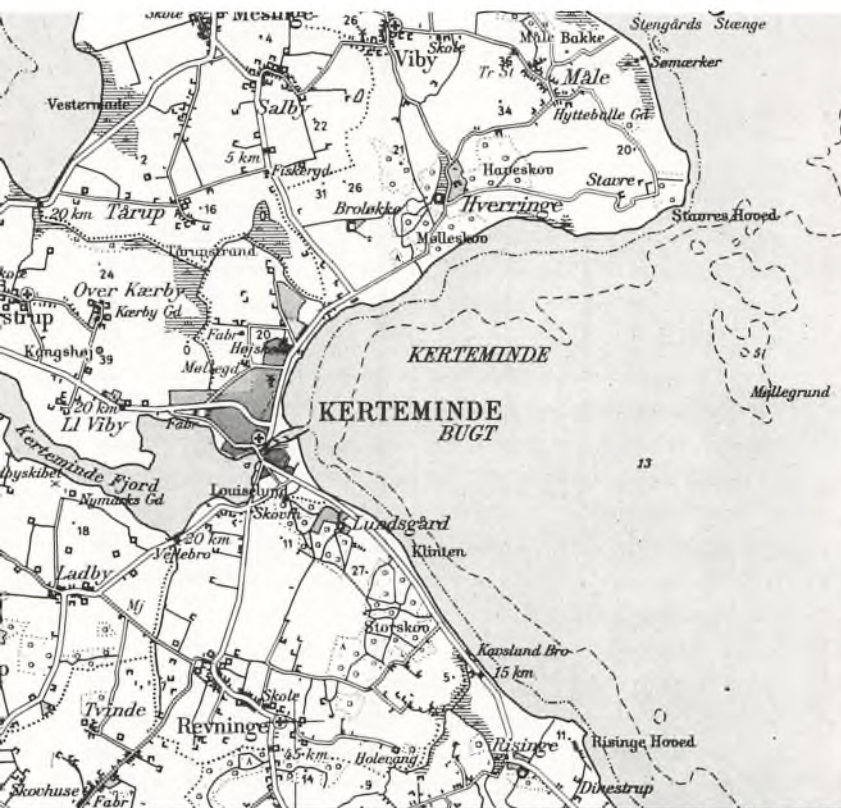
Kølstrup og dens præstegård i hans barndomstid.

Kølstrup Kirke, hvorfra man skimter Ulriksholm bag parkens træer, har romanske dele og et bredt gotisk vesttårn. Man mærker straks, når man træder ind, herregårdspræget, selv om tårnrummet, der tidligere var gravkapel for familien Brüggmann på Ulriksholm, nu er indrettet som våbenhus. Et nordkapel har gitterlåger ind mod kirkerummet og står stadig som gravkapel med sandstenskister og en trækiste. Kirkerummet har to maledede pulpiturer, det ene et herskabspulpitur på skibets nordside overfor prædikestolen, det andet i skibets vestende, begge fra 1717 og restaurerede, så de står med de oprindelige farver. Altertavlen er i guldstrålende rig barok med årstallet 1713 og et Brüggmann-våben. Et krucifiks fra overgangstiden mellem romansk og gotisk kunst hænger ved korbuen tæt ved døbefonten, der er en af de sjældne cylindriske med bølgeranker. Fornemme stolegavle er fra 1747. Man ved, at Ulrik Christian Gyldenløve 1652 lod sin moder, Vibeke Kruses lig føre til Kølstrup Kirke, men man kender ikke gravens plads.

Fra Kølstrup kører vi videre gennem sydbredderne af Kertinge Nor og gennem landsbyen Kertinge, der har æren af at have givet navn til noret. Vi har fjernet os lidt fra kysten, men skal en interessant lille tur ud til Kerteminde Fjord. Vikingskibet står der på vejskiltet, bedst kendt er det under navnet *Ladby-skibet*. For enden af den lille vej standses vi af et bindingsværkshus. En beskeden entré betales her og så er der sti over lidt mark til højen, der er skibsmuseum, men hvorfra man også kan nyde udsigten fra toppen af højen. Om Ladby-skibet er fortalt andet sted.

Landsbyen *Ladby* ligger ved Kertemindevejen en smule længere mod øst. Her er genrejst en bystævneplads med en krans af natursten.

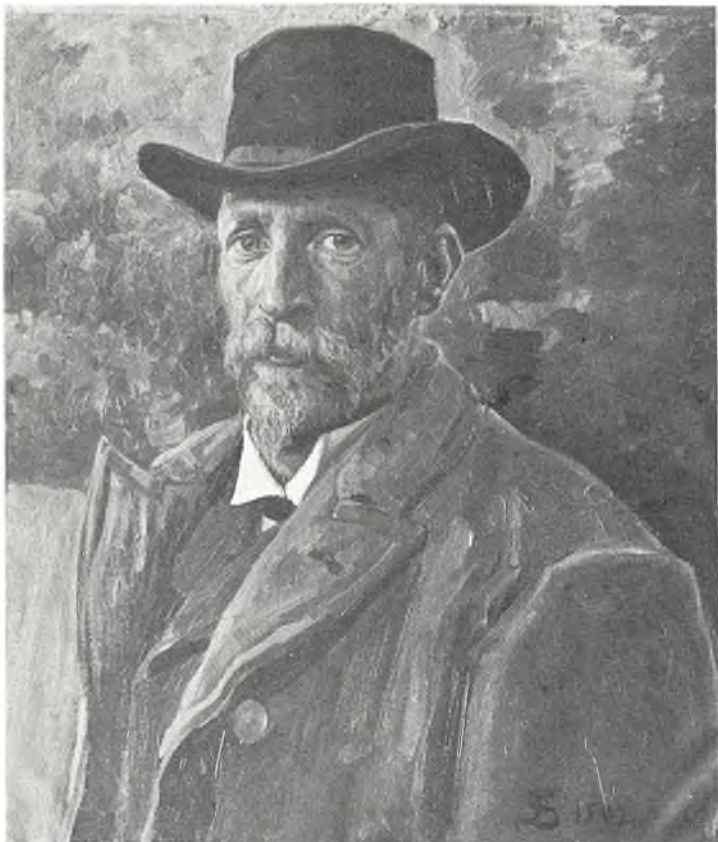
Kerteminde Fjord, der udfor Ladby bugter sig som et bredt åløb, er betydeligt bredere, når vejen når ud til kysten. Vi fanges af udsigterne og er efter et lille stykke ad Odense-Kerteminde-vejen, som vi kom ind på i Ladby, ude på vejen fra Revninge, der så smukt, som ønskes kan, fører den besøgende ind i Kerteminde.

Geodætisk Institut. 1:100.000. Till. A. 235/76.

FRA KERTEMINDE TIL FYNS HOVED

Fra Kerteminde skal vi til *Hindsholm*. Navnet betyder en holm med indhegnet skov, og nu bruges det om hele den halvø, der nord for Odense Fjord og Kertinge Nor er landfast med det øvrige Fyn. Tidligere har Hindsholm kun omfattet de fire sogne Viby, Mesinge, Dalby og Stubberup. De har i sin tid været en ø. Landsvejle, nu Tårup Strand, ved grænsen mellem Drigstrup og Mesinge sogne var en vig fra Odense Fjord. Den afskar Hindsholm fra sognene mod syd, og kun ad strandvolden ved Kikkenborg nordøst for Kerteminde var der landforbindelse. Tårup Strand blev inddæmmet i 1812.

Fritz Syberg. Selvportræt, 1902. Syberg og Johannes Larsen stod hinanden nær fra ungdommens dage, og Syberg flyttede i 1902 til Over Kærby i Drigstrup sogn ved Kerteminde, hvor han købte Pilegården, som blev hans hjem, til han døde her i 1939. Maleriet er i privateje. Kunsthistorisk Pladearkiv. Charlottenborg.

Over Drigstrup til Mesinge

Vi forlader Kerteminde ad Vestergade og følger på en strækning fjordens nordkyst med fine udsigter. I krydset ved Lille Viby kører vi nordpå og op i højland med den 38 m høje Kongshøj til højre for vejen. Her er gamle popler og her er

vid udsigt både over nor og fjord og over landskaberne foran os. Vi kører lige ud til *Over Kærby*. Den lille landsbygade ender ganske vist blindt ved den yderste gård, men her ligger nogle meget smukke bindingsværksgårde, bl. a. med sort bindingsværk i de hvidkalkede mure, og trods isolationen er der ikke sparet på vedligeholdelsen.

Ad Degnehøjvej kommer vi til *Drigstrup*, også med kønne gårde og rækker af poppelhegn som læbælter på markerne. Den højt liggende kirke har på sit tårn en særligt på Nordfyn forekommende blændingsudsmykning. Kirkens altertavle er ret ny, en kopi af Murillos Madonna. Et veludført sengotisk krucifiks hænger over korbuen.

På kirkegården står ved tårnets vestside op ad muren en mindsten for den fynske maler *Fritz Syberg*. Det er en stor, firkantet sten udformet i lighed med en fløjaltertavle. I midtfeltet ses et portræt i høj relief af Syberg, der sidder med sit lærred og ser ud over landskabet mod Odense Fjord. Ved siderne er der mindre relieffer med motiver fra hans billeder, tre over hinanden på hver side. Det meget smukke minde er udført af sønnen, Hans Syberg. Der står disse data: Fåborg 28. juli 1862, Pilegården 20. december 1939.

Fritz Syberg og hans hustru, malerinden Anna Syberg, flyttede 1902 fra Svanninge til en tidligere bondegård i Drigstrup sogn, Pilegården, hvor han, afbrudt af et par års ophold i Pisa, boede til sin død. Fra Hindsholm og navnlig fra egnen her er de fleste af hans hjemlige motiver fra hans sidste tyve år – prægede af lysstyrken og landskabernes plastiske former. På Kunstmuseet er bl. a. et vinterbillede fra *Over Kærby* bakke.

På Drigstrup kirkegård er begravet også datteren Besse Giering og sønnen, komponisten Frantz Syberg.

Fra Drigstrup må vi en afstikker til *Bregnør* ved Odense Fjord. Her er fiskerleje og en betydelig bådehavn. Og vi får god lejlighed til orientering om Odense Fjord og dens kyster og det snævre udløb ved Enebærodde. Fra bugten umiddelbart øst for Bregnør gik i gamle dage vigen ind til Tårup Strand.

Vi skal tilbage til Fyns Hoved-landevejen og kører mod Melsing, først helt ude i fjordkanten på det inddæmmede land.

Mesinge kirke i Bjerge herred, set fra øst.
Fot. Niels Elswang 1958. Nationalmuseet.

Der står ca. 300 m fra Bregnør-vejen ved vejkannten en stor, firkantet granit-mindesten for lægprædikanten, tømmermand Christen Madsen og hans virksomhed for den gudelige vækkelse 1819–1829. Stenen er rejst 1926. Han er begravet på Drigstrup Kirkegård, hvor der også er en mindesten.

Christen Madsen er af eksperten i vækkelsernes historie, professor P. G. Lindhardt, betegnet som en af Danmarks betydeligste lægprædikanter. Han var påvirket af herrnhutterne og pietistisk opbyggelseslitteratur, og han blev det berømteste navn i 1800-årenes store vækkelse, der havde sit centrum her på Kertemindeegnen. Tidens rationalistiske præster var nok tolerante, men ikke overfor konkurrence i sjælesorg. De bekæmpede med alle midler Christen Madsen, som „ved stedets afsides beliggenhed og ved en gevaldig veltalenhed“ havde samlet 54 mennesker i sin „sekt“. Præsterne kæmpede som stand med forsamlingsloven af 1741 i hånden og fik ham også fængslet en tid. Men „den gudelige vækkelse“ fik begejstrede disciple og førte

til sejr for lægfolket og lagde grunden til et socialt gennembrud.

I *Mesinge* er bevaret en af de gamle kirkelader, hvori man opbevarede det tiendekorn, som bønderne betalte i kirkeskat. Senere har den tjent som hospital. Det er en smuk, hvidkalket bygning med stråtag. Den har i sengotisk stil blændingsgavl mod vest, mod indgangsportalen til kirkegården. Den er foreløbigt istandsat, men der er givet statstilskud som beskæftigelsesarbejde på fredede bygninger til yderligere restaurering.

Mesinge Kirke har som bl. a. Rynkeby Kirke et messespir, hvori den klokke hang, der ringedes med ved altergangen. Det er et slankt ottekantet spir over korgavlen. Tårnet fra reformationstiden har blændingsgavle i nord og syd og renæssancekvistgavle mod øst og vest. Den smukke og interessante kirkebygning var i middelalderen viet til Skt. Catharina, og den er ifølge Pontoppidans Atlas blevet kaldt „Skt. Karens med den blå kåbe“. Det kan have været på grund af et blåligt blytag. Fra romansk tid er kun det midterste af skibets kampestensmure bevaret. Fløjaltertavlen fra 1591 har malerier fra 1635 og et midtfeldt fra 1928 af Anna E. Munch: Bispisningen i ørkenen. Et sengotisk korbuekrucifiks er her som i adskillige andre af Nordøstfyns kirker bevaret. Prædikestolen fra 1586 er fint træskærerarbejde i egetræ, befriet for maling.

Den fynske biskop Mester Jacob Madsen omtaler i sin visitatsbog „præsterne fra øen“ og nævner fra en visitats i 1592, at ved frokosten var til stede Anne Hardenberg. Hun var datter af Erik Hardenberg på Torslundegård i Tårup og Regitze Ulfeld. Anne Hardenbergs første mand, Anders Bielcke, er begravet på Falster, men der er billede af ham på hendes gravsten i Mesinge med følgende lakoniske eftermæle: „Han blev af sine uvenner hastelig tagen af dage den 15. april 1588“.

Skoven og Gabet

Fra Mesinge skal vi ud på den halvø, der østfra afgrænser Odense Fjord og kun ved indsejlingsrenden er skilt fra Nordfyns udløber. Enebærodde. *Skoven* hedder denne halvø, men den er som de øvrige landskaber på egnen nu helt skovløs. Mid-

skov står der på vejskiltet. Vi har den anselige Borghøj nær vejen og kører langs vildsomme bevoksninger på diger. Mod fjordkysten er der sommerhuse i beskedent omfang, mens Dalby Bugt skærer sig ind til den anden side. Den lille landsby Midskov er et strålende eksempel på god nordfynsk byggeskik, og på at det ikke er for vejfarende, men for ens egen skyld, man hæger om sin boplads.

Vi fortsætter lige ud og kommer ved Skovens kyst mod Kattegat til en lang række sommerhuse i omgivelser med fyrretræer og hybenroser o.s.v. som ved så mange Kattegatkyster. Et par skovveje, der kan køres på, forgrener sig ud til husene på skrænten langs den ikke altfor fristende strand. Men herlig udsigt er der fra husene til Nordfyn og til Langøes kyst op mod Fyns Hoved.

En vej lidt længere inde på halvøen har vejskilt *Gabet*. Det er en spændende lille tur, hvor det småbakkede land lukker for udsigten til fjorden, men pludseligt er vi ved Gabet og *Lodshusene*. Vi står ved det kun 400 meter brede sejlløb, der forbinder Odenses skibsfart med Kattegat. Lods båden Pilot smutter netop ind på lodsstationen efter at have sat lods om bord i en polsk fragtdamper. I det smalle sejlløb sender skibet vældige bølger ind mod fyret på den flade Enebærodde. Der er lidt eventyr ved at stå her og følge trafikken gennem „nåleøjet“ og kigge over det rask strømmende vand til de rød-hvide fyr-bygninger på den 6 km lange udløber fra Nordfyn. Skulle man på landjorden de 400 m over til odden, måtte vi først gennem Odense. Den smalleste del af Enebærodde, Drejet, er kun sand og stenrevle, et stykke inde er plantet lidt fyrreskov og der ligger en enkelt gård på odden. Den oprindelige vegetation, enebærbuskene, har hårde vilkår og holder mest sammen i vindhærgede krat.

Man har svært ved at rive sig løs, men vi skal tilbage gennem halvøens kuperede landskaber med små moser og vandhuller ind imellem. Og så kan vi i *Midskov* mindes de betydelige skattefund fra bronzealderen her er gjort, da man i 1948 ryddede en busk ved et vandhul. Fundene omfattede bl. a. 7 guldskele, som gav 8.000 kr. i danefægodtgørelse.

Langø-Scheelenborg-Korshavn

Fra Midskov skal vi over den tørlagte del af den lavvandede Dalby Bugt – med små sommerhuse liggende klods op ad hinanden. Vi fulgte først vejskilt Dalby, men drejer fra og runder bugtens kystlinie op gennem *Bogensø*. Der er en helt fortryllende charme over det flade landskab med krat og rør og mose og megen vild bevoksning. Det er et lille stykke Hindsholm af nyere dato, her var tidligere sund mellem *Bogensø* og *Langø*.

Ø er *Langø* ikke mere, men lang er halvøen og ligesom slet ikke akcepteret af det fynske fastlands natur. *Lillestrand* hedder det farvand, der øst for *Langø* har gået ned til sundet, en mærkelig fladvandet fjord, ikke den idyl, som navnet kunne tyde på, men barsk og øde og med store sten liggende på stranden og i vandet. Det var godset *Scheelenborg*, der i begyndelsen af 1800-årene gav det fynske fastland dette „adoptivbarn“ ved opførelse af diger mellem *Langø* og *Egense* og mellem *Langø* og *Bogensø*, så store områder blev inddæmmet. Der er dog en vis ynde over halvøens lækyst ud mod øhavet i *Lillestrand*, øer, som aldrig har været dyrkede, men i nogen grad er anvendt til græsning, selv om flere af dem er vanskeligt tilgængelige på grund af sumpede yderkanter. Kun *Vejlø Kalv*, 0,8 ha, er kratagtigt skovklædt. *Vejlø*, 14 ha, er fast forankret ved en dæmning, *Bogø*, 35 ha, og den nordligste, *Mejlø*, 39 ha, er trods deres størrelser ubeboede græsningsøer. Den lille *Enø* har tjørnekrat.

Langø har god agerjord og der ligger flere gårde på den smalle tange og også nogle sommerhuse. Vejen går snart tæt ved kattegatkysten, snart gennem småbakket landskab længere inde, og man kan glæde sig både over udsigterne og over rigt planteliv: slåen og markbynke hjælper med til at holde fast på skrænter, gul snerre og knopurt og mange andre vilde planter tåler klimaets tørke. Man kører til *Klintegård*. Så bliver *Langø* smallere og fladere, men yderst ligger det øde forbjerg *Langø Hoved* – med hårde angreb af bølgerne mod de stejle klinter.

Tilbageturen må ske ad samme vej, men man får udsigterne i modsat retning og derfor er der stadig nyt. Vi skal ud på ind-

Geodætisk Institut. 1:100.000. Till. A. 235/76.

dæmmed flade og sydpå ad lige vej mod Dalby og ser på lang afstand de gamle kystskrænter med herregården *Scheelenborg*. Og det er netop herfra og ikke fra vejen til Fyns Hoved man bedst får indtrykket af herregårdens beliggenhed og betydningen heraf. Inddigningen, der blev fuldført 1947, omfatter 231 ha.

Herregården hed Eskebjerg, da den i 1200-årene tilhørte rigets marsk, Stig Andersen Hvide af den i middelalderen så mægtige Hvide-slægt. Til hans navn og skæbne er knyttet al tænkelig dramatik: stormandsblod, kongsemne, en af kongen krænket hustru, mordet i Finderup Lade, fredløshed efter kendelse på Nyborg Danehof, sørøveri, falskmøntneri på borgen på Hjelm – og en gådefuld gravlæggelse.

Ude fra engfladen har vi set de storslåede avslænger, mest i bindingsværk. Hovedbygningen, hvortil der ikke er offentlig adgang, ligger som i Marsk Stigs tid på et stort, stensat voldsted. Den er i sin nuværende skikkelse fra 1843. Et kønt og stateligt bygningsværk i to etager med hvide mure og rødt tag. To sidefløje i bindingsværk er forsvundet for godt et århundrede siden.

Sit navn fik herregården, da den i 1671 var købt af en baltisk født hofmand, landdrost i Pinneberg, Friderick von Vietinghoff, kaldet Scheel, der oprettede baroniet Scheelenborg. Det var dengang Fyns største gods, hvad dyrket jord angår. 1811 blev det købt af ritmester Carl Juel, arving til stamhuset Tåsinge, og i denne slægt er besiddelserne gået i arv. Af et tilliggende på 1925 tdr. land drives omtrent halvdelen under den lidt nordligere liggende hovedgård Brockdorff, der altid har hørt under Scheelenborg. Af hele Stubberup sogn, der udgør en væsentlig del af Hindsholms oprindelige område, hører omkring halvdelen under Scheelenborg og Brockdorff, og herregårdspræget er overalt dominerende og karakteriserende. Men med en egen fortidsstemning over sit landskabsrelief i modsætning til de blide idyller omkring så mange af de fynske herregårde med deres skovindramninger.

Landevejen til Fyns Hoved, som vi nu skal følge, slår et skarpt sving uden om Scheelenborg og forbi et par kønne gam-

le avslænger og et skovdige. Vejen fører forbi eng og mose til *Martofte*, præget af sin beliggenhed ved alfar vej med en langstrakt landsbygade og blanding af gammel og nyere byggeskik uden brud på helheden.

Lidt efter *Martofte* tager vi en afstikker ud gennem det lidt bakkede og uberørte herregårdsland mod Store Bælt. Vejen fører – også her med dekorative enkelte spredte træer på markerne – til *Snave*. Vejen stopper ved *Snave Bakke* og nogle huse. Men vort mål er lidt nærmere. Det er *Mårhøj Jættestuen*. Overfor en gård på vejens højre side ser man et skilt om jættestuen, der selv ligger mere imponerende i landskabet end almindeligt for gravhøje på Nordøstfyn. *Hindsholm* er den fynske egn, der er stærkest præget af oldtidsmindesmærker og særligt på denne egn har man bevaret mange stenalderminder, men kun få er så stærkt fremtrædende i landskabet – selv om der i sin tid er plantet en poppelrække hen over marken. Resterne af den følger man til højen og finder indgangen til en imponerende jættestue. Efter en 7 m lang indgang – med snæver plads – er man inde i et stenkammer på over 10 meters længde i mandshøjde. Det er Fyns største og bedst bevarede jættestue – med syv kæmpemæssige overliggersten.

Man skal efter besøget inde i højen ikke glemme at se udsigterne fra højens top – over et typisk *Hindsholm*-landskab med bølgende banker, åbne marker og poppelhegn.

Tilbage på landevejen fortsætter vi nordpå og ad *Brockdorff Allé* kommer vi til den hvidkalkede herregård *Brockdorff*, lavt, men smukt beliggende i landskabet. Det firfløjede anlæg har hovedbygning i ét stokværk med tofags frontispice mod gårdspladsen. I 1500-årene lå her en gård ved navn *Grønlund*, der sidst i 1600-årene blev underlagt baroniet *Scheelenborg*. Gården blev nyopført i 1785. Den landfaste ø *Vejlø* ligger tæt ved gården.

Efter *Brockdorff* bliver *Hindsholm* stadig smallere. Vi er i åbent land med flader imod Store Bælt og efterhånden udsigter over øhavet inden for *Langø*. Det sidste stykke vej før den lille bebyggelse *Nordskov* er så smukt og afvekslende med skov og krat og mose, at man får lyst til at vende om og repetere det.

Nordskov er blot nogle få gårde og huse, de sidste af Hindsholms bebyggelse og også med de sidste af de mange frugthaver ved gårde og landsbyer.

Så er her åbent til alle sider, det er alt sammen næsten nøgent hav og land med blot nogle læbælter. Det er svært at skelne, hvad der i og omkring Lillestrand er øer, halvøer, næs og tanger. Men da vi forude ser hvide både glimte i vandkanten, hvor kysten runder, er vi ved det nordligste mål. Vejen viger i en bue ud mod Kattegat, standset af de første høje bakkekknuder *Jøvet*, hvor *Korshavn* lidt i læ byder velkommen med sin solvendte kyst og bådehavn.

Jøvet

Vi er nået til „halsen“ af Fyns Hoved og må her give os tid til at orientere os. Det er ikke mange år siden, her var øde og mennesketomt. Nu er her både hotel og huse med krat og bakker i ryggen. Der er god plads på havneterrænet til at se sig om og på nært hold studere det noget forvirrende arkipelag, der ligger inden for det tunge Langø Hoved. Men hvad havet bryder ned af de stejle klinter, lægger det til andre steder, også ved Korshavn. En krumodde, Korsøre, strækker sig beskyttende sydpå som værn mod havnen, men Kattegat og vestenvinden har dog frit spil i selve indsejlingen. Korsøres fredning giver fri adgang til odden og til en god badestrand.

Tidligere var Jøvet et tilholdssted for hugorme. Forfatteren Hans Kirk har i Danmarksrejsen 1966 fortalt om en samtale med en landpost, født og opvokset på en lille fæstegård helt ude ved „hovedet“. Landposten fortalte, at hans far i sin barndom havde oplevet mangen en stranding, når skibe i hårdt vejr skulle klare sig rundt om Fyns Hoved og det farlige stenrev, der skyder sig ud i havet. Og landposten føjede til: „For resten var der også umanerlig mange hugorme derude i krattet. Somme tider kørte de hugorme ind med høet. Det er ligesom et vildere land derude, end der er andre steder på Fyn.“

I Korshavn står man med ryggen mod en mur af krat og bakkekknuder. Og vejen er pludselig borte. Endt på en havneplads. På mange af de småveje, der i Hindsholm fører ud på næs og

halvøer eller bare til kysten står der „Blind vej.“ Det står der ikke ved vejen op gennem Hindsholm til Fyns Hoved. Men der er også en mulighed for at køre lidt længere. Bakkekuden Jøvet danner grænsen til Fyns Hoved. Dets stenalderskrænter mod vest er uigennemtrængeligt bevokset med tjørn og slåen og meget andet – men der er et kørespor mellem Jøvet og en lagunesø med svaner og mange slags andre fugle. Flokke af vade- og svømmefugle kommer hertil – men er stærkt udsat, for her er ualmindeligt gode betingelser for strandjagt. Svanerene ved Korshavn er det eneste, der med tanken på H. C. Andersen og Odense Å kan minde om, at vi stadig befinder os på Fyn. Måske er de fleste klar over, at Fyn er meget mere mangfoldig i sin natur, end man på vej over øen har fået indtryk af, men det landskab, der åbner sig, når man er ude norden for Jøvets kratskov, vil få enhver besøgende til om ikke ligefrem at benægte, at det er Fyn, så dog til i allerhøjeste grad at undres.

Vi kører ad et stenet vejspor ud ad en åben landtange indtil det uigenkaldeligt er slut med køremuligheder. Man kunne kalde det et ingenmandsland, men her er næsten kun vand. Der har været mere engang for længe siden. Det er ikke skyllet bort, for – som sagt – det, havet fjerner, lægger det til et andet sted. Også her kan vi se dette evindelige spil. Foran os har vi et vældigt bakkedrag, hvis nordspids stadig slides af havet. Mod øst en mærkelig lavvandet havarm kaldet Fællestrand. Et landskab er sunket i havet og ligger nu som et indhav, kantet af en 1,5 km lang smal og stenet landtange, en krumodde, der yderst er bredest og bøjer mod syd og stadig vokser ved at havet lægger sand til. *Tornen* hedder landtangen, og den slutter ret tæt på os, når vi nærmer os de bakker, der som en ø rager højt op over vandfladen. Store kampesten ligger tæt i strandkanten og i det lave vand. Rester af det land, der gik under, men kun ligger lidt under vandfladen og mågernes skrig.

Hele kysten er fredet, ialt ca. 100 ha, men der er adgang til at gå ud til tangen ad en markvej til Horseklint, hvor det faste land slutter og den smalle tange begynder. Undervejs i det fredede bælte er der et offentligt areal.

Fyns Hoved

Vestsiden af dette opløste landskab er selve *Fyns Hoved*. Ragende ud i Kattegat med højder på indtil 25 meter. Med stejle klinter og fugleskrig, med store stenblokke nedstyrtet i vandet, med solen brændende på en klar sommerdag eller med blæsten pibende om de nøgne bakketoppe som over skibe i rum sø. Det er Fynshovedmandens hjemsted, vi nærmer os. Ved nattetid kommer han farende til hest med sine hunde efter sig. Ind over tangen og Jøvet og ned over Hindsholm. Foran vestenstormen rider han gennem de stille landsbyer, hvor man hver har sit at fortælle om, hvad man i gamle dage har oplevet af larm og hovslag – og de åbnede vognporte, for at han uhindret kunne ride igennem. Og om hans ridt lillejuleaften ud over Gabet til Enebærodden og længere vestpå på frieri. Efter at have fået Nej vender han Helligtrekongersaften tilbage!

Navnet er på Hindsholm Fynshovedmanden. I andre dele af landet kan det være kong Volmer eller Grønjæger eller Ellekongen o.s.v. Siden Odin red ud på sin Sleipner har der i folkeovertroen levet forestillinger om et natligt ridt og til sagnet er lokalt føjet utallige enkeltheder. Ikke mindst i det barske Hindsholm har overtroen holdt sig langt ned i tiden.

Mod menneskelig færden og aktivitet har fredningen af Fyns Hoved sat faste grænser. Men vej og sti kan følges overalt, hvor sådanne findes og yderst ude også, hvor der ikke er trådt stier.

Vi følger fra den stenede tange, hvor bilen er efterladt, en markvej på østsiden af højderne, der giver læ mod vestenvinden. På det højeste forbjerg, *Bæsbanke*, stiger vi op ad de stejle, græsklædte banker med buketorn, krageklo, tidsler, løvetand og anden vild vegetation, som har kunnet tilpasse sig vilkårene.

På toppen er vi ikke halvt så højt oppe som på Munkebo Bakke. Men her er mere dramatik over udsigten og den rækker videre. Her ser vi – ganske vist kun ved et gentaget besøg, for det forudsætter helt klart vejr – en lang strækning af Fyns nordkyst, den jyske kyst på en længere strækning med Trelde Næs og egnen ved Juelsminde, mens Æbelø, så vidt man kan se, dækker for Vejle Fjord. I nord dukker Samsø frem og mod vest ses Sjællands høje kystland på Rønæs-halvøen. En lille

Fritz Syberg og Johannes Larsen var inderligt fortrolige med Fyns Hoved og halvøens særprægede natur. Mange af deres værker er malet her. Fritz Sybergs billede *Bygefuld dag ved Fyns Hoved*, som ses ovenfor, er fra 1906. Kunsthistorisk Pladearkiv, Charlottenborg.

udsigtsbakke midt i Danmark! Tættere på med den mærkelige udformning af Hindsholm i øer og næs og fed, i bugter og vige – og småøernes stejle lerknolde, der roligt afventer den langsomme nedbrydning.

De to Hindsholm-malere, *Fritz Syberg* ude i landskabet mod vest med Drigstrup-egnens bakker og hegn og plovfurer og *Johannes Larsen* i Kerteminde, suveræn i sine malerier og tegninger af fuglevildt, var kunstnerisk vel forskellige, men lyset og de givne landskaber var de fælles om, begge har ganske naturligt søgt også til Fyns Hoved. Her er både landskabsdramatik og fugle i overflod. På Christiansborg hænger tre forskellige motiver herfra af Johannes Larsen: *Morgen*, *Middag* og *Aften* med bl. a. edderfugletræk over Fyns Hoved.

På tilbagevejen går vi oven på de lodrette klinter mod vest.

Store sten styrter i tidens løb ned sammen med leret. Stenene bliver liggende, og de bøder i nogen grad på bølgernes angreb og slid. Vinden er barsk. Er det østenvind, skal man ikke komme de bratte klinter for nær.

Her har vi et godt overblik over resterne af det tabte land, i ensomhed en kampplads, hvor naturens kræfter råder, men på en halvø, hvor senere mennesker længere sydpå ved inddigninger har taget land fra havet.

„Betragt engang Hindsholm på kortet,“ skriver Achton Friis, „denne magre, vindhærgede halvø, som det rige Fynsland rækker ud i Kattegat! Den ligner en underarm, der ender i en visse hånd, hvis fingre lukker sig om sine småholme – en håndfuld pebernødder, som Fyn af sin overdådighed rækker ud mod sin nordlige nabo Samsø –“

Udover turen til Bæsbanke og de yderste skrænter kan man fra Korshavn gå øst om Jøvet ad en markvej og er straks ved den inderste bred af Fællesstrand. Man kan herfra følge kysten østpå med dens mange stenblokke og lave brakvand, dens svømmefugle og mågeskrig. Men man skal samme vej tilbage til Korshavn.

FRA KORSHAVN TIL KERTEMINDE

Fra Korshavn er der intet valg, man må samme vej tilbage gennem Nordskov til Martofte. Men når vi er ude af Martofte skal vi ad vejen til venstre til Stubberup og til Bøgebjerg ved Store Bæltskysten.

Stubberup og marsk Stig

Stubberup Kirke ligger med sine hvide mure og røde tag højt og dominerende i landskabet og landsbyen. Som sømærke har kirken, „den hvide jomfru“, navnlig haft betydning, da vandet før de store inddæmninger gik ind til det nuværende Scheelenborg, hvorunder den nærliggende kirke hørte. Fra tårnets glughuller er der en af Nordøstfyns mest storslåede udsigter. Kirken skib er bygget af teglsten i senromansk tid med rundbuefrise og pilastre på sydmuren, tårnet og våbenhuset er fra renæssancetiden. Koret er i gotisk tid udvidet.

Da biskop Jacob Madsen var på visitats i 1589 erfarede han, at tårnet var blevet forhøjet med 9 alen af Axel Wiffert, da han var lensmand på Nyborg Slot, men det stod endnu „utillukket og åbent, muren til stor skade“. Det blev først færdigt i 1600.

Biskoppen omtaler fra et senere besøg en liden messingtavle, som formodes at bære marsk Stigs navn, med den tilføjelse, at han skal være begravet i kirken.

Det er senere konstateret at den nævnte tavle har været et bogbind fra romansk tid. Derimod kan en ligsten uden indskrift og udsmykning af nogen art muligvis dække over *marsk Stigs grav*. Man blev ikke meget klogere ved i sin tid at åbne graven og finde skelettet af en efter sigende høj mand. Stenen blev lagt på plads og dækkes af gulvbrædderne. Og stadig må man sandede, hvad Christian Winther skrev i digtet Våbendragerens Ed: „End ingen gransker kender man, som for dag har bragt, hvor de trofaste hænder Stig Hvides ben har lagt“.

På grundlag af sagn og overleveringer har man regnet med den mulighed, at marsk Stig var hemmelig begravet i Rørvig Kirke i Odsherred. Mere synes dog at tale for, at den hemmelige jordefærd fandt sted her i Stubberup Kirke. Ad øde og vildsomme farvande har man ubemærket kunnet komme ad søvejen til marsk Stigs gård tæt ved hans egen kirke.

En annal fra begyndelsen af 1400-årene beretter ganske kort, at hans lig hemmeligt blev ført til en kirke på Hindsholm og begravet der.

I sin Danmarks Krønike fra omkring 1600 fortæller Arild Huitfeldt følgende om marskens begravelse: Hans lig blev hemmeligen ført fra Hjelm og om nattetide begravet udi Hintze-holm kirke af nogle af hans svende, thi de ikke ville, at nogen skulle vide hans lejersted, at ikke på hans døde legeme udi fremtiden skulle ske nogen grumhed. Dog fandtes der en pige, som om nattetide havde set lys udi kirken og hannem blive indbåren, hun gav siden præsten det tilkende, oc blev hans grav siden ransaget, dog præsten ikke vidste, hvem der lå, og det fløjl hannem var pålagt, blev aftagen, og pigen fik sin del deraf. En anden tid hændte det sig, at denne pige fik en af marsk

Stigs svende, som kendte samme fløjel, og så, det var sat på en af hendes puder; han spurgte hende, hvor hun var der til kommen, og da sagde hun hannem det, og befrygtendes, at hun skulle åbenbare, hvor hans lig var, myrdede han hende“.

Det er samme grundlag, Chr. Winther bygger på i Våbendragers Ed. Han lader i brudenatten den unge våbendrager „med dødens farveskær og skræk og ve“ mælløs stirre på puden på sengen: „Af fløjel som blå violer, som havets stærke flod, midt i med syvfold stråler en hvidlig stjerne stod“. Han forstår, at marsk Stigs hemmelige begravelsessted er røbet og kender sin ed og sin pligt.

Over Bøgebjerg til Dalby og Viby

Fra Stubberup fortsætter vi mod *Bøgebjerg* i en smuk og frodig egn ud mod Storebælt. Vi kommer forbi den anselige gård Bøgebjerg, der hører under Hverringe, og nyder udsigten fra den 35 m høje Digerbanke, navnlig hele den åbne kyststrækning nordpå. I den dejlige Bøgebjerg Skov, 16 ha, oprettedes i sin tid Kronprinsesse Ingrid's Feriehem for sønderjyske Børn. I skovkanten ligger vest for vejen et velbevaret voldsted.

Fra Bøgebjerg Skov – med en afstikker gennem skoven ud til stranden – går vejen langs strandkanten og det er indbydende sandstrand. Så kommer vi, stadig langs vandet, ind i et særpræget naturområde. På højre hånd har vi et ejendommeligt og smukt strandoverdrev, bevokset med bl. a. tjørn, skovæble, enebærbuske, vrietorn, vild kaprifolie, egetræer, hassel og slåenkrat og med stor blomsterrigdom indenfor overdrevs-floraen. *Bjørnens Krat* hedder området, og det er fredet uden adgang for offentligheden.

Videre fremefter begynder en lang stribe af små sommerhuse, der ligger som et plankeværk og tager udsigten mod vandet, så vi drejer fra, før de begynder, og kører langs sydsiden af Bjørnens Krat mod Hersnap og Dalby. Vi er stadig i Hindsholms blidere natur med afvekslende landskaber. I Min lykkelige Barndom har Jens Kruuse i 1966 skildret Hersnaps herligheder – mosen, gadekæret, gården – og naturligvis stranden.

Omkring Dalby er vi igen i nye landsskabsformer, karakteri-

serede ved stejle småbakker med længderetning syd-nord. Det er sand- og grusbakker på den frugtbare moræneoverflade – og i denne landsdel går man ikke hen og skæmmer landskabet ved at fjerne gruset i bakkerne! Mod Dalby Bugt i vest går landskabet over i strandeng.

Dalby er en meget smuk og velholdt landsby, et stærkt vidnesbyrd om kærlighed til hus og have og hele det nedarvede miljø. Bindingsværkets farver giver det hele et festligt skær. Som mange andre steder er det især husene omkring kirken, man har hæget om. Og også her har den oprindelige kirke tidligt vist sig at være for lille, så der er bygget til. Tårnet kom i begyndelsen af 1500-årene og har de for nordfynske kirker særlige cirkelblændinger. Tårnet blev sidst i 1700-årene gravkapel med en pompøst udsmykket indgangsportal fra kirkens skib, øverst med en stor heraldisk dekoration. Her har stået 19 kister, bl. a. med personer af Brockdorff-slægten. I 1925 blev kapellet ryddet og kisterne blev – som de første – nedgravet på den nye kirkegård. Kirken har smukt træskærerarbejde i en renæssance altertavle fra 1633, den lidt ældre prædikestol og præste- og degnestol fra 1588. Også kirkens indgangsdør fra våbenhuset er rigt gammelt træskærerarbejde.

På vej gennem Dalby mod Viby passeres en valgmenighedskirke fra 1898. Den har tvillingtårne i stil med dem på Fjenneslev kirke på Sjælland. I Dalby sogn havde man i 1820–30'erne været påvirket af den østfynske vækkelse med Chr. Madsen, Drigstrup, som en af de førende, men efterhånden blev vækkelsen mere grundtvigsk præget. Af stor betydning for egnen blev det, at *Chr. Kold* i Dalby drev en friskole, som blev hovedarnestedet for Grundtvigs ideer om folkelig oplysning.

I *Viby* er der flere grunde til at stoppe ved kirken. Den er ret usædvanlig. Det er en tidlig gotisk kirkebygning, der i 1718 over sakristiet fik et tårn i bindingsværk – som en lille selvstændig bygningsdel med valmtag og lille spåntækt spir. Det ser overordentlig pynteligt ud. Dertil kom midt i 1800-årene en tilbygning syd for tårnet, kun tilgængelig udefra. Den skiller sig ud fra selve kirkebygningen ved sit svungne kuppeltag med mørk kobberbeklædning. Det er gravkapel for familien Juel

med kister fra 1800-årene. En lukket gravkælder har kirken også, den er under østpartiet. Kisteplader derfra hænger i våbenhuset.

Vibys kønne gårde og huse skal man også give sig tid til at se – og hellere gå end køre gennem bygaden. Møllegården med Viby vindmølle tager sig ualmindelig imponerende ud i hele landskabet, højt og frit beliggende på en bakke i byens udkant. Møllen har gulkalket mur forneden og er spåntækt, men dens vinger er defekte. Til sammenligning har Svane-møllen i Kerteminde sine vinger helt i behold, men den ligger til gengæld lavt og tæt omgivet af større bebyggelse.

Fra Måle til Hverringe og Kerteminde

Fra det indtagende landsby-miljø i Viby skal vi ud til et af Hindsholms højt berømmede naturområder, til *Måle Bakke*. Vejskilt viser vejen dertil. Og i en egn som Hindsholm, hvor højderne sædvanligvis er af beskedne størrelser, er denne landevejsbakke med dens omgivelser virkelig en oplevelse. Vi kommer op i 36 meters højde og ser ud over marker og forneden til venstre en skov. Sletten ud mod Store Bælt har spredte eller rækkevis plantede popler. Og tre kilometer ude i Store Bælt – på den anden side Romsø Sund – ligger lidt nordligt den eventyrlige ø *Romsø*. Det er en af de få øer i Storebælt, hvor skoven er bevaret. Set inde fra Hindsholm synes den næsten helt skovklædt, men Dyrehaven dækker dog kun halvdelen af øens 109 ha. Det er en meget frodig og afvekslende løvskov på bølget terræn med ellemoser ind imellem. En del af skoven er naturskov. Under englændernes blokade af Store Bælt 1807–14 havde de lazaret på Romsø, og al skov blev afbrændt, men er siden vokset op igen. Det sidste landbrug blev nedlagt 1962. For 50 år siden boede der ca. 50 mennesker på øen, nu er fyret automatiseret og øen det meste af året mennesketom og uden adgang. Der er en del dåvildt på øen.

Omkring Måle Bakke er fredet ca. 30 ha. Man kan køre en lille afstikker til stranden ved Stengårds Stænge og man kan nyde udsigten fra den trigonometriske mærkepæl før der køres

Hverringe i Viby sogn, Bjerger herred. Den smukke barokbygning er opført omkring 1790 for H. R. Juel.

Fot. Heinr. G. Adolph. Dansk Folkemuseum, Brede.

tilbage til Måle by, der for en besøgende er som et herligt fri-landsmuseum.

Og så skal vi opleve det havvendte herregårdslandskab, man har kunnet se en del af fra Måle Bakke. Man kan, hvis man skal skynde sig, tage den lige vej til herregården Hverringe – og se, hvorledes et godsområde kan plejes med tilsvarende omhu og sans for skønhedsværdierne som de enkelte gårde og huse i landsbyerne. Vi vil følge en lidt ringere kørebane, men den går til gengæld langs kystbuen, og danner grænsen til de fredede områder på godset.

Ved en deklARATION godkendt af fredningsnævnet 31. oktober 1955 pålagde godsejeren, kammerherre Niels R. Juel ejendommen en lang række fredningsforpligtelser. De smukkeste og naturmæssigt mest værdifulde områder er dermed sikrede mod ændringer og bebyggelse. Der er bortset fra Måle Bakkes fredning ikke adgang til fredningerne. For at holde bevoksningerne i ave skal der holdes kreaturer og får. Ialt omfatter *Hverringefredningerne* ca. 400 ha. På markernes kuperede terræn er der løvskov eller fritstående træer og trægrupper og de er kilometervidt uden bebyggelse. Fredningerne omfatter først og frem-

mest kyststrækningerne langs Store Bælt og Kerteminde Fjord fra Måle til Mølleskov.

Herregårdsmarkerne går over i skov, da vi nærmer os Hindsolms yderste hjørne i øst, *Stavres Hoved*. En lav kyststrækning med en bræmme af strandvolde afløses her af kystklinter som ved Bøgebjerg. Der er mulighed for at gå en tur ud til kysten lidt før den lille bebyggelse Stavre.

Så har man snart et herligt skovbryn på vejens højre side med gammelt skovdige og alt, hvad det har af blomster og bevoksninger.

Udfor *Hverringes* hovedbygning er hugget en åbning i den grønne hæk, så man indefra har udsigt over vandet og fra vejen udsigt til herregårdens sydside. Straks efter drejes til højre ind på landevejen fra Måle og man standser foran herregården, der ligger med sine voldgrave omtrent helt ud til vejen.

Hverringes kønne barok hovedbygning er opført omkring 1790 på et ret snævert voldsted over et højt kampestensfundament. Bygningen er i én etage med høje kældre og mansardtag og med fronton over indgangen fra gårdsiden. To lavere sidefløje var oprindelig af bindingsværk.

Forud for det nuværende Hverringe har her stået en renæssancebygning, et dobbelthus formentlig i lighed med Egeskov. Sidst i 1800-årene blev hovedbygningen restaureret og avlsbygningerne, der var nedbrændt 1879, blev genopbyggede.

Hverringe skal midt i 1300-årene have tilhørt Valdemar Atterdags drost Niels Limbek og siden mange skiftende adelslægter, indtil godset i 1737 ved arv kom i slægten Juels eje. I 1875 deltes de to Juel'ske godser, Hverringe, der var stamhus fra 1768, og Juelsberg, stamhus fra 1792, mellem to brødre. I en kortere periode fra 1908 til 1923, var de igen forenede.

Af Hverringe gods er udover de nævnte landskabsfredninger langs kysten også fredet markerne omkring *Broløkkegård* vest for landevejen til Mesinge og Fyns Hoved. Gården har navn efter en ejer i 1300-årene. Blandt senere ejere har været Anne Rønnow, datteren Mette Hardenberg og hendes søn, Henrik Gyldenstjerne til Skovsbo. Niels Rudolph Juel indlemmede Broløkke i stamhuset Hverringe.

Geodætisk Institut.
1.100.000. Till. A 235/76.

Gennem *Mølleskov* og forbi badestedet *Kikkenborg*, hvorover i sin tid gik den eneste kørevej mellem *Hindsholm* og det øvrige Fyn, når vi ind til *Kertemindes* byskel, hvor tæt sommerhus- og anden bebyggelse begynder – inden for en meget søgt badestrand.

MELLEM KERTEMINDE OG KNUDSHOVED

Når vi fra *Kerteminde* har passeret broen over det smalle indløb fra *Kerteminde Bugt* til *Kerteminde Fjord*, er vi ude af *Hindsholm* og denne særprægede halvø's vidunderligt uspolerede natur og bebyggelse. Men *Nordøstfyn* har også syd for broen sine skønne, velbevarede landskaber og landsbyer og yndefulde herregårdsområder. Og vi kan på en lang strækning følge den smukke *Store Bælts-kyst*, der ikke har de mange uregelmæssigheder, men både stejle klinter og blide badestrande.

Lundsgård og Risinge

Vi følger landevejen langs med bugten helt ude ved vandet og må ikke glemme at se tilbage mod de kyster, vi netop har for-

ladt, navnlig mod skovstrækningerne ved Hverringe og yderst ude i nordøst Stavres Hoved. Vi har smukke skovbryn på højre hånd og er her ved herregården *Lundsgård*. Der er kun lidt træbevoksning og voldgraven mellem hovedbygningen og landevejen og man kan roligt dreje ind og se sig om.

Lundsgårds navn siger ligesom f. eks. Skovsbo, at der er ryddet plads til gården ved at fjerne en del af skovområdet. Det har kostet anstrengelser, for skoven har god muld at gro i og et gunstigt klima. Til gengæld regnes skoven ved Lundsgård i dag for Danmarks fineste bøgeskov. Skoven er åben for besøgende efter de regler, der gælder for private skove: man kan til fods færdes ad veje og stier. Og det er nok værd at benytte sig af denne adgang.

Siden 1400-årene har Lundsgård været ejet af mange skiftende slægter. I 1747 blev gården købt af etatsråd, senere kammerherre Jens Juel, som oprettede stamhus for datteren, grevinde Elisabeth Ahlefeldt Laurvig, der arvede grevskabet Langeland, og indtil 1939 har slægten Ahlefeldt Laurvig ejet Lundsgård.

En hovedbygning af bindingsværk nedbrændte i 1763. På en af Lundsgårds marker blev for nogle år siden under pløjning fundet en træbjælke, der har siddet i den gamle hovedbygning, og som nu er anbragt over døren til et af udhusene. Den har en latinsk indskrift, der på dansk lyder: „Bed og arbejd, gør ingen fortræd og giv enhver sit.“ Jens Juel opførte efter branden den nuværende en-etages bygning med høj kælder og med mansardetage. Det er en prægtig, hvidkalket bygning i stil med tidens franske lystslotte, vist bygget af arkitekten G. D. Tschierscke, der kort tid i forvejen havde moderniseret Valdemar Slot på Tåsinge for Jens Juels broder. Et fremspringende midterparti med frontispice giver bygningen sit særlige præg. Avlsbygningerne er fra omkring 1850. Et børnehjem i en af gårdens bygninger er fra ca. 1850. Et børnehjem i en af gårdens bygninger blev indrettet af lensgreve F. L. V. Ahlefeldt Laurvig.

Lundsgård er omgivet af skove, der hører til godset, bl. a. den 30 ha store Holmeskov og lidt mod syd den 131 ha store Storskov. Midt i denne ligger et interessant og velbevaret vold-

Lundsgård i Revninge sogn, Bjerge herred, er opført i ét stokværk og med mansardetage. Det kgl. Bibliotek.

sted, Lindshøj, med en 6 m høj rund borgbanke omgivet af grave og i forbindelse dermed yderligere voldanlæg.

Store Bælts kyst udfor Lundsgård er en smuk klintekyst. I 1770'erne, da den unge arkæolog Georg Zoëga færdedes her, skrev han betaget: „Mit hjerte strømmer over, så jeg taler med de tavse bølger og med de luftninger, der susser gennem de tørre enge.“

En lille vej fører ud til *Lundsgårds Klint*. Den er 900 meter lang og har bratte skrænter mod vandet og storslåede udsigter. Grevindehøj er 27 m høj.

Gennem den sydlige kant af Storskoven kan gøres en afstikker til landsbyen *Revninge*. Det er en køn tur dertil. Der er ikke alverden at se i Revninge. Foran kirken er der et af de gamle hospitaler, som flere steder er bevaret umiddelbart ved kirken. Det er kønne bygninger, også denne med højt tegltag over de hvide mure.

Når vi ad vejen langs Store Bælt er kommet over Kavslunde Å, drejer vejen lidt ind på øen og inden for den pynt ved bæl-

Lundsgård Klint ved Kerteminde.
Det gl. Bibliotek.

tet, der hedder Risinge Hoved, ligger den pyntelige herregård *Risinge* med åbent kystland mod Store Bælt. Herregården er ikke så gammel som det stemningsfulde bindingsværk måske kan give indtryk af. Den er fra slutningen af 1600-årene, og de ældste dele af den nuværende hovedbygning er fra omkring 1750, sidefløjene et hundrede år yngre. Et stort firkantet tårn mod haven er fra 1903 ligesom hovedbygningens pyramidespir. Tårnet er i tre stokværk.

Fra Bovense over Nordenhuse til Knudshoved

Fra Risinge fortsætter vi ad landevejen til landsbyen *Bovense*, der har fået nyt opland i sommerhusområder på det lille sogns lange kyststrækning. Vi følger vejskilt Strandskov og dejligt er her i det ret bakkede landskab. Her er flere skove i kystegnen og ved Lysemose og sydpå en del sommerhuse, men selv her dominerer de ikke kystlandskaberne som på Sjælland.

Vi følger Skalkendrupvej til *Nordenhuse* forbi bindingsværkshuse og rækker af poppelhegn som læbælter ligesom på Hinds-

holm, og kører videre ad småveje til *Skabohuse* udfor landsbyen Regstrup. Skabohuse hed oprindeligt Skagbohuse. Nordjyder slog sig i sin tid ned her, og det fik stedet navn af. De har her ved kysten dannet en isoleret koloni som fremmede på egnen. Der er ved Skabohuse fredet 1,5 km strand til rekreative formål.

Fra Skabohuse fortsætter den lille vej i lige retning mod Nyborg. De indbydende områder med skov og strand hører brat op, når vi er ude af skoven. Bebyggelsen bliver industripræget. Vi passerer Nyborg Avlsgård, men straks efter at vi har nået byskiltet Nyborg drejer vi ind i *Teglværksskoven*. Det er en 65 ha stor lystskov, anlagt 1918–24 på Flæskholm-jorderne. Det er en køn tur gennem skoven, der har både kørevej og spadserestier. Ud mod kysten er der sommerhusbebyggelse. Strandalleen fører gennem pynteligt villakvarter til den 30 ha store lystskov *Christianslund*, opkaldt efter prins Christian (8.). Tidligere har skoven heddet Hesselskoven. Man kommer forbi Hesselhuset og Hotel Hesselet og uden for skoven på højre side Hotel Nyborg Strand, opført 1899 og udvidet flere gange. Langs Store Bælt kan fortsættes til Knudshoved, hvis færgeleje ses på lang afstand, når man nordfra kommer langs kysten.

Stedregister

- Agerup 20
Albani Torv 62
Aunslev 20, 94
Birkende 20, 99
Bjerge herred 18,
26, 33
Bjørnens Krat 124
Bogensø 114
Bogø 114
Borghøj 113
Bovensø 19, 132
Bregnør 110
Bresbanke 6
Brockdorff 10, 117
Broløkkegård 128
Bæsbanke 120
Bøgebjerg 124
Christianslund 133
Dalby 19, 29, 124f.
Dalby Bugt 113f.,
125
Digerbanke 4, 124
Drigstrup 19, 27f.,
110
Dræby 31
Dræby Fed 101
Ellested 36, 38, 40
Enebærrodde 113
Enø 114
Eskebjerg 23
Flødstrup 19–20,
95
Frøkenkloster,
Odense 63
Fyns Hoved 5f., 54,
118ff.
Fællesstrand 122
Gabet 113
Gammelborg 71
Geelså 8
Grønland 117
Gråbrødre Hospital
45, 60
Gråbrødre Klosters
kirke 60
Hans Jensensstræde
43
Hersnap 124
Hesthøj 10
Hindsholm 4ff., 19,
33, 40, 108, 122
Hjallese 29, 50
Hjulby 25, 93
Holev 27
Holmeskov 130
Horseklint 119
Hunderup 68
Hverringe 127f.
Juelsberg 23, 25,
93f.
Jøvet 118f.
Kerteminde 20,
24, 50ff., 83–92
Kerteminde Bugt
85
Kerteminde Fjord
7, 85, 104, 107
Kertinge 10, 27
Kertinge Nor 7,
23, 104
Kikkenborg 129
Klintegård 114
Knudshoved 8, 77,
93, 133
Kongshøj 7
Korsbrødregården
81f.
Korshavn 118, 122
Korsøre 5, 118
Kølstrup 19, 106
Kølstrup Kirke 107
Ladby 3, 13–17,
27, 107
Ladegårdssøen 74
Ladegårdsåen 80
Landsvejle 108
Langebro 89
Langø 5, 114
Lillestrand 114
Lindshøj 21, 131
Lindø Skibsværft
92, 102f.
Lodshusene 113
Lundsgård 8, 11f.,
23, 100, 130f.
Lundsgård Klint
53, 131f.
Mariesminde Mose
11
Marslev 20, 100
Martofte 11, 27,
29, 117
Mejlø 7, 114
Mesinge 18f., 112
Mesinge Kirke 111
Middelgrunden 85
Midskov 113
Munkebo 4, 102
Munkebo Bakke
7, 102
Munkebo Kirke 104
Munkemøllestræde
43
Møllebakken 52
Mølleskov 129
Måle 127
Måle Bakke 4, 126f.
Mårhøj Jættestue
117
Nonnebakken 21,
59
Nordskov 117f.
Nyborg 20, 24f.,
26, 59, 71–81
Nyborg Avlsgård
133
Nyborg Slot 78f.
Næsbyhoved 60
Odense 19ff., 29,
42–49, 56–70
Odense Kanal 66
Odense Slot 63f.
Odense Teater 48
Odense Universitet
70
Odense A 8, 68,
100
Odensegård 62
Over Kærby 27,
109f.

- Pilegården 109f.
 Raschenberg 93
 Revninge 19, 21,
 36, 40, 131
 Risinge 23, 132
 Romsø 126
 Rynkeby 20, 96f.
 Scheelenborg 23,
 116
 Seden 13, 20, 100
 Sellebjerg 100
 Skabohuse 133
 Skellerup 20
 Skoven 113
 Skovsbo 21, 95f.
 Skt. Clara Kloster
 59
 Skt. Hans Kirke 59
 Skt. Jørgensgård 59
- Skt. Knuds Kirke
 58, 60
 Slipshavn 8
 Snave 10, 117
 Snavehøj 10
 Stavres Hoved 4,
 128
 Stengårds Stænge
 126
 Storskov 130
 Stubberup 20, 27,
 36, 124
 Stubberup Kirke
 122f.
 Teglværksskoven
 133
 Tornen 119
 Tornø 101
 Tårup Strand 108f.
- Ullerslev 18ff., 95
 Ulriksholm 23,
 104ff.
 Vejlø 117
 Vejlø Kalv 114
 Vejrup Å 8
 Vester Kærby 101
 Viby 20, 32, 34,
 125
 Vigelsø 101
 Vindinge herred
 18, 38
 Vor Frue Kirke
 71–72, 80f.
 Østergård 23, 104
 Åsum 18, 20, 30,
 100
 Åsum herred 18

